

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME PERSPEKTİFİNDE 1960-1980
ARASINDA UYGULANAN İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME
POLİTİKALARININ YERİ**

Mücahit ÇİTİL

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME PERSPEKTİFİNDE 1960-1980
ARASINDA UYGULANAN İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME
POLİTİKALARININ YERİ**

Mücahit ÇİTİL

Danışman
Doç. Dr. Halis ÖZER

Diyarbakır 2016

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Türkiye’nin Sanayileşme Perspektifinde 1960-1980 Arasında Uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Politikalarının Yeri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ...yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2016

Mücahit ÇİTİL

KABUL VE ONAY

Mücahit ÇİTİL tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Sanayileşme Perspektifinde 1960-1980 Arasında Uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Politikalarının Yeri” adındaki çalışma, 22.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi/ olarak oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye'nin sanayileşme çabaları Osmanlı Devletinin deneyimlerini de kapsayacak şekilde işlenmiş ve 1960-1980 yılları arasında uygulanan sanayileşme politikalarının Türkiye'nin sanayileşmesinde ne tür bir aşamaya denk geldiği nicel verilerle ele alınmıştır.

1960-1980 döneminde Türkiye'de uygulanan sanayileşmeye yönelik politikaların sanayi sektörüne üretim/çıktı anlamında önemli katkısı olmakla birlikte çıktının niteliğinin de değiştiği görülmüştür. Değişim sadece çıktının miktar ve niteliğinde olmamış, üretim faaliyetinde bulunan birimlerinde ölçeklerinde değişmelerin olduğu ortaya konmuş ve günümüz büyük sanayici ve iş örgütlerinin, çıktıdaki değişme ile birlikte bu dönemde uygulanan politikalar sonucunda türediği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında öncelikli olarak kendisiyle bütün iletişim kanallarını bana karşı açık tutup tezin ilerleyip sonuçlanmasında gösterdiği sabırdan ötürü değerli danışmanım Doç. Dr. Haliz ÖZER hocama teşekkürlerimi sunarım. Öte yandan tezin kaynak temini aşamasında Başbakanlık Devlet Arşivi, Milli Kütüphane, Sanayi Bakanlığı, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ODTÜ, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi ve daha sayamadığım fakat kaynaklarından yararlandığım birçok kurum ve çalışanlarına kaynaklara ulaşmakta bana sağladıkları kolaylıklardan dolayı teşekkürü borç bilirim.

Her ne kadar bu alandaki yazın oldukça geniş olsa da Tezin, bu alanda yazılmış literatüre küçük de olsa bir katkı sağlamasını temenni ederim.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'nin sanayileşme deneyimleri ele alınmış olmakla birlikte, 1960-1980 yılları arasında uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin Türkiye'nin sanayileşme çabalarında nereye oturduğu işlenmiştir. Çalışma sonucunda bu dönemde yapılanların ve uygulanan politikaların Türkiye'de, özellikle imalat sanayinde çıktının yapısında değişmelere neden olduğu, daha doğru bir ifade ile çıktının niteliksel değişiminin bu dönemde başladığı görülmüştür. Bununla birlikte ithal ikameci sanayileşme stratejisinin Türkiye için önemli sonuçları arasında, büyük ölçekle üretim yapan iş adamı ve sanayici kesiminin ortaya çıkmasıdır.

Anahtar Kelimeler

İthal İkamesi, Türkiye, 1960-1980 Dönemi, Sanayileşme

ABSTRACT

In this study the attempts of Turkey's industrialization is embraced associated with how important import substitution industrialization strategy for Turkey that carried out between the years of 1960-1980. Consequently, the applied policy which exercised this period result in radical changes at description of products, especially at manufacturing industry. More precisely, qualification of products set about to change in this period. To add more, import substitution industrialization strategy cause businessman and industrialist who make large scale production.

Key Words

Import Substitution, 1960-1980 Period, Industrialization

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLO LİSTESİ.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME ÇABALARI

1.1.OSMANLIDAN CUMHURİYETE SANAYİLEŞME.....	3
1.1.1. Tanzimat Öncesi.....	3
1.1.2 Tanzimat Dönemi.....	7
1.1.3 Cumhuriyet Öncesi Sanayinin Durumu.....	11
1.2.CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME.....	17
1.2.1. Cumhuriyetin İlanı ile 1950 Genel Seçimleri Arasındaki Dönem.....	17
1.2.2. 14 Mayıs 1950 Seçimleri – 30 Eylül 1961 DPT'nin Kuruluşu.....	21
1.2.3. 30 Eylül 1961 DPT'nin Kuruluşu ve 24 Ocak 1980 Kararları.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME MODELLERİ

2.1.İHRACATA YÖNELİK STRATEJİ.....	33
2.1.1. İhracata Yönelik Stratejinin Tercih Edilme Nedenleri.....	35
2.1.2.İhracata Yönelik Stratejinin Araçları.....	37
2.1.2.1.Politika Aracı Olarak Döviz Kuru.....	37

2.1.2.2. Maliye Politikası	38
2.1.2.2.1. Vergiler	39
2.1.2.2.2. Harcamalar.....	40
2.1.2.3. Para Politikası	41
2.1.3. İhracata Yönelik Stratejiye Getirilen Eleştiriler.....	42
2.2. İTHAL İKAMESİNE YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	44
2.2.1. İthal İkamesine Yönelme Nedenleri.....	46
2.2.2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinde Kullanılacak Araçlar	48
2.2.2.1. Klasik Koruma Araçları	49
2.2.2.1.1. Tarifeler	49
2.2.2.1.2. Sübvansiyon.....	50
2.2.2.1.3. Kotalar	50
2.2.2.2. Yeni Korumacılık ve Araçları	51
2.2.2.2.1 Tarife Dışı Engeller	51
2.2.2.2.2. Gönüllü İhracat Kısıtlamaları	52
2.2.2.2.3. Multi Fiber(Çok Elyaflılar) Uygulaması	53
2.2.2.2.4. Döviz Kuru	53
2.2.2.2.5. Anti Dumping Uygulamaları	55
2.2.3. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisine Yönelik Eleştiriler.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1960-1980 DÖNEMİ İTHAL İKAMECİLİK

3.1. İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME POLİTİKASININ ÇERÇEVESİ	62
3.2.1960-1980 İTHAL İKAMESİ VE UYGULAMALARI.....	76
3.3.İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME POLİTİKALARININ SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ SONUÇLARI.....	90
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	105

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1914 Yılına Kadar Osmanlı'da Kurulan Toplam Demiryolları	13
Tablo 2: 1913-1915 Sanayi İstatistikleri	16
Tablo 3: Tarımsal Üretimde Kullanılan Bazı Makineler.....	59
Tablo 4: Tüketim Harcamaları Üzerinde Etkili Olabilecek Bazı Değişkenler	59
Tablo 5: Banka Kredilerinin Dağılımı (%).....	61
Tablo 6: İmalat Sanayinin Yapısı ve II.BYKP'nın Üretim Hedefleri (1965 Fiyatlarıyla, Milyon TL)	64
Tablo 7: İmalat Sanayi Yatırımları (1965 Fiyatlarıyla Milyon TL)	66
Tablo 8: III.BYKP'nda GSYH'deki Beklenen Değişimler (1971 Fiyatlarıyla, Milyar TL).....	68
Tablo 9: Üretim Hedefleri (1972-1987) (1971 Fiyatlarıyla, Milyar TL)	69
Tablo 10: III. Plan Döneminde (1973-1977) Yapılacak Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı (1971 Fiyatlarıyla).....	71
Tablo 11: KİT'lerin GSMH'ye Katkısı (1973-1977) (Cari Faktör Fiyatlarıyla, Milyon TL).....	73
Tablo 12: İmalat Sanayi Yatırımları (1978 Fiyatlarıyla, Milyon TL)	75

Tablo 13: Banka Kredilerinin 1962-1978 Arasındaki Dağılımı (%).....	77
Tablo 14: 1973-1977 vergi gelirlerinin dağılımı (%).....	79
Tablo 15: 1963-1977 Yılları Arasında Kamu Yatırım Harcamalarında KİT'lerin Yeri (Cari Fiyatlarlar, Milyon TL).....	79
Tablo 16: Tahsisli (Kota), Liberasyon ve Anlaşmalı İthalat Listeleri.....	81
Tablo 17: Liberasyon Listesinden Yapılan İthalatta Yatırılması Zorunlu Olan Teminatlar (İthalat Değerinin Yüzdesi olarak)	83
Tablo 18: Teminat Oranları 1973-1980 (%).....	84
Tablo 19: 1963- 1980 Arası Dolar Kuru	86
Tablo 20: İmalat Kesiminde Ücretler	88
Tablo 21: KİT'lerin Bazı Ürünlerinin Maliyet ve Fiyatları,1976 (TL/Ton) ..	89
Tablo 22: 1962-1966 Yılları Arasında Üretimdeki Gerçekleşmeler (1965 Fiyatlarıyla Milyon TL)	91
Tablo 23: İmalat Sanayi Alt Sektörlerindeki Gelişmeler 1962-67 Gerçekleşmeler (%).....	92
Tablo 24: Sektörlerin GSMH'a oranı 1963-1980 (Sabit Fiyatlarla).....	93
Tablo 25: İmalat Sanayi Alt Sektörlerindeki Gelişmeler 1972-77Gerçekleşmeler (%).....	94
Tablo 26: Büyük ve Küçük İmalat İşletmelerinin Payı (1000 TL, 1970)	95
Tablo 27: İmalat Sanayinin Alt Sektörlerinde İstihdam ve Üretimde Kamu ve Özel Kesimin Payları	98

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye toplumu da tıpkı diğer toplumlar gibi değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Fakat sanayileşme/kalkınma gibi idealize edilen olgular da olduğu gibi Türkiye, dönüşüm/değişim süreçlerini Batı gibi yaşamamıştır. Türkiye, Batı (kapitalist ilişkiler bütünü anlamında Batı) ile girdiği ilişki nispetinde toplumsal yapıları, sosyal ilişkileri ve üretim ilişkileri değişime yaşamış bir ülkedir. Dışsal etkilerin bu şekilde vurgulanması ancak içsel belirleyicilerin üzerini örtmediği durumda makul kabul edilebilir. Yani dışsal belirleyici gücünün yanında ülke içindeki dinamiklerinde bu değişim ve dönüşüm üzerindeki etkisinin farkında olmak da ayrı bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla yaşanan dönüşümlerin iki taraflılığı söz konusudur.

Türkiye'nin sanayileşme konusundaki deneyimleri, hangi alt döneme ayrılırsa ayrılırsın sürekli kendisine ait olmaya bir elbiseyi giymeye çalışan bir ülke görünümünü vermektedir. Bu çıkarımın sebebi doğal olmayan daha doğru bir ifade ile kendiliğinden gelişmeyen ilişkilerin devlet eliyle yerleştirilmeye çalışılması, kendiliğinden oluşmayan kurumların devlet eliyle kurulmaya çalışılmasındandır. Sanayileşmeyi bir süreç olarak kabul edersek, ki öyle kabul etmeliyiz, bu sürecin her bir aşamasında sanayileşme çabasının gereklilikleri farklılaşacaktır. Öyle ki bir aşamada olmazsa olmaz bir kurum, bir başka aşamada ihtiyaç duyulmaz bir hale gelebilir. Bu anlayışla, Osmanlıda ve onun mirası ile yoluna devam eden Türkiye Cumhuriyetindeki sanayileşme hamleleri, üretim kesiminin gelişmişliğine göre ya devletin kontrolü ve yönlendirmesi ile ya da bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmiştir.

Bu tez çalışmasında sanayileşme çabaları Osmanlıdan itibaren ele alınmıştır. Bunun sebebi Osmanlının üretim yapısının Batı ile etkileşimi sonucu bazı dönüşümleri yaşamasıdır. Osmanlının 18 ve 19. yüzyılı, üretim yapısının uluslararası etkileşimler sonucu değişme içine girdiği dönemler olmuştur. Bir diğer ifade ile özel mülkiyetin gelişmediği ve parçalı toprak sahipliğinin egemen olduğu yapının kapitalist/sanayi üretimi tarzı ile tanışması bu döneme denk gelir. Tezin birinci bölümü Osmanlıda başlayan sanayileşme anlamında bu değişim ve gelişmeler genel hatlarıyla ele alınıp 1980 yılına kadar alt dönemler halinde incelemiştir. İkinci bölümde, kalkınma/sanayileşme literatürde sıklıkla birbirine karşıt iki uygulamaymış gibi algılanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ve ithalata yönelik sanayileşme stratejisi, sanayileşme modelleri genel başlığı altında işlenmiştir. Sanayileşme modelleri başlığı altında işlenen bu modellerin avantaj ve dezavantajları, bu stratejilerin uygulanmasında kullanılan araçlarla birlikte ele alınmıştır.

Tezin son bölümü olan üçüncü bölümde ise 1963 yılında başlanan 1970'li yılların sonuna kadar bir şekilde devam ettirilen ve 1960-1980 yılları arası olarak dönemlendirilen İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin Türkiye'deki uygulamaları işlenmiştir. Öncelikle stratejinin çerçevesi genel itibariyle kalkınma planları kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra stratejinin uygulanması araçları ile birlikte verilmiş ve stratejinin uygulama sonuçları ayrı bir başlıkta ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME ÇABALARI

1.1.OSMANLIDAN CUMHURİYETE SANAYİLEŞME

1.1.1. Tanzimat Öncesi

16. asrın sonlarında coğrafi olarak kazanabileceği toprakların sınırına gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, bu sayede elde ettiği gelirleri artık elde edemez hale gelmiştir. Buna, ticaret yollarının değişmesi sonucu artık elde edilemeyen dolaylı-dolaysız gelirlerde eklenince İmparatorluk iki önemli gelir kalemini kaybetmiş oldu. Sürekli devam eden savaşlar, devlet elinde toplanan gelirlerin yeniden üretim sürecine sokulmasını engelliyordu. Ayrıca devletin kararını bu yönde değiştirecek hiçbir içsel ve dışsal etki de yoktu. Her İmparatorlukta olduğu gibi, Osmanlı imparatorluğu da pek çok etnik kökenden insanı bünyesinde barındırıyordu. Bu etnik gruplar siyasal ve ekonomik bağımsızlık hedefiyle hareket ettiklerinden, imparatorluk için sürekli bir tehdit unsuruydu. Haliyle Osmanlı, varlığını muhafaza etmek için sürekli savaşmak ve isyan bastırmak zorundaydı. Fakat bu duruma sanayileşme penceresinden baktığımızda, İmparatorluk savaşları kazansa ve isyanları bastırsa da sanayileşme konusunda hep kaybediyordu. (Göç, 2010: 8).

Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde insan emeğinin yoğun olarak kullanıldığı tarıma dayanıyordu. Bu tarımsal faaliyet, mülkiyeti devlete ait olan topraklar üzerinde hububat istihsalinin kesintiye uğramaması hedefiyle tımar sistemiyle gerçekleştiriliyordu. Sanayi ürünü diyebileceğimiz üretim, loncalar şeklinde

örgütlenmiş olan ve 30-40 kişi istihdam eden işletmeler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Tarımsal üretimde olduğu gibi sanayi sektöründe de emek yoğun bir üretim vardı ve loncaların kontrolündeki küçük işletmeler, ekseriyetle faaliyet gösterdikleri yakın çevrenin ihtiyacını karşılamaya yönelik üretimde bulunuyorlardı. İmparatorluk topraklarında bir malın bir bölgeden diğerine taşınması işleminden alınan iç gümrük vergisi bunun bir göstergesidir.

Tımar sistemi pazara yönelik, değişim değeri gözetilerek büyük üretimi hedefleyen bir düzen olmadığından önemini, 17 ve 18 yüzyıldaki siyasi ve ekonomik şartların değişmesiyle kaybetmeye başladı. Rıfat Önsoy'a göre Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa'da olduğu gibi sanayiye kanalize edilecek sermayenin birikmemesinin sebebi tımar sistemiydi. Loncalar ise değişime dirençli yapılarıydı. Bu yapının üyelerine mesleki eğitimin yanında çalışma zevki, meslek disiplini, dürüstlük, kanaatkârlık gibi ahlaki değerler kazandırması, loncaların sadece iktisadi kaygıları ön planda tutan bir örgütlenme olmadığını göstermekteydi. Devlet bu yapıların iç işlerine karışmaz, sadece üretilen malların kalite ve fiyatlarına müdahale ederdi. Zamanında sosyal, idari ve dini tarafları ile iyi işleyerek toplum içinde istikrarı sağlamış olan loncalar, özellikle batıdaki gelişmelere duyarsız kalınması sonucunda 19. yüzyılın ortalarına doğru çökmüştür (Önsoy, 1988: 3).

Ekonominin üretim kadar önemli bir parçası olan ticaret ise genellikle kara ve denizden yapılmaktaydı. Ticaretin yoğunluk kazandığı güzergâhların en önemlileri, İstanbul-Belgrat yolu, İpek Yolu ve Şam Yolu idi. Osmanlı İmparatorluğu coğrafi pozisyonu hasebiyle Asya ve Avrupa ile yoğun ticari temasta bulunmuştur. Osmanlının tarafı olduğu bir ticareti gerçekleştirenler uzun zaman İranlılar, Osmanlılar ve İtalyanlar olmuştur. 16. yüzyılda Fransa'ya kapitülasyon adı altında ayrıcalıklar tanınınca artık ticarete Fransızlar ön plana çıkmaya başladılar. Bu ayrıcalıklar zamanla, çeşitli sebeplerle, diğer Avrupa ülkelerine verilince İmparatorluk, Avrupa'dan bakınca bir "Pazar" hüviyetine bürünmüştü. Fakat tarımda olduğu gibi sanayide de devletin etkin denetimi uzun yıllar devam ettiği için Avrupalı devletler Osmanlı pazarına tam hâkim olabilmek için 19. asrın ikinci yarısına kadar mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Kapitülasyonlar ile ithal gümrükleri %3 ile dondurulmuş olsa da, İmparatorluk ihracata konu olan mallara yüksek gümrükler uygulayabiliyordu. Örneğin yapağıdan ve Bursa ipeğinden %5'den %12'ye kadar, diğer mallardan ortalama %10'dan %15'e kadar ihraç vergisi alıyordu. Her zaman izin verilmezdi ama izin verildiği takdirde, hububat ve zeytinyağından %33 kadar ihraç vergisi alınabiliyordu (Önsoy, 1988: 5).

İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasından imzalanan 1938 tarihli ticaret anlaşmasına kadar İmparatorlukta her bölgeyi kendine yeterli halde tutmaya çalışan devlet yönetimi, bu antlaşmadan sonra Osmanlı üreticisinden çok sayıda şikâyet almaya başlamıştır. Ticaret anlaşmasının imzalandığı tarihten sonra birçok ithal (Avrupa menşeli) ürün Osmanlı pazarlarında kendilerine yer bulurken Osmanlı üreticisi hala %12 gibi yüksek bir dâhili gümrük vergisi ödemekteydi. Bu durum zaten var olan, makine işi Avrupalı ucuz mallar karşısında rekabet problemini daha da kötüleştiriyordu. Bu duruma hammadde ihtiyacı artan Avrupalı devletlerin yurt içindeki hammaddeyi ithal etmesi de eklenince yurt içindeki üretici tamamen çaresiz kalmıştır.

Osmanlının sanayi tipi üretim olarak değerlendirilebilecek yapısının çözümlenmesini ve yabancı mallar karşısında dağılmasını sadece 1938 yılında imzalan ticaret anlaşması ile izah etmeye çalışmak eksik bir değerlendirme olacaktır. Osmanlı reayası merkezi, yerel ve bunlar arasında kalan denetleme ve vergi toplama mekanizmaları karşısında ürettiği ürünleri kendi gelirine çevirecek imkânlardan yoksun kalmıştır. Reayanın kendisini bu durumdan kurtarmak için başvurduğu yollardan biri kaçakçılıktır. Kaçak ticaret, idam gibi cezai uygulamalara rağmen, o kadar artmıştır ki artık engellenemez olmuştur. Dolayısıyla imzalanan ticaret anlaşması sonucu düşen gümrükler, durumun resmileşmesinden ibaret kalmıştır denilebilir (Ercan, 2011:137-138).

Avrupalı devletlere verilen ticari imtiyazların etkisi özellikle Tanzimat dönemi gelişmelerin işlendiği ileriki bölümlerde anlatılacaktır. Fakat İmparatorluğun sanayisinin, özellikle İngiltere ve sonrasında diğer Avrupalı devletlere verilen ticari imtiyazlardan sonra, nasıl çöküşe sürüklendiğini Batıdaki gelişmelere bakarak değerlendirmekte fayda vardır. Orta çağın sonlarında Batıda başlayan ilmi gelişmeler,

meyvelerini teknolojiye tatbik edilmesiyle vermeye başladı. Avrupa'nın çehresini değiştiren bu olay İngiltere'de ortaya çıktı ve dünya ekonomisi, İngiliz ekonomisi üzerine inşa edildi. 1760'da James Watt'ın buhar makinesini, 1777'de Hargrave'in iplik bükme makinesini, 1786'da Cartwright'in dokuma makinesini insanlığın hizmetine sunması sonucunda İngiltere üretim, ithalat ve ihracatta önemli bir yere gelmişti (Önsoy, 1988: 11).

İngiltere'nin sanayileşmesinin ilk evresi 1780-1830 yılları arası olarak kabul edilmektedir. 1800- 1815 yılları arasında Batı, Napolyon Savaşlarına sahne oluyordu. Savaşında etkisiyle İngiltere'nin yeni teknolojilerle ürettiği ürünler kendisine pazar bulabiliyordu. Napolyon Savaşlarında İngiltere Fransa'ya üstünlük sağlayıp rakipsiz kaldıktan sonra Avrupa, İngiltere'nin üretim ve siyasi üstünlüğüne yüksek gümrük vergileriyle cevap vermiş ve akabinde Avrupa pazarlarında hareket alanı daralan İngiliz ürünleri dış pazara yönelmiştir. Sırayla İngiltere'nin yaşadığı süreçlerden geçen Avrupa ülkeleri de ürünlerine alıcı bulmak için dış pazara yönelmiştir. Bu dış pazara yönelme tarihi Osmanlı'nın dünya ile bütünleşme sürecinin başlangıcı kabul edilebilir (Göç, 2010: 9).

Avrupa'da sıkışıp kalan başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelere göre, sermaye birikiminden yoksun, ayanların çıkarttığı siyasi çalkantılarla uğraşan, eski silah gücünü kaybetmiş, tüketici nüfus ve hammadde bakımından zengin ve ulusçu akımların etkisiyle parçalanma sürecine girmiş Osmanlı İmparatorluğu iyi seçenekte ve öyle de oldu (Kazgan, 2009: 17). İngiltere için Osmanlı'yı cazip kılan önemli bir özellik de ulaşım idi. Zira İngiltere ürünlerini Osmanlı topraklarına getirdikten sonra, buradan hem Asya'ya hem Orta Doğu'ya hem de Afrika'ya dağıtabilmesi çok kolaylaşıyordu.

19. asır ile birlikte Osmanlı'ya baktığımızda 18. asırda başlayan batılılaşma hareketleri sonucu, geleneksel tarımsal yapının giderek çözüldüğünü anlayabiliyoruz. Bu süreçte devletin isteği, üretimi zanaat ölçeğinden çıkartıp fabrika üretimine kaymıştır. Bunda tarz olarak Batının benimsenmesinin rolü yadsınamaz. Başta padişah olmak üzere giyim kuşam ve mobilya olmak üzere batılı tarzın tercih edilmeye başlanması bu duruma örnek teşkil etmektedir (Aker, 1999: 44). Yaşam tarzındaki bu değişik ile birlikte Osmanlı yönetimi son dönemlerde yapılan

savaşlarda alınan yenilgiler nedeniyle orduda da yeniden yapılama gereği hissetmiştir. Zira Osmanlı da sanayileşme girişimlerini askeri alana yönelik yapmıştır.

Osmanlıda üretimin yoğunlaştığı alanlara baktığımızda tarımsal geri bağlantıların olduğu sektörler göze çarpmaktadır. Zira bir tarım ülkesi olan İmparatorluk sanayi üretiminin büyük bir kısmını tarımsal hammadde kullanarak gerçekleştiriyordu. Osmanlı sanayisinin en önemli sektörü dokumacılıktı. Dokumacılık hem Türklerin geleneksel uğraşydı hem Osmanlı İmparatorluğu pamuk tarımının yapılabileceği elverişli alanlara hükmediyordu. Devlet dokuma merkez üssü sayılabilecek Bursa ve İstanbul gibi şehirlerde devlet sıkı denetimler uygulamaktaydı. Bu durum diğer sektörlerde olduğu gibi dokumacılık sektöründe de devlet denetiminin üst düzeyde olduğunun göstergesi idi.

Dokumacılık sektörü kapsamında değerlendirebileceğimiz ipekçilik sektörü de Osmanlı için önem arz ediyordu. 16. asırda İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte gelen refah artışı halkın ve sarayın ipek talebini arttırmış, ipekli giyim modası yayılmıştır. Kumaşların kalitesi kontrol altında tutulmaya çalışılmış, imalat için üretim esasları titizlikle denetlenmiştir. Bu sektörde faaliyet gösteren şahısların yünlü ve pamuklu dokuma yapmaları yasaklanmıştır (Göç, 2010: 79).

1.1.2 Tanzimat Dönemi

Tanzimat dönemine gelindiğinde Osmanlı ürünlerine talep azalmıştı. Batılılaşma hareketleriyle başlayan ithalat 19.asrın ilk yıllarında artarak devam etmişti. Bu gelişme yabancı tüccarların İmparatorluğun pazarlarında hâkimiyet kurmasına sebebiyet vermiş, böylelikle zamanında üretim merkezi olan yerler hammadde ihraç eder duruma gelmişti. Ticaret dengeleri Osmanlının aleyhine değişmiş, İmparatorluk kapitalist dünya ekonomisinin bir uydusu olma yoluna girmiş idi. Bir iç karışıklık olan Mehmet Ali Paşa olayına arabulucu olarak müdahale eden İngiltere ile 1938 yılında imzalanan ticaret anlaşması neticesinde her şey Osmanlı üreticisi için daha kötü bir hal almıştı. İngilizler ile yapılan bu anlaşmada ithal gümrüğü %5 ihraç gümrüğü ise %12 olarak belirlenmiş, bu gümrükler ileriki yıllarda sırasıyla Fransa ve Rusya için de temel alınarak uygulanmıştı (Önsoy, 1988: 27-29).

Serbest ticaret anlaşmaları sonrası Avrupa menşeli malların Osmanlı pazarlarında hâkimiyet kurmasıyla, sahip olduğu katı nitelikler sebebiyle, İmparatorlukta sınaî üretimi gerçekleştiren loncaların ekonomik temelleri sarsılmaya başlamıştır. Mehmet Ali Paşa sorununu çözen Tanzimat devlet adamları, barış dönemine giren devletin sanayisinin eski sanayi şekillerinin devam ettirilemeyeceğine kanaat getirmiş ve modern bir sanayinin tesisi için bazı çalışmalara girişmiştir. II. Mahmut döneminde başlayan sanayileşme çabaları Tanzimat döneminde bir programa bağlanmıştır.

1840' tan I. Meşrutiyetin ilanına kadarki dönemde esnafı ve özel sektörü güçlendirmeye yönelik politikalar uygulansa da baskın olan anlayış Devlet eliyle sanayileşmedir. Bu düsturla ilk olarak bütçeden önemli paylar devlet fabrikalarına ayrılmıştır (Şener, 2007). Bu politika çerçevesinde İzmir'de kâğıt fabrikası kurulmuş, Beykoz'daki deri ve kundura fabrikası ve Eyüp'te kurulan Feshane revize edilmiştir. İslimiye Çuha fabrikasının yanına bir tane daha çuha fabrikası kurulmuştur. Devlet eli ile sanayileşme politikasının uygulandığı bu dönemde, Tanzimatçılar ülkeye yukarıda sayılanlar gibi birçok yeni tesis kazandırmışlardır. Bununla birlikte yine bu dönemde yeni açılan ve var olup restorasyona tabi tutulan tesislerin hammadde ihtiyacını karşılamak üzere çiftlikler açılmış, Avrupa'dan jeolog ve mühendisler getirilerek yeni maden kaynakları için araştırmalar yapılmış, Mısır ve Amerika'dan iyi cins tohumlar getirilmiştir. Yeni kurulan tesislerin hammadde ihtiyacının yanı sıra bu tesislerin ihtiyacı olan elemanlar için de sanayi mektepleri açılmıştır. Üretilen ürünlerin tanıtımı için uluslararası sergilere ürün gönderilmiştir (Eker, 1999: 46-53).

Önceki dönemlerle karşılaştırıldığında savaş ve isyan bakımından sakin olan Tanzimat döneminde girişilen sanayileşme hareketi beklenen sonucu vermemiştir. Bu durumun ilk ve en önemli sebebi üretilen ürünlerin fiyatlarının ithal ürünlerinkinden yüksekte seyretmesiydi. Sanayileşme çabalarının devlet güdümünde ve askeri disiplinle gerçekleştirilmeye çalışılması yani kar güdümünden uzak olunması ikinci önemli sebep olarak sayılabilir. Çünkü batıdan gelen ithal mallar bireylerin inisiyatiflerinde ve kar-zarar hesabına dayanan üretim ilişkilerinin sonucu ortaya çıkmış idi. Doğal olarak kar- zarar güdüsünden uzak bir hareketin başarısız olması kaçınılmaz olmuştur (Göç, 2010: 87). Öte yandan ithal gümrüklerinin düşük olması ve hammadde ihracatının artmasıyla zaten ürettiğini satamayan loncalara

bağlı işletmeler, devletin fabrikalar kurmaya yoğunlaşmasıyla ihmal edilmiş ve yok olmaya başlamışlardı. Oysa yeni sanayi merkezi olarak kabul edilen İngiltere'ye baktığımızda fabrika ve hane içi üretim birlikte varlıklarını sürdürüyordu. Donald Quataert, bu durumun aynı sanayi dalında bile varlığını sürdürdüğünü söylemektedir. Sanayi devrimini çok önceleri gerçekleştirmiş olan İngiltere'de 1950'lerde dahi on binlerce dokumacı hala evlerinde düşük teknoloji el tezgâhlarında üretimlerini sürdürüyorlardı (Quataert, 2011: 37).

Bu döneme ait yazın, genellikle Osmanlı sanayisinin çöküşünü 1938 yılında İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması üzerinden okuma eğilimindedir. Fakat Rıfat Önsoy bu görüşün aksine, Osmanlı devletinin gümrükleri düşürmeyip korumacı bir tavır alınması durumunda da sanayisinin çökeceğini ileri sürmektedir. Çünkü günümüzde de çokça şahit olduğumuz gibi bir ürün taşına bilir ve ucuz ise muhakkak yurt içinde kendisine alıcı bulacaktır. Bu ticaret ya yasal olarak ya da kaçak olarak gerçekleşecektir. Netice itibarıyla Önsoy, Osmanlı sanayisinin çöküşünü 1938 ticaret anlaşmasından ziyade Avrupa'daki gelişmelerle rekabet edebilecek bir endüstrinin kurulamamasına bağlamaktadır (Önsoy, 1988: 19). Zira devlet eliyle fabrikalaşma politikasının zayıflayıp özel sektöre yönelik girişimlerin görüldüğü Tanzimat döneminin sonlarında Önsoy'un iddia ettiği gibi gelişmeler görülmektedir. Yeni gümrük tarifelerini belirleyen 1861 Karlıca Ticaret Antlaşmasına bağlı olarak tespit edilen ve 1862-1869 yıllarını kapsayacak gümrük tariflerindeki değişiklik sanayiye himaye etmenin faydasız kaldığını göstermektedir. Bu antlaşma gereğince ithal gümrükleri %8'e çıkartılmış ihracat gümrükleri de %8'e indirilip her yıl %1'lik bir indirime tabi tutulacaktı. Bu düzenlemeye rağmen İngiltere'nin Osmanlı'ya yaptığı ihracatı azalmamış tam tersine artış göstermiştir (Arslan, 1982: 63). Öte yandan yine dönemin sonlarına doğru benimsenen özel sektöre yönelik sanayileşme çalışmaları konusunda önemli sayılabilecek gelişmelerden biri de "İslah-ı Sanayi Komisyonu" dur. Lonca sistemi ve Gedik¹ usulünü rekabetçi bir sanayinin oluşması önünde bir engel olarak kabul eden bu komisyon, esnafı şirketler halinde birleştirerek, yeni bir özel sektör oluşturma çabasına girişmiştir. Bu komisyon 1873 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Komisyonun girişimiyle kurulan şirketlere, gelişmelerini

¹ Gedik Usulü: Bir tür esnaf tekelidir. Bu usule göre sanayi ve ticaretin her dalında bulunan işyerlerinin ve imalathanelerin sayısı ve o sektörde kaç kişinin çalışabileceğini belirleyip sınırlandırılır (Yörük ve diğ. 2002).

sağlamak amacıyla 12 yıl imtiyaz, ithal edecekleri makineler ve teçhizatlar için gümrük muafiyeti ve devlet kurumlarının ihtiyacı olan ürünlerin öncelikle bu şirketlerde gibi teşvik ve destekler verilmiştir. Bunların yanında özel sektöre yönelik desteklerin yoğun olduğu bu dönemde, yeni açılan işletmelere Osmanlı tebaasından işçi çalıştırılması zorunluluğu getirilmiştir (Şener, 2007: 72). Fakat 1864 yılında faaliyetlerine başlayan bu komisyon, 1873 yılında kapatılarak yetkileri belediyelere ve Şura-yı Devlet'e devredilmiştir. Komisyonun desteği ve yönlendirmesiyle kendilerine ekonomi içerisinde alan bulan girişimler durmuş ve kendi kaderine terk edilmiştir (Seyidanlıoğlu, 2009: 3-5).

Sonuç itibariyle bu dönemde girilen sanayileşme çabalarının olumsuz sonuçlarının en önemli sebebi devletin kendi bünyesindeki şartlardır. Batıya verilen ticari imtiyazlar, Rus tehdidine karşı İmparatorluğun güçsüz olduğu sebebiyledir. Unutulmaması gereken bir diğer husus Osmanlı'nın devlet teşkilatında güçlü bir ticaret burjuvazisinin olmayışdır. Ayrıca batının kendi iç dinamikleri ile şekillenen liberal anlayışın Osmanlı devlet yönetiminde ciddi taraftar bulmasının yanında, liberal düşüncenin batının ihtiyaçlarından doğduğunun hiçbir zaman farkına varılmaması önem arz etmektedir. Geleneksel sanayinin hızla çöküşünün sebebi ise batıdaki yeni teknolojilerin eskilerin yerini tedricen almakta iken, Osmanlı İmparatorluğunda bunun ithal edilerek hızlı bir şekilde yapılmaya girişilmesidir. Osmanlı, üretim için ihtiyaç duyulan makine ve teçhizatın yanında, bu araçları kullanabilen insanları da ithal etmiş yani fabrikaların yönetimi yabancıların ellerine bırakılmıştır. Daha önceki paragraflarda değinildiği üzere önemli sayılabilecek sebeplerden biri de batı üzerinden dillendirilen modernleşme temayüllerinin İmparatorlukta yaşayan insanlar üzerinde etkili olmasıdır. Osmanlı'da Tanzimat ile birlikte kurulan fabrikaların pek çoğu devlet eliyle kurulmuş yani kar güdüsünden uzak devlet bütçesine bağımlıydı. Devletin bütçeden kaynak aktaramadığı durumda sanayileşme de duruyordu. Nitekim Kırım Savaşıyla devletin bütçesinin yetersiz kalmış ve borçlanmaya gidilmiş, haliyle büyük sanayi müesseselerinin kurulması durmuştur. Bununla birlikte daha önce kurulan fabrikaların çoğu da devlet desteğinden mahrum kaldıkları ve dışarıdan alınan borçlar da sanayiye aktarılmadığı için varlıklarını devam ettirememişlerdir (Arslan, 1982: 91).

1.1.3 Cumhuriyet Öncesi Sanayinin Durumu

Tanzimat dönemi yönetici kadrosu, sanayileşmenin zorunluluğunu idrak etmiş ve bu yönde çalışmalar yapmıştı. Devlet eliyle fabrikalar kurulmuş, ihtiyaç duyulan teknoloji ve elemanlar hariçten getirilmiş, ileriye dönük yetişmiş insan gücü temini ve kaliteli hammadde için sırasıyla sanayi mektepleri ve çiftlikler açılmıştı. Gerçekten çok ciddi yatırımlar yapılmış fakat istenilen sonuçlar alınamamıştı. Yönetici kadronun belki de en ciddi problemi sanayileşme ve kalkınmanın hangi yönde gerçekleştirileceği konusunda fikir birliğine sahip olamamalarıydı. Ziraat Nezaretinin açıldıktan kısa bir süre sonra Ticaret Nezaretine bağlanması ve hemen sonrasında ise Ziraatın bırakılarak Nafia ve Ticaret Nezaretinin kurulması bu kafa karışıklığının bir göstergesidir. Bu kafa karışıklığı yatırımlara da yansıyor ve çoğunluğu devlet bütçesinden yapıldığı için yatırımlar ciddi zararlara sebep oluyordu. Öte yandan sanayileşme yolunda atılan bütün adımlarda Osmanlı'daki gayrimüslimler ve dışarıdan getirilen yabancılar önemli çoğunluğu oluşturuyorlardı. Bu durum toplumda bu yönde şikâyetlerin artmasına sebep oluyor ve ileriki yıllarda İttihat ve Terakkinin yönetime geçmesiyle bu şikâyetler uygulanan politikalarda karşılık buluyordu.

Tanzimat'ın son padişahı olan Abdülaziz'den sonra tahta II. Abdülhamit çıkmıştı. Abdülhamit dünya siyaset dengesini kavramış biri olmanın yanında sanayileşmenin önemini de bilen bir padişahı (Emmioğlu, 2013:117). Henry Ford'un ilk arabalarından birinin sultana takdim edilmesi üzerine, II. Abdülhamit'in “ kendi mülkümde imal edilmezse kabul etmem” şeklindeki cevabı yönetici kadroda, Tanzimat'ta başlatılan hareketin istenilen sonuçları vermese de, sanayileşme iradesinin yüksek seviyede devam ettiğinin en önemli göstergelerinden biridir.

Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun görevlerinin belediyelere devretmesine sebep, esnafı güçlendirme çabalarının Debbağlık dışında başarılı olamayışı olarak kabul edilmektedir. Fakat komisyon işlevsiz hale getirilmesine rağmen, tespit ettiği sorunlar bu dönem için yol gösterici olmuştur. Zira komisyonun üzerine eğildiği konu özel sektörü güçlendirme meselesi idi. Bu konuda II. Abdülhamit döneminde çok sayıda demir yolu gibi alt yapı yatırımlarının yanında, eğitim meselesinde de önemli adımlar atılmıştır. Önceki bölümlerde de dile getirilen sanayileşme

hareketlerini baltalayan sorunlardan biri yetişmiş insan gücünün yetersizliği, haberleşme ve ulaşım imkânlarının her bölgede pazarla iletişim kuracak yaygınlıkta olmamasıydı. Sanayileşmede geri kalmışlığın, eğitimsizlikten kaynaklandığının ve Tanzimat döneminde, hammaddesinden işçisine kadar her şeyiyle ithal fabrikaların sonuç vermediğinin kabulü bu dönemde yeniliklerin yoğunlaştığı alanlardan okunabilmektedir. Bununla birlikte bir önceki dönemde başlayan ve giderek artan ithal malları sonucunda oluşan üretim ve istihdam kayıpları, toplumda yeni bir sınıf oluşmasına sebep olmuştu. Zamanla el becerilerini kaybetmiş, yoksulluğa mahkûm olmuş ve hamallık yaparak toplumun tabanına itilen bu tabaka, yönetici kadronun uygulayacağı politikaları şekillendiren bir diğer unsurdur (Kazgan, 2009:34).

Bu düsturla Siyasal Bilgiler (Mülkiye), Güzel Sanatlar, Maden, Hukuk, Ticaret, Yüksek Mühendislik ve Ziraat ve Veterinerlik Fakülteleri açılmıştır. Bununla birlikte bölgelere ulaşımı kolaylaştıracak demir yolu yapımına girişilmiştir. 2. Abdülhamit 33 yıl süren saltanatı boyunca 3600 km demir yolu yaptırmıştır. Bunlara örnek vermek gerekirse, Afyon-İzmir-Manisa-Soma hattı, İzmir-Aydın-Dinar hattı, Beyrut-Şam (Halep, Havran) hattı ve Şam-Hicaz (Yafa, Kudüs) hattı örnek olarak verilebilir (İpekçi, 2012:36-37). II. Meşrutiyeti müteakip iç gümrüklerin kaldırılması da ülke sınırları içerisindeki bütünleşme çabalarının son parçası niteliğindedir. Aşağıda Osmanlının son yıllarına kadar yapmış olduğu önemli demiryolu hatları ve uzunlukları gösterilmektedir.

Tablo1:1914 Yılına Kadar Osmanlı'da Kurulan Toplam Demiryolları²

	Uzunluğu (km)		Uzunluğu (km)
Şark Demiryolları		Anadolu Hatları	
İstanbul-Edirne	318	Haydarpaşa-İzmit	93
Şarki-Rumeli	386	İzmit-Ankara	486
Selanik-Mitroviçe	363	Arifiye-Adapazarı	9
Edirne-Dedeağaç	149	Eskişehir-Konya	455
Bosna Kısmı	102	Mudanya-Bursa	41
Babaeski-Kırkkilise	46	Mersin-Adana	67
Dedeağaç- Selanik	508	Bağdat Hattı	
Aydın Hatları		Konya-Ulukışla-Karapınar	291
İzmir-Aydın	130	Durak-Mamure	115
Aydın-Dinar-Eğridir	342	Toprakkale-İskenderun	59
Tire-Ödemiş-Çivril	137	İslahiye-Resulayn	453
İzmir Kasaba Hatları		Bağdat-Samarra	119
İzmir-Turgutlu	93	Suriye Hatları	
Kasaba-Alaşehir	76	Beyrut-Şam-Müzyup	258
Manisa-Soma	92	Rıyak-Halep	332
Alaşehir-Afyon	252	Trablusşam-Humus	102
Soma-Bandırma	184	Yafa-Kudüs	81
İzmir-Bornova	5	Hicaz Demiryolu	1564

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından, İttihat ve Terakki yönetiminde tam hâkimiyet şansına sahip olmuştur. Tanzimat döneminde başlayan

² Ercan,2011:248

yabancı unsurların devletin önemli fabrikalarında artan yoğunluğu neticesinde hâsıl olan toplumsal huzursuzluk İttihat ve Terakkinin sanayileşme politikalarına yansımıştır. Bu sebepten İttihat ve Terakki ticareti azınlıklardan Müslüman Türklerin eline geçmesine gayret göstermiştir. II. Abdülhamit tahttan indirilmeden önce 1909'da sanayi yatırımlarını teşvik eden ilk kanun çıkartılmıştı. Bunun bir devamı niteliğinde olan 1913 Teşviki Sanayi Kanunu Muvakkatı ile devlet, sanayicilere 5000 metre kare arsayı bedava dağıtacaktı. Bunun yanında ücretsiz inşaat ruhsatı, on beş yıl vergi muafiyeti, ülkede olmayan teçhizat ve hammadde ithalatından gümrük ve diğer vergi muafiyetleri getirilmiştir. İhracat vergisi kaldırılmış, işlem vergilerinde taksitlendirilmeye gidilmiştir. Son olarak ve en önemlisi bu imtiyazlardan yabancı şahıs ve şirketlerin yararlanamayacağı ifade edilmiştir. Bu kanun 1923 yılına kadar yürürlükte kalmış sonra da 623 sayılı kanun ile değiştirilmiştir (Emmioğlu, 2013: 116).

I. Dünya Harbi, son demlerini yaşayan Osmanlı İmparatorluğunda faal olan ama Osmanlı devletine ait olmayan faaliyet, işletme ve kurumların millileştirilmesine uygun bir zemin oluşturmuştur. Savaşın başlamasıyla yerli üretimin belini kıran kapitülasyonlar ve yabancı şirketlerin bütün ayrıcalıkları kaldırılmıştır. Gümrükler %15'ten %30'a yükseltilmiştir. Savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanması, savaşa girmeden evvelki şartlardan daha ağır bir antlaşmanın Osmanlı'nın önüne gelmesine yol açmıştır. Fakat kurtuluş savaşının başarıyla neticelenmesi, antlaşmanın ağır koşullarının ortadan kalkmasına vesile olmuştur. Osmanlı açısından bakıldığında son antlaşmanın belki de en olumsuz tarafı gümrüklerin 1929 yılına kadar sabitlenmesiydi (Kazgan, 2009: 45-46). Sanayileşmeyi devlet eliyle gerçekleştirmeye mecbur kalan hükümet için en önemli sorun Duyun-u Umumiye sebebiyle gelirlerini kendi eliyle toplayamamasıydı. Zaten milli mücadeleyi gerçekleştirenlerin kontrolünde bulunan bölgelerde, gelirlerin milli güçler tarafından toplaması ile fiilen işlevsiz hale gelmiş bu yapı, kurtuluş savaşının kazanılmasıyla resmen hükümsüz olmuştur. 1928 Paris Antlaşmasıyla Osmanlıdan kalan borçlar düzenlenip ödemeye 1932 yılında başlanması konusunda anlaşılmıştır. Böylelikle devlet bütçe üzerindeki kontrolü tekrardan eline almıştır.

İngiliz-Fransız ortaklığı ile 1863'te kurulan ve banknot ihraç etmenin yanında, yabancı şirketlerin yerleşmesini sağlamak, onlara iştirak etmek ve Duyunu Umumiye

idaresi aracılığıyla borçların düzenli ödenmesini sağlamak gibi imtiyazlarla güçlendirilen Osmanlı Bankasını ya millileştirmek veya Osmanlı devletinde yeni açılacak bir banka ile ikame etmek İttihat ve Terakki idaresinin en önemli hedeflerinden biriydi. Zira bu yolla ihraç edilen banknotlardan elde edilen senyorej gelirlerinden mahrum kalmanın yanında, bu banka ve şubelerinin vergiden muaf olması gelir kaybına neden olmakta ve devlet içinde devlet görünümünü vermekteydi (Kazgan, 2009: 48-50).

Öte yandan Avrupa'ya nazaran sanayileşme sürecine geç girmiş ve Avrupa'nın geçtiği toplumsal dönüşümlerden geçmediği için sanayileşme yolunda Avrupa'dan farklılaşan Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu sanayi tesislerinin sayısına bakmakta fayda vardır. Bu sayı hem Tanzimat'tan birinci dünya savaşına kadar olan süreçte sanayileşmedeki kazanımları göstermesi anlamında hem de savaş sonrasında elde kalan, bir diğer anlamda yeni kurulacak Türkiye devletine nelerin miras kalacağını göstermesi anlamında önemlidir. Bu konuda başvurulabilecek belki de tek kaynak 1913-1915 Sanayi Tahriridir. Bu sayıma 1913-1915 denilmesinin sebebi sayımın 1915 yılında yapılması ama içerisinde 1913 yılındaki durumu da kapsayacak bilgilerin bulunmasıdır. Bu sayımın, kapsamının darlığı, savaş döneminde yapılmış olması ve hangi işletmelerin fabrika sayılıp sayılmayacağı konusundaki kafa karışıklığı gibi yöntemsel problemleri bünyesinde barındırdığını belirtmekte fayda vardır (Cillov, 1952). Bu sayıma göre Osmanlı İmparatorluğu tarımsal hammadde kullanan sanayilerin yoğunlukta olduğu bir görünüm vermektedir. Zira %29,5'lik pay ile gıda sanayi birinci, %27,2'lik pay ile dokuma sanayi ikinci sırada yer alıyor. Bu sayımda bir diğer dikkat çeken husus, sanayi tesislerinin hukuki durumlarına tasnifi yapıldığın %81'inin özel kişilere %10'unun anonim şirketlere ve %8,4'ünün ise devlete ait olduğu görülmektedir (Cillov, 1954). Aşağıdaki tablo 1913-1915 yılında yapılan sanayi istatistiklerinde elde edilen üretim ve işyeri sayısını göstermektedir.

Tablo2:1913-1915 Sanayi İstatistikleri³

Sanayi Türü	Sanayi Müesseselerinin Sayısı						İmalat ve Üretim	
	Mevut Olan		İşler Durumda Bulunan		Bilgi Veren			
	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1915 (kuruş)	1913 (kuruş)
Gıda Sanayi	76	78	73	60	65	55	531 895 512	459 644 490
Toprak Sanayi	20	21	20	5	17	5	2 683 843	13 382 456
Deri Sanayi	12	13	11	12	11	12	62 577 319	31 983 117
Ağaç Sanayi	19	24	19	19	18	17	5 920 096	11 062 825
Dokuma Sanayi	75	78	66	40	62	40	90 787 522	100 266 904
Kırtasiye Sanayi	55	55	55	53	44	41	46 185 177	37 541 277
Kimya Sanayi	12	13	12	5	12	5	16 997 286	16 935 693
Toplam	269	282	256	194	229	175	757 046 755	670 816 762

³ Ökçün, 1984:36

1.2.CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME

1.2.1. Cumhuriyetin İlanı ile 1950 Genel Seçimleri Arasındaki Dönem

Cumhuriyetin ilk yıllarında TBMM’yi oluşturan bürokratların çoğunda liberal düşünce hâkim idi. Özel sektör kalkınma için gerekli unsurlardan yoksun olduğu için, devlet karma ekonomi gibi bir anlayışa yöneldi. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan ve ekonomi politikalarının uygulanmasında birincil rol oynayan İzmir İktisat Kongresinde olduğu gibi baskın düşünce liberalizm, azınlıkta kalan devletçilik olmasına rağmen, zihinler dönemin şartlarının doğal sonucu olarak bağımsız karar alabilmek için verilen mücadeleye yoğunlaşmış ve bu konuda bir netlik ortaya konulamamıştı. Bu durum sanayileşme çabalarına da yansımış, sanayileşme ve diğer önemli hususlar her ne kadar dile getirilse de ikinci planda kalmıştır. Bu kafa karışıklığı bir süre sonra “ özel faaliyet inisiyatifin son bulduğu noktada devletin görevleri başlar ” şeklinde bir anlayışa dönüşmüş ve uygulanmıştır. Bu anlayışla devlet yatırımları genellikle alt yapı yatırımları şeklinde olmuştur. Şüphesiz savaşı bütün unsurlarıyla hisseden devletin böyle bir ara sisteme yönelmesi birazda mecburiyetten ileri gelmekteydi (Emmioğlu, 2013: 125-129).

Öte yandan II. Meşrutiyetle başlayan ve kapsamı giderek genişleyen millileştirme hareketi bu dönemde de devam etmiştir. Zira “milli burjuva”, “milli iktisadın” ön koşulu kabul edilmekteydi (Kazgan, 2009: 59-60). Kuşkusuz millileştirme hareketinin genişleyerek devam etmesinde nüfus mübadelelerinin etkisi büyüktür. Nüfus mübadelesi Osmanlı İmparatorluğundan kopan devletlerde yaşayan Türk-Müslüman nüfus ile Türkiye sınırları içerisinde belli bölgelerde yaşayan azınlık nüfusun değiştirilmesini ön görüyordu. Mübadele sonucunda özellikle batı bölgelerde yaşayan azınlıklar gitmiş yerlerine de Türk-Müslüman nüfus yerleştirilmişti. Fakat bu gelişmeyi sanayileşme açısından okuduğumuzda Türkiye’nin aleyhine olan bir durum ortaya çıkmaktadır. Mübadeleye tabi tutulan azınlık yaşadığı bölgede genellikle tüccar, sanayici veya iş adamı idi fakat bunların yerine Avrupa’dan gelen Türk –Müslüman nüfus, tarım işçisi idi. Savaştan sonra devralınan mirasın en kötü yanı yetişmiş insan gücünden yoksunluk iken var olan bu sanayici –işadamlarının mübadeleye tabi tutulması sanayileşme açısından olumsuz olmuştur (Emmioğlu, 2013: 137).

Devlet özel sektörü teşvik etmek amacıyla 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi kanununda bazı değişiklikler yapıp 1924 yılında, 1055 Sayılı Teşvik-i Sanayi kanununu çıkarmıştır. Bu kanunda bir tesisin kuruluş aşamasının kolaylaştırılması için arazi tahsisi, vergi, resim ve harç muafiyetinin yanında kuruluşundan sonra varlıklarına devam edebilmeleri için, kamu alımlarında kurulan tesislerde üretilen ürünlerin alımına öncelik verilmesi gibi teşvikler yer almaktaydı. Bunlarla birlikte özel sektörün fon ihtiyacını karşılamak amacıyla 1924 de İş Bankası kurulmuştur. Özel sektörün faaliyet alanına girmeyen devlet işletmeleri için ise 1925 Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur (Serin, 1965).

Verilen teşvikler, tasarruf eksikliğini gidermek hedefiyle özel sektörü kredilendirmek için açılan bankalar ve alt yapı yatırımları sanayileşme önündeki engellerin tespitinin doğru yapıldığını göstermekle birlikte bunların zamanın şartlarına göre ileri teşvikler olduğu kabul edilmektedir. (Altunyaldız, 1992: 23) Fakat bunların istenilen başarıyı sağlayamaması, batıdaki ülkelerde devletçi uygulamaların yoğunlaşması ve 1929 krizi, sanayileşmede inisiyatifi kamu kuruluşları yolu ile devletin rol almasına yol açmıştır. Bu anlayışla devletin ilk refleksleri döviz kontrolü, millileştirmeye hız vermek ve bir sanayileşme planı hazırlamak olmuştur.

Tamda bu sıralarda Rusya ile kuruluna olumlu ilişkiler, Rus mühendislerin o zamanın en büyük fabrikası olma özelliğini taşıyan Kayseri Pamuk Fabrikasını yaptırması ve özel girişimin ikinci planda kalması, ülke sosyalistleşiyor söylemlerine sebep olsa da, tıpkı karma ekonomi modelinde olduğu gibi devletçi dönüşümde günün şartlarının getirdiği zorunluluktan ve ülke ihtiyaçlarını gözetmekten başka bir şey değildi. Her ne kadar dönemin başbakanı İsmet İnönü devletçiliği, savunma ihtiyacına yönelik bir tercih olduğunu dile getirmişse de, dönemin iktisat bakanı Celal Bayar devletçi anlayış olmadan sanayileşmek için 200 yıl kadar beklemek gerektiğini ifade ederek devletçiliğin ve planlamanın temelinde, 19. yüzyıl sosyalist teorilerden etkilenilmediği ve bunun bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır (Serin, 1965).

Öte yandan Türkiye'nin devlet eliyle planlı bir şekilde sanayileşmeye karar vermesi, aslında uluslar arası iş bölümüne karşı çıkışının bir göstergesi kabul

edilmelidir. Bu durum yine Celal Bayar'ın “ Büyük sanayici memleketler, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde üreticisi durumunda bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttefikler.” bu sözleriyle ifade edilmiştir (Gül, 1989: 151).

Devletin ekonomik hayata bakışındaki bu misyon değişikliği, kendisini besleyen kalkınmayı güvence altına alacak sanayi kuruluşlarına yönelmek, ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek ve böylece dışsal ekonomiler oluşturarak özel kesime uygun ortam yaratmak gibi, parasal olmaktan çok reel anlamda ekonomik fonksiyonların yerine getirilmesini öngörüyordu (Han, 1978: 46). Buna bağlı olarak 1931 de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, 1933 yılından itibaren ekonomik düzeyde devletçilik bir sistem olarak kabul edilmiş 1937'de Anayasanın bir ilkesi olmuştur.

1932 yılından itibaren devletin ekonomik alandaki etkinliği açık bir şekilde görünür olmuştur. 1925 yılında devlet tarafından kurulan sanayi kuruluşlarını yönetmek ve özel sektöre ait işletmelere sermaye yönünden destek olmak amacıyla kurulan Sanayi ve Maden Bankası bir süre sonra görevini yapamaz duruma düşmüş ve kuruluşun Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Kredi Bankası olarak ikiye ayrılması ön görülmüştür. Bu öngörü de gerçekleşmeyince 1933 yılında bu kurumların görevini yerine getirmek üzere Sümerbank kurulmuştur. Bilindiği gibi cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede faaliyet gösteren işletmelerin çoğunluğu küçük işletmelerdi. 1927 tarihli Sanayi Tahririne göre 65.245 müesseseden sadece 2.822 tanesi (%4,32'si) motor gücünden faydalanmaktaydı (Cillov, 1954). Verilen teşvikler her ne kadar o döneme göre oldukça makul de olsa işletmelerin ölçek büyütüp tesisleşmesine neden olmamıştır. Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankasının yerine kurulan Sümerbank işte bu büyük ölçekli yatırımları gerçekleştirme görevini üstlenmişti. Bu anlayışla Sümerbank'ın görevleri, Sanayi ve Maden Bankasının yönetiminde bulunan kuruluşları işletmek, özel kuruluşlardaki devlet katılımlarını yönetmek, kurulmasına karar verilen tüm sanayi kuruluşlarının planlarını hazırlayıp kurmak ve yönetmek idi.

Sümerbank'ın kurulmasına ilişkin yasanın getirdiği önemli bir yenilik, sanayi faaliyetlerini ülkenin önceliklerine göre sıralamasıdır. Hammaddesi ülke içerisinde

yetişen fakat üretimi tüketimi karŝılamayan sanayi, listenin ilk sırasındaydı. İşlenmemiş şekilde ihraç edilen ham ürünleri iŝleyip mamul hale getiren sanayi, büyük miktarda tüketilen fakat ülkede üretimi bulunmayan sanayi ve ham şekilde ülkede bulunmayan fakat ithal edilip ülke içerisinde iŝlenip mamul hale getirilecek sanayi diğeri önceliklerdi(Han, 1978: 50).

Kurulması hedeflenen sanayi tesislerinin öncelik sırası 1. Beş Yıllık Sanayi Planında da yukarıda belirtilenle benzerlik göstermiş ve yatırım önceliği bu sanayilere verilmiştir. Planın hazırlıklarına 1931 yılında baŝlanmış, 1934 yılında ise uygulamaya konulmuştur. Programın en dikkat çeken özelliği ithal ikamesi yaklaŝımıdır. İzmir İktisat Kongresinde dile getirilen, yurt içinde ham maddesi bulunan sanayilere öncelik verilmesi çağrısı, karşılık bulmuŝ, bu planda göz önünde bulundurulmuştur. Planın bir diğeri özelliği özel girişimin ilgisiz kaldığı, yüksek sermaye yatırımı gerektiren kuruluşların devlet tarafından kurulmasıdır. Bu anlayışla planın öngördüğü tesislerin %49,9'u dokuma, % 26,9'u maden, %12,1'i selüloz, % 4,6'sı seramik ve % 5,3'ü de kimya sanayine ayrılmıştır (Han, 1978: 54).

Kurulması hedeflenen tesisler, çok küçük sayılabilecek istisnalar dışında, kurulmuştur. Bu tesisler ile birlikte, bunların ihtiyaç duyacağı muhtemel ikincil malları üretecek fabrikalarda bu tesislerle birlikte kurulmuş ve faaliyete başlamıştır. Bu sanayileşme planı için söylenebilecek son sözler ise, bunların kuruluşunda başta Sümerbank olmak üzere İş Bankası ve Ziraat Bankasının katkısı hayati düzeydedir.

1. Beş Yıllık Sanayi Planının kararlı bir şekilde uygulanması ve sonuçların olumlu olacağı beklentisinin yükselmesi, plan henüz uygulanırken ikinci bir sanayi planının hazırlanmasına yol açmıştır.1936 yılında hazırlıklarına başlanan 2. Beş Yıllık Sanayi Planının üç temel özelliği vardır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi, birinci planın tersine tüketim mallarına değil yatırım mallarının üretimini gerçekleŝtirebilecek tesislerin hedeflenmesidir. İlk sanayi planınının tüketim malları alanında sanayileşmeyi hedeflemesi bir süre sonra yatırım malları sorununu ortaya çıkaracaktı. Bir başka deđiŝle bunları ithal etmek için döviz sorunu ortaya çıkacaktı. İşte bu yüzden yatırım malları üretimin öncelik kazanması yine bir zorunluluğun neticesidir. İkinci özellik ilke olarak özel giriŝime hiç yer verilmemesidir. Üçüncü

özellik ise Madencilik dışındaki alanlarda 2. Dünya Savaşı sebebiyle uygulama alanı bulamamasıdır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, hedefleri göz önüne alındığında, önem ittihaz ettiği kanaatiyle birkaç paragraf da olsa bu planın ayrıntılarına bakmakta fayda görüyoruz. Bu Plan, maden kömürü işletmelerinden toprak sanayine, bölge elektrik santrallerinden kimya sanayine, denizcilikten gıda maddeleri sanayine kadar oldukça geniş bir kapsama sahiptir. Yatırımlar yapılırken sağlayacak istihdam hacmine kadar birçok şey dikkate alınmıştır. Hükümet, Aralık 1937’de hazırlanan programa “ Üç Yıllık Maden Programı ” adı altında bir madencilik projesini de eklemiştir. Böylece İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nı oluşturacak sanayi yatırım programı, kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu program ağır sanayi diyebileceğimiz, büyük sermaye ve teknik bilgiyi gerektiren sanayilerin kurulmasına dönüktür. O nedenle kurulacak sanayilere elektrik sağlayacak santraller Plana dâhil edilmiştir (Gül, 1989: 183-185).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili olarak başlangıçta yapılan aşırı iyimser tahminler (yaklaşık 100 milyon Lira tahmin edilirken, maliyetin 200 milyon lirayı bulması gibi) ve beklentilerin sonucu alınamamıştır. Atatürk’ün vefat etmesi, İnönü’nün yerine gelen kabinenin Plana mesafeli durması, ikinci dünya savaşının yaklaşmasıyla hızla artan savunma gereksinimi ve iç kaynakların bu alana yönlendirilme niyeti Plan üzerinde olumsuz bir havaya sebep olmuştur. Refik Saydam hükümeti, yeni gelişmeler karşısında İktisat Bakanlığı’nı, Plan’ın mali yükünü yeniden araştırmakla görevlendirmiş ve bir rapor hazırlanmasını istemiştir. İktisat Bakanlığının Planın uygulanması hususunda hazırladığı raporda, tasarrufta bulunmak maksadı ile Etibank ve Denizbank’ın bazı projelerinin ertelenmesi yönünde görüş beyan etmiş ve genel itibariyle plan konusunda ihtiyatlı olunmasını tavsiye etmiştir. Bu gelişmelerden sonra hükümet 13 Mart 1939 yılında projelerin büyük bir bölümünü yürürlüğe koyan kararı iptal etmiştir (Gül, 1989: 186).

1.2.2. 14 Mayıs 1950 Seçimleri – 30 Eylül 1961 DPT’nin Kuruluşu

2.Dünya Savaşı daha sıkı bir devletçilik anlayışını da beraberinde getirmiştir. Savaşın başlamasıyla özel sektör üzerine yeni kontroller uygulamaya konulmuş ve 1941 yılında Sanayi Teşvik Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Savaş yılları boyunca

devletin ekonomik faaliyetleri tarım alanında yoğunlaşmıştır. Topraksız köylüyü topraklandırmak için, büyük toprak sahiplerinin topraklarını millileştirme ve kamulaştırma yolları aranmıştır. Devletin her türlü mal ve sermaye hareketini vergilendirmeye çalışması, ithal sermaye malı ve ham maddeye ihtiyaç duyan endüstrilerde durgunluğa neden olmuştur. Üretim Kamu İktisadi Teşebbüslerinin faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır (Serin, 1965). 2. Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanamayışı üzerine, sanayide üretimi ve etkinliği arttıracak yeni bir plan hazırlanmıştır. Bu planda kâğıt ve kâğıt üretimini hedefleyen tesisler, çimento ve tekstil ön plandadır. Fakat ülkenin içinden geçtiği dönem bu planında uygulanmasına müsaade etmemiştir. Bu şartlar altında 1950'ye kadar, yatırım fonlarına kolay ulaşabilen ve üretimi sınırlı ürünlerde tercihli anlaşmalar yapabilen kamu girişimlerinin faaliyetleri göze çarpmaktadır.

1950'lerin ötesine geçmeden evvel belki de Türk iktisat tarihinde en önemli kırılmalardan biri olan 1930'lardan itibaren sürdürülen ithal ikameci ve devletçi stratejinin tedricen terk edilmeye başlanmasına değinmek gerekmektedir. Zira savaş sonrası yeni kurulacak dünya ekonomik düzenine eklenme (ki düzen de özel girişimi esas alan kapitalist düzendir) çabası dönemin siyasi partilerin programlarında (özellikle Demokrat Partinin) ve siyasilerin demeçlerinde görülmektedir. 1946 yılında kurulan Demokrat partinin parti programına baktığımızda, 42. madde "İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik, güvenle çalışma şartları ve iş sahaları sağlanmalıdır." 1929'dan sonra dışa kapalı, içeriye dönük iktisadi yaklaşımın terk edileceğinin açık ifadesidir. Aynı programın 43. ve 44. maddelerine baktığımızda özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenliği için devletin iktisadi faaliyet alanlarının kesinlikle belirlenmesi ihtiyacı vurgulanmıştır. Bu ihtiyaca binaen devlet "özel teşebbüsün yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayi ve büyük enerji santralleri kurmak, demir yolu, liman, su işleri yapmak ve büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek." (DP Parti Programı, 1946) anlayışıyla hareket etmiştir.

Siyasi iktidarlar, tek dereceli seçim sistemine geçildikten sonra, seçimden seçime de olsa, artık işçi, köylü, esnaf gibi kalabalık halk kesimlerinin ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almak, bunlara şu veya bu biçimde yanıt vermek zorunda kalmışlardır. Bu zorunluluk doğal olarak iktisat politikalarına yansımıştır. 1946-47 yılında tarım kesiminin milli hâsıla içindeki payı yaklaşık %42 iken 1952-53 döneminde bu oranın %45,2'ye yükselmesi bunun göstergesidir. Çünkü halkın çoğunluğunun tarım kesiminde istihdam edilen toplumun taleplerinin iktisat politikası anlamında karşılık bulduğu gerçeğini nicel olarak ortaya koymaktadır. 1946'dan sonra, içe dönük iktisat politikalarının gevşetildiği, ithalatın serbestleştirildiği ve büyük ölçüde arttırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı, haliyle dış yardımlar, kredi ve yabancı sermaye ile ayakta durmaya çalışan bir ekonomik ortamın içine girilmiştir. Bununla birlikte bu dönem, uzun süreli bir genişleme dönemine giren kapitalist dünya ekonomisinin merkezlerinde yeniden serbest ticaret doktrininin egemen olduğu, sermaye hareketlerine konulan engellerin hafiflediği ve özellikle Amerikan kaynaklı yatırımların, dış yardımların ve kredilerin bu genişleme sürecinin önemli bir ayağını oluşturduğu bir dönemdir (Boratav, 2011: 93-101).

1950 sonrasını 1950-53 ve 1954-60 şeklinde iki ayrı döneme ayırmakta fayda vardır. Zira ilk dönem olumlu hava koşulları, dış yardımlar (krediler), siyasi iktidarın kendini yeniden üretebileceği sosyal tabakanın tarım olması hasebiyle yatırımların bu alanda yoğunlaştığı ve gelişmenin daha çok bu alanda görüldüğü bir dönemdir. Demokrat parti her ne kadar siyaseten, piyasa odaklı, özel sektör yanlısı ve özelleştirmelerle ekonomi alanında devlette küçülmeyi hedeflemişse de hem devlet kurumlarını satın alabilecek özel sermaye birikimin sınırlı oluşu hem de toplumun kolektif mülkiyeti altında bulunan birimlerin satışına toplumdaki ve elit kesimden yapılan muhalefet sebebiyle başarılı olamamıştır. Gerçekleşmeyen özelleştirme kamu kesiminin ekonomide büyümesi ile sonuçlanmıştır (Serin, 1965).

Öte yandan kurulduğu tarihten itibaren söylemde liberal bir profil ortaya koyan Demokrat Parti, 1950 seçimlerinden sonra bu söylemine yasal zemin hazırlama çalışmalarına başlamıştır. 1951 yılında Yabancı Sermaye Kanunu yeniden ele alınmıştır. Bu kanun kar transferini sınırlandıran bir kanun idi. 1954 yılında yapılan yeni düzenleme ile yabancı sermayeyi teşvik problemine çözüm getirilmeye

çalışılmış ve kar transferine serbestlik getirmiştir (6224 Sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu,1954).

Yukarıdaki durum devleti popülist politikalara yöneltmiştir. 1953'ten sonra izlenen açık finansman politikası fiyatlar üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Buna 1950'den itibaren tarım kesiminin gelirini yüksek tutmak amacıyla destekleme alımları ve sübvansiyonlar eklenince enflasyon üzerindeki baskı artmış ve 1954'den sonra ekonomi bir daralma dönemine girmiştir. Çoğunluğu tarım ürünlerinden elde edilen ihraç gelirleri de, 1954 sonrasında kötü hava koşulları ve düşük tarımsal ürün fiyatları nedeniyle düşmeye başlamıştır. İthal girdinin, üretim için elzem olduğu bir sanayi yapısında ihraç gelirlerinin düşmesi ve yukarıda altı çizilen döviz rezervlerinin azalması, alınamayacak ithal girdiler anlamına geldiğinden sanayi üretimi de bir daralma içerisine girmiştir. Bu süreç İMF (Uluslar arası Para Fonu) ile bir istikrar planı (1958) imzalama ile son bulmuştur. Fakat plandan istenilen sonuçlar alınamayınca ve süreç 27 Mayıs 1960 darbesini getirmiştir.

Bu gelişmelerin sanayi ve tarım sektörü üzerindeki etkisine dönemler halinde bakmak gerekirse 1948 fiyatlarıyla 1950'de tarımsal üretim endeksi 95 iken 1953'te bu değer 155' yükselmiştir. İkinci alt döneme baktığımız da, Boratav'ın tabiriyle iktidarın kamu yatırımlarının hayatiyetini keşfetmesinden sonra, artan kamu yatırımları ile 1954'te sanayi üretim endeksi, yine 1948 fiyatlarıyla, 164 iken 1960'da 242'ye yükselmiştir (Han,1978:58-59).

1.2.3. 30 Eylül 1961 DPT'nin Kuruluşu ve 24 Ocak 1980 Kararları

1960 darbesi ile başlayan süreç bir geçiş dönemi niteliğindedir. Biraz açalım; özel sektör sanayi lehine olan ticaret hadleri sebebiyle devletin sanayiye sübvansiyon etmesi gerektiği yönünde tavır almıştır. İktidarda olduğu sürece, Demokrat Partinin, taleplerine fazlasıyla cevap verdiği ve hem milli hâsıladaki payı göz önüne alındığında hem de istihdam edilenlerin büyük bir kısmını bünyesinde barındırdığı sebebiyle toplumda önemli bir yeri olan tarım kesimi ise 6-7 yıl önceki refah seviyelerini sağlayacak politikalar beklemekteydi. Yani kalkınma ve büyümenin hangi sektörün temel alınarak gerçekleştirileceği konusunda kafa karışıklığı mevcuttur. İkinci dünya savaşından sonra küresel ekonomik aktörlerin beklentisine gelince, (bu, İMF gibi kurumların beklentisine denk düşer) başlayan liberasyon

sürecinin, kamunun ekonomik faaliyetini daha da daraltacak şekilde devamı yönündedir. Kısa ve fakat öz olan bu tablo, sayılan odakların isteklerinin kısmen yerin getirme çabaları sebebiyle, 1950-1960 arası bu dönem için plansız dönem nitelenmesine neden olmuştur.

Öte yandan İttihat ve Terakki ile başlayan milli burjuva yetiştirme hedefi 1960'lı yıllarda meyvesini vermeye başladı. 1950'li yıllarda (çeşitli sebeplerle) zenginleşen büyük toprak sahipleri, yabancı şirketlerin temsilciliğini alan ticaret adamları, sayısı artan eğitilmiş insan gücü ve toplumun kendi dinamikleriyle şekillenip yetişen meslek sahipleri yeni sanayi burjuvazisi için bir taban oluşturdu. Bu bir holdingleşme sürecini başlattı ve kentlerde doğan orta-yüksek gelirli sınıfın talep yapısına uygun biçimde, dayanıklı tüketim malı üretebilecek tesisler kurmak için ortam uygun hale gelmeye başladı (Kazgan 2009: 98).

Yukarıda tasvir edilen planlama eksikliği vurgusu 1961 Anayasa'sının 129. Maddesinde şöyle dile getirilmiştir: “ İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş ve görevleri, planın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında, değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla belirlenir.” Bu madde çok önemli iki konuya atıfta bulunur, bunlardan birincisi sektör belirtilmeden, her ne yapılacaksa bununun merkezi bir planlama ile yapılması gerektiğidir. İkincisi ve bizim için daha da önem arz ettiği nokta, özel kanundan bahsedilmesidir. Bunun önemi, bir plansızlıktan ziyade, plansızlığa götüren sebebin zayıf bir yürütme ve hızlı karar alabilme eksikliğinin tespitidir. Bu eksiklik her ne kadar “özel kanun” gibi içi doldurulmayan bir ifade ile giderilmeye çalışılmışsa da olmamış ve tam karşılığını 1971 yılında Bakanlar Kuruluna verilen KHK yetkisi ile bulmuştur.

1961 Anayasasının 129. Maddesinde tarif edilen ve planlamayı yapacak kurum, yeni anayasanın ilanından 2 ay sonra 30 Eylül 1961 yılında DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) olarak kurulmuştur. Teşkilat çatısı altında kurulan dairelere bakıldığında (İktisadi Planlama Dairesi ve Sosyal Planlama Dairesi) planlamanın sadece iktisadi değil aynı zamanda sosyal olarak da yapılacağına kurumsal anlamda ifadesidir. Teşkilat 1963 yılından itibaren Planlar ilan etmeye ve uygulamaya

başlamıştır. Planların en temel özelliği ise kamu kesimi için emredici özel kesim için ise yol gösterici olmasıdır. Yol gösterici olmasından kasıt, Teşkilatın yararlı gördüğü projelerin özendirilmesi, altyapı harcamalarının belli alanlarda yoğunlaştırılması, ucuz ve sürekli enerji, vergi bağışıklığı, kredi önceliği, yatırım- aramalı- hammadde dış alımına gümrük indirimi gibi klasik araçlardır (Karaalp, 1994:161). Ayrıca bu teşkilat özel sektörün yapacağı yatırımlarda teşviklerden yararlanıp yararlanamayacağını belirleyecektir(Kazgan 2009: 96).

Artık planlı kalkınma bir anayasal zorunluluk olmuştur. İlk plan, 21 Kasım 1962'de mecliste görüşülüp onaylanmış ve 1 Mart 1963 yılında yürürlüğe girmiş olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıdır. Ekonomik sorunların kısa vadede çözümü için %7'lik bir kalkınma hızı hedef olarak konulmuştur. Bunun gerçekleşmesi için, sanayi kesiminin payında düşen yıllık ortalama üretim artış hızı yaklaşık %12,9 olacaktır. Ana hedefin bütün malları ülke içinde imal etmek olmadığı vurgulanmakla birlikte, sanayinin gelişmesi için öğrenme süresinde ihtiyaç duyulan korumanın sağlanacağı ifade edilmiştir. İlk plan arka arkaya üç beşer yıllık dönemleri kapsayan ve 1977'e kadar uzanan 15 yıllık bir perspektif plandır.(Kurtoğlu, 2015:492)

Bu tarihte Türkiye Ekonomisi (GSMH'nin yaklaşık yarısı) devlet ve özel teşebbüs sektörlerinin yan yana bulunduğu karma bir ekonomidir. 1962 yılında milli gelirin 1968 yılı fiyatlarıyla (inşaat sektörü bu sektör içinde kabul edilmediğinden geçmiş yıllardan daha düşük oran olan) %18,2'sini sanayi kesimi üretmektedir (Sosyal Göstergeler, 2012) . Bu üretimin yarısına yakını özel kesim vermektedir. Özel kesimin yatırımlarını arttırması, bunların hızlı ve dengeli bir kalkınmanın getirdiği sahalara yöneltilmesi için ancak plan sonu olan 1968 yılında 933 sayılı Teşvik Kanunu çıkarılmış böylece teşvik edilerek ve bu teşvikte doğrudan doğruya kontrollerden kaçınılarak vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere başvurulmuştur. Türkiye gibi, milli gelirin yarıya yakın kısmı tarımdan gelen ve nüfusunun dörtte üçü köylerde yaşayan bir memlekette, tarım ile sanayi arasında yatırımlar bakımından tercih, ya hep ya hiç olarak değil marjinal ayarlamalar şeklinde düşünülmüştür. Hal böyle olmakla birlikte gelişme daha çok sanayi yönünde olmuştur. Devlet, özel sektörün zayıflığı sebebiyle geçmişteki gibi stratejik yatırımları ve özel teşebbüsün gerçekleştiremeyeceği yatırımları yapmaya devam etmiştir. Keza ileri teknik ve büyük sermaye isteyen yeni

üretim kollarında teşebbüsler kurmak suretiyle devletin sanayi alanında da gelişmeye öncülük işlevi de devam etmiştir. Son olarak, özellikle ilk dönemde, devlet bütün mali piyasaları denetim altında tutmuş. Bu yol ile tarım ve sanayi sektörünün karlılık oranlarını yüksek tutmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte kısmi “ithalat rantları” dışında rant ekonomisi oluşmuyordu ve kar elde edebilmek için üretmekten başka çare kalmıyordu (Kazgan, 2009:96)

Yatırımlar için kuruluş yeri seçimi, verimliliğin yanında bölgeler arası dengeler gözetilerek yapılmaya çalışılmış ancak politik etkiler daha baskın olmaya devam etmiştir (Emmioğlu, 2013:218). İhraç mallarımızın çeşitlendirilmesi amacıyla önümüzdeki on beş yıl içinde mamul maddeler ihracının artmasını sağlayacak kolaylıklar (vergide, ham maddelerin dünya fiyatlarında, ihracatı geliştirme merkezi çalışmalarıyla müşteri temininde) ve yatırımlara öncelik verilmesi çalışmaları başlamıştır. Türkiye’de emeğin bolluğu ileri sanayi ülkelerine kıyasla emek yoğunluğu yüksek olan sanayi kollarında yurdumuza nispi bir avantaj sağladığı gerçeğinden hareketle buna uygun yatırımlara gidilmesi hedeflenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamasının sonlarına doğru 1960 yılında (yine 1968 yılı fiyatları ile) GSMH’da sanayi sektörünün payı %17,5 iken 1967 yılında bu oran %21,4 çıkmıştır. Tarım sektörüne baktığımızda ise aynı yıl sırası ile %38,2 den %29,8 düşmüştür (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2012).

İkinci plana gelince, her ne kadar adıyla akıllarda birincisinden farklı olduğunu çağrışırsa da, yukarıda da zikredildiği gibi, 15 yılı kapsayan tek bir planın aşamalarından biridir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968 – 1972 yılları arasında kapsamaktadır. Planda ekonomik büyüme hedefi %7 iken GSMH’nın yatırımlara ayrılan kısmı %19,9’dur (1972’de %24,6 olarak revize edilmiştir). Bu yatırımların iç kaynaklardan karşılanma oranı 1962’de GSMH’nın %17,9’u olarak tespit edilmiş, 1972 yılında ise %22,6’ya yükselmesi öngörülmüştür.

Planın Süleyman Demirel imzalı giriş kısmında, en önemli hedeflerden biri olarak dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması vurgulanmıştır. Milli gelirin plan boyunca her yıl %7 artacağı ve plan sonunda kişi başına gelirin 2600 TL’den 3200 TL’ye çıkacağı öngörülmüştür.(II. BYKP, 1967:66-68) Ayrıca bu plan ülkeyi, hammadde ihraç eden bir ülke olmaktan çıkarıp mamul madde ihraç eden bir ülke

haline getirmeyi hedeflemiştir. Bunun ise ancak sanayinin GSMH içindeki payının %22,5'ten %30,7'ye yükseltilmesiyle gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Şüphesiz sanayinin payının bu şekilde artabilmesi tarımdaki nüfus fazlalığının tasfiyesiyle mümkün olabilecektir. Bunun adı ise makineleşmedir (I. BYKP, 1967:1-3).

1967 yılında dış kaynak kullanımının GSMH'ya oranı %2 iken 1972 yılında bu oranın %1,7'ye indirilmesi hedeflenmiştir. Yatırım harcamalarına gelince, 1967 yılında 16,9 milyar TL olan bu harcamalar 1972 yılında 290 milyar TL'ye çıkartılması hedeflenmiştir. 1967 yılında özel sektörün gerçekleştirilen yatırımlar içerisindeki payı %46,7 idi. Bu oranın 1972 yılı itibariyle %50'ye yaklaşması ve devlet-özel sektör birlikteliğinin pekişmesi hedeflenmiştir (I. BYKP, 1967: 70).

Plan kapsamında sanayi kesimine yapılacak yatırımlarda, yatırım ve aramalı üreten temel stratejik endüstrilere öncelik verileceği vurgulanmıştır. Lüks tüketim malı üreten sanayi kollarının gelişimi teşvik edilecek, sanayinin uzun dönemde Ortak Pazar sanayisi ile rekabet edebilecek duruma getirilmesi için tedbirler alınacak ve iş gücü yoğun sanayi dallarına özel destek sağlanacağı planlanmıştır.

Kabaca planın hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için bağlı kalınacak ilkeler yukarıda anlatıldığı gibi iken 1965 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %80,4 idi. İkinci planın bitirilmesine 2 yıl kala ithalatın ihracatı karşılama oranı %66,8'e düşmüştür. Döviz açığı, işçi dövizleri ve dış borçlanma ile kapatılmaya çalışılmıştır. İhracat geleneksel tarım ürünleri ile sınırlı kalmıştır. İthal ikamesinin uygulandığı bu dönemde tesisleşme anlamında olumlu gelişmeler yaşansa da, ihraç ürünlerinde sanayi ürünlerinin payına baktığımızda, bu tesislerde üretilen sanayi ürünlerinin henüz ihracata konu olabilecek kadar rekabetçi özelliklere sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Karaalp, 1994).

Üçüncü plana geçmeden evvel 1970 ile 1974 arasını kapsayan dönem, ikinci planın sonuçlarına, üçüncü planın ise içeriğine ve hedeflerine etki etmesi sebebiyle önem arz ettiği kanaatindeyiz. OECD'nin 1969 yılında Türkiye ile ilgili raporunda, ilk plan dönemi için Türkiye'nin dinamik bir kalkınma sürecine girdiğini ve bunu sürdürebilecek yeterli kurumsal yapıya sahip olduğu dile getirilmektedir (OECD,1969:45) 1970 yılından 1974 yılının başına kadar geçen dönem ekonomik

göstergelerin olumlu seyrettiği dönemdir. 1969 yılında “hafif” bir kriz ile sarsılan ülke ekonomisi İMF ile bir istikrar programı imzalamış ve bu çerçevede 1 doları 9 liradan 14 liraya çıkartan bir devalüasyon yapmıştır. Bu ayarlama hammadde fiyatlarının artması sebebiyle, hammadde ihracatçısı olan Türkiye için olumlu bir hava yaratmıştır. Tasarruf oranları yüksekte seyrediyor ve turizm gelirleri ile birlikte işçi dövizleri artış gösteriyordu. Bu olumlu tablo hem cari işlemler açığının 8 milyon dolara inmesine ve net döviz rezervlerinin 2 milyar dolara yükselmesine hem de üçüncü plana hazırlık için motivasyonun artmasına yardım etmiştir.

Başbakan Ferit Melen imzalı üçüncü plan uygulamaya girdiğinde artık plana anayasal bir zorunluluk nazarıyla bakılmıyor milletçe benimsenmiş bir siyaset gözüyle bakılıyordu (III. BYKP 1973:2). Türkiye ilk iki planın hedeflediği %7’lik kalkınma hızını yakalayabilmiş fakat sanayideki %12’lik büyüme hedefini gerçekleştirememiştir. İş gücünün %65’i tarımda çalıştığı halde tarımın milli gelir içindeki payı %28, işgücünün sanayide çalışan kesimi %11 iken milli gelirdeki payı %23 idi. Bu ise artan nüfus ile gelen iş gücünün tarım alanında istihdam edilemeyeceğini gösterdiği gibi sanayileşmenin önemini daha da arttırıyordu. Bu plan hazırlanırken her ne kadar ülkenin kısa vadeli hedefleri dikkate alınmışsa da 1970 yılında imzalanıp 1973 yılında yürürlüğe giren ve Gümrük Birliği ile sonuçlanacağı ifade edilen Katma Protokol ile uzun dönemde değişecek şartlar da göz önünde bulundurulmuştur. Protokolün çizdiği bu yol haritası ile Türkiye, 22 yıl sonrası (1995) için sanayinin milli hâsıla içerisindeki payını %23 ten %40’a çıkarmayı hedeflemiştir (III. BYKP 1973:3).

Gümrük birliği hedefi, rekabet edilebilirlik açısından, modern teknolojilerin kullanılmasının yanında bazı yeni teknolojiler geliştirilmesini de gerekli kılıyordu. Bu amaçla, kitlerin etkinleştirilmesi, Toprak ve Tarım, Hukuk ve Adalet, Vergi ve Maliye, Petrol ve Maden ile Eğitim reformlarının gerekliliği vurgulanıyordu (III. BYKP 1973:4). Plana göre Türkiye artık, tüketim malları sanayi, ara-malları sanayi ve yatırım malları sanayi aşamalarından oluşan geleneksel sanayileşme sürecinin ikinci aşamasından üçüncü aşamasına geçiş döneminde bulunmaktaydı (Han, 1978:71). Yani bir yapısal değişikliği ifade etmekteydi. Bu değişiklik ile ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü aramalı sanayileri ile birlikte teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliği olan, aynı zamanda dış kaynaklara bağımlılığı hafifleten

yatırım malı ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek bu dallarda üretimin toplam sanayi üretimi içindeki payının artması ve bunların dış rekabete olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri hedeflenmiştir. Bu Gümrük Birliği ile tamamen uyumlu bir strateji idi. Fakat bütün bu olumlu hava, 1973 yılındaki petrol şoku ve 1974 yılında yapılan Kıbrıs Harekâtından sonra Türkiye'ye uygulanan ekonomik ambargo sebebiyle yerini karamsar bir tabloya bırakmıştır.

Petrol fiyatlarının tam 4 kat artması dünya ekonomisindeki genişlemeyi durdurmuştur. Türkiye'nin lehine olan ticaret hadleri tersine dönmüştür. Petrol ithalatına ayrılan miktar artmıştır. Fakat şaşılacak durum, dünya petrol tüketimini azaltmaya ve alternatif enerji kaynakları keşfetmeye yönelmişken, Türkiye petrol fiyatlarını sübvansé etmiş ve petrol tüketimi hızla artmıştır. Bununla birlikte sanayinin aleyhine olarak nitelendirilebilecek bir diğer durum ise 1973 yılından itibaren sendikal hareketlerin militanlaşmasına paralel olarak, sanayi sektöründe emek-sermaye mücadelesi sivrilmiş ve emeğin aldığı pay 1976 yılına kadar sürekli artmıştır (Boratav, 2011:139). Petrol şoku ile dünya ekonomisi önemli bir daralma yaşar iken Türkiye, iç siyasi çekişmelere sahne olmaktaydı. Dış kaynaklı şoklar ile gelen bu olumsuz hava klasik anti kriz yöntemler ile atlatılabilmek yerine kredi olanaklarını sonuna kadar kullanarak büyüme tercih edilmiştir. Milli hâsılanın %5'e yaklaşan bir oranda büyümesine imkân veren ve kısa dönemli, yüksek faizli DÇM (Dövizle Çevrilebilir Mevduatlar), banker borçları ve ticari kredilerle mümkün kılınan bu zorlama, planın son yılı olan 1977 gelindiğinde sanayide ve haliyle milli hâsılada büyümenin ön koşulu haline kelen kaynakların tıkanması ile sonuçlanmıştır (Kazgan, 2009:110-113). Artık bütün işlemler için peşin ödeme zorunluluğu doğmuştur. Bu zorunluluğun karşılığı ise milli hâsıladaki düşüştür. 1987 temel alınarak hesaplanan milli hâsıla rakamlarına baktığımızda 1973 yılında 42.255.004 iken 1977 yılına gelindiğinde 51.944.339 olmuştur. 1977 tarihi tıkanmanın başladığı yıl olarak kabul edilirse, 1978 ve 1979 da milli hâsılanın sırasıyla 52.582.171 ve 52.324.176 lira ile nerdeyse tekrar eden değerleri alması bu tıkanıklığın nicel olarak ispatıdır (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2012).

Sınaî hammadde ve enerji arzında meydana gelen tıkanmalar sanayinin hâlihazırdaki kapasitesini kullanamamasına sebep olmuştur. Sendikalar da, toplu görüşmelerde ücretlerin aşağıya düşürülmesinde direnç göstermişlerdir. Hammadde

ve emek konusundaki bu çıkmaz sosyal bir boyut kazanmış ve sermaye sahiplerinin artık kontrol edemeyeceği bir hal almıştır. Eğer Türkiye ekonomisi ithal ikamesi yapan, büyük bir kısmı aramalı ithal eden sanayi ünitelerinden oluşmasa idi dışsal bir şokta (petrol şoku sonucunda döviz darboğazı) vereceği tepki ithalatta daralma ile sınırlı kalabilirdi. Fakat olaylar öyle cereyan etmiştir ki, döviz rezervlerini arttırma hedefi hemen hiç gündeme gemlememiş, ihracat neredeyse unutulmuştu. Piyasaların iç rahatlığına alışan üreticiler döviz kazanmanın önemini akıllarına bile getirmiyorlardı. Özellikle de hammadde ve aramalı bulamadıkları zaman (Kılıçbay, 1994:158). Bununla birlikte işçi hareketleri gittikçe militanlaşmakta idi. Zaman zaman işyerleri düzleminde dahi sanayiciler ciddi yönetim ve kontrol sorunları yaşamaktaydılar.

İKİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME MODELLERİ

İster gelişmiş ister az gelişmiş olsun bütün ülkeler, gelirlerini arttırıp daha iyi yaşam standartlarına sahip olmayı amaçlamaktadır. Geliri arttırmak ve gelişmek süreçlere atıf yaptığından, gelişmek ve geliri arttırma çabası, sonu olmayan bir devinimdir. Ülkeler, gelirlerinin sahip oldukları doğal kaynaktan bağımsız olabileceğini fark ettiklerinde, gelişme ve büyüme ülkeleri yönetenlerin politikalarına sirayet etmiş, geliri arttırma ve zenginlik üretme ülkeler arasındaki rekabetin şiddetlenmesine neden olmuştur.

Yaşam standartlarının yükseltilmesinin yolu yüksek katma değer üreten ve ileri geri bağlantıları çok olan sanayi ürünleri üretiminden geçtiği için sanayileşme, kalkınma ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bilindiği gibi kalkınma sadece gelir seviyesinin yükselmesi değil, bununla birlikte eğitim, yaşam süresi ve kalitesi, çevre kirliliğinin azaltılması gibi insanın yaşam kalitesini yükseltilmesini vurgulayan bir kavramdır. Bu bağlamda sanayileşme, kalkınmaya giden yolda olmazsa olmaz bir konuma sahiptir.

Sanayileşmenin öneminin kabul edilmesi, bu hedefi yerine getirmek için ihtiyaç duyulan araçların neler olacağı sorusunu gündeme getirir. Sanayileşme ile zenginlik üretme politikasının kapsamı, hiç kuşkusuz ülke sınırlarının aşılmasını gerektirmekte, yani sadece ülke şartlarının göz önünde bulundurulması yetersiz olmaktadır. Bu ise sanayileşme ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir. Dolayısıyla dış ticaret bağlamında düşünüldüğünde ülkelerin zenginlik üretme ve

buna sahip olma yöntemleri tarihin farklı dönemlerinde değişiklik göstermiş, o dönemin baskın olan anlayışına göre şekillenmiştir. Merkantilist anlayışın hüküm sürdüğü dönemlerde, refah ve zenginlik ülke hazinesindeki altın miktarıyla ölçülüyordu. Bu anlayışla her ülke mevcut altın stokunu arttıracak politikalar geliştirmekteydi. Ülkeden altın çıkışı kontrol altında tutulmaya çalışılır, altın girişi ise genelde askeri yöntemlere desteklenmekteydi. Yani dış ticaret devletlerin yoğun kontrolü altında gerçekleşmekteydi. Aynı durum mamul ve işlenmemiş mallar içinde söz konusuydu. Merkantilist anlayışa göre ülkeden ham madde çıkışı, ülkenin fakirleşeceğinin, mamul malın çıkışı ise ülkenin zenginleşeceğinin göstergesiydi. Dolayısıyla devletin, ülkeden ham madde çıkışı üzerinde de denetimi zenginliğe doğru atılmış bir adımdı.

Modern anlamda dış ticaret teorisi, Adam Smith'in Ulusların Zenginliği eserinin yayınlanmasıyla iktisat literatürüne girmiştir. Adam Smith'in katkısı, müdahaleci politikaların zenginliği sağlamasından ziyade, zenginliği azaltacağı yönündeydi. O'na göre ülkeler, serbest ticaret temelinde alış verişte bulunmalıydı. Zenginlik üretilecekse, bunun yolu müdahaleden azade bir ticareten geçiyordu. Dünya, müdahaleci bir anlayıştan serbest ticaret zeminine kaymıştı. Bu anlayış günümüze kadar baskın anlayış olarak gelmiş, birinci ve ikinci dünya savaşları gibi siyasi sebeplerden ya da 1929'da ki gibi ekonomik çıkmazlardan kaynaklanan kısa dönemli kırılmalar dışında, hep baskın strateji olarak kalmıştır. Bu kırılmalar da yeni dış ticaret, sanayileşme ve kalkınma yazınının oluşmasına vesile olmuştur.

Tezin bu bölümünde esas olarak, Adam Smith ile başlayan ve birçok iktisatçının katkısıyla şekillenen modern dış ticaret atıfla ihracata yönelik strateji ve bu stratejiye alternatif olarak ithal ikameci yaklaşım açıklanacaktır. Bu açıklamaların yanında, sözü edilen yaklaşımların tercih edilme sebepleri, avantaj ve dezavantajları ve bunlara yönelik kullanılabilecek araçlar açıklanacaktır.

2.1.İHRACATA YÖNELİK STRATEJİ

Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en büyük sorun, ticarete konu olan mallarının çoğunun geleneksel ürünlerden oluşmasıdır. Geleneksel ürünler, düşük katma değerli, teknoloji yoğunluğu az ürünler ve iklim şartlarına bağımlılığı yüksek hammaddelerdir. Bu, düşük gelir ve tasarruf anlamına gelmekte olup, gelişmekte olan

ülkelerin, ürünlerinin niteliğini değiştirmek için karşılaştığı en büyük kısıttır. Zira düşük gelir ve tasarruf oranıyla, ihtiyaç duyulan yatırım malları ithal edilemeyecek ve ürünlerin dönüşümü sağlanamayacaktır. Üstelik gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarının büyük bölümü işlenmemiş tarım ürünleri, yani hammaddelerden oluşmaktadır. Teknolojik ilerlemeler sayesinde bu hammaddelerin yerini yapay olanlar aldıkça, az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinin daha da azalacağı bir geçektir. Bu bağlamda ihracata yönelik strateji, ana akım iktisat tarafından önerilmekte ve gelişmekte olan ülkelere, gelir ve tasarruf kısıdının dayattığı çıkmazdan kurtulmayı vaat etmektedir.

İhracata yönelik stratejinin tanımlanmasına gelince, bu tanım, iç pazara yönelik ithal ikameci yaklaşımın tersi olan kavramlar bütününe çağrışırsa da öyle değildir. Balassa, ihracata yönelik stratejinin, ithal ikamesini baskılayan bir yaklaşımdan ziyade, hem iç hem de dış piyasalara verilen teşviklerin aynı olmasına atıfla, ayrımcılığın olmadığı bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır (Balassa, 1980). Tanımlama meselesine Bhagwati de Balassa'ya benzer bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre ihracata yönelik strateji, dış ticareten elde edilen bir miktar dövizin yurt içinde, ithalat yapmak için ihtiyaç duyulan aynı miktar dövizden daha fazla yerli paraya tekabül etmesi anlamına gelmemelidir. Bhagwati'ye göre ihracata yönelik strateji, efektif döviz kurlarının hem ithalat için hem de ihracat için aynı değere tekabül etmesidir (Bhagwati,1988).

Ekonomideki fiyatlardan dört tanesi önem arz etmektedir. Bunlar, döviz kuru, faiz oranı, ücret düzeyi ve kamu iktisadi teşebbüslerinin ürettiği malların fiyatlarıdır. Ana akım iktisada göre, piyasanın temizlenmesi için bu fiyatlar arz ve talebe göre belirlenmelidir. Ancak müdahale olmadığında arz ve talep, fiyat üzerinde belirleyici olur. Aksi durumda, fiyatlar bu yolla belirlenmez ve piyasadaki mübadelelerin yapılamayacağı fiyatlar belirlenir. Bu duruma fiyat bozukluğu denmektedir. İhracata yönelik strateji bu fiyat bozukluklarını önleme üzerine karakterize olmuştur (Ünaldı, 1990:9).

İhracata yönelik strateji, klasik iktisatçılardan David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı temel alınarak gelişme göstermiştir. Kuram, dış ticaretin var olmasını maliyet farklılığında arar. Bu kurama göre, bir ülke hangi

ürünü daha ucuza üretiyorsa o mal da üstünlüğe sahiptir. Karşılaştırmalı olarak üstün olduğu malı üretip satmalı, daha az üstün malların üretiminden vaz geçip burada kullandığı kaynakları üstün üretim yaptığı alana kaydırmalıdır. Bu anlayışla, tam serbest ticaret rejimi altında, her bir ülke sermayesini ve emeğini maksimum gelir elde edecek şekilde en yararlı alanlara dağıtacaktır. Bu bireysel avantaj arayışı, sanayiye canlandıracak, gelişmeyi ödüllendirecek ve emek ve sermayeyi en etkin şekilde kullanmaya yönlendirecektir. Doğal olarak, gelirin harcandığı metalar miktar ve çeşit bakımından artacak, ticarete konu olan mallar ucuzlaşıp bollaşacaktır. Bu süreç tasarrufların artması ve sermaye birikiminin büyümesi için dürtü oluşturacak ve ülkeye büyük yarar sağlayacaktır (Ricardo, 1817:119-120).

2.1.1. İhracata Yönelik Stratejinin Tercih Edilme Nedenleri

Az gelişmiş bir ülkede kullanılmayan kaynakların var olması, üretimin yurt içindeki talepten daha fazla arttırılabileceğini gösterir. Dolayısıyla dış ticaret, fazla üretime pazar bulma niteliği taşımaktadır. Kalkınma penceresinden bakıldığında ise atıl duran kapasitenin yurt dışındaki pazarlar için üretim sürecine dâhil edilmesi, yeni istihdam olanakları sağlamakla birlikte, dış ticaretten elde edilen gelirin, ürünlerin niteliğinde değişiklik sağlayacak yatırım mallarının ithal edilmesine yardım edecektir.

Ticaret kanallarının açık olması kalkınma için ihtiyaç duyulan yatırım, ara malı ve hammaddelerle teknoloji ve yönetim bilgilerini yurt dışından sağlayacaktır. Yani ihracata yönelik strateji bu edinimler için ihtiyaç duyulan finansmanın yurt dışından elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte piyasa hacminin genişlemesi, iş bölümünde uzmanlaşma, ölçek ekonomilerinden yararlanma, yeni bilgi ve yöntemlerin elde edilmesi, maruz kalınan rekabetle verimliliğin artması, toplumsal refahı azaltan tekellerin oluşmasını engellemesi ya da varsa ortadan kalkmasını sağlaması gibi pek çok olumlu yanı vardır (Seyidoğlu, 2009:515).

İhracata yönelik stratejinin tercih edilme nedenlerinden bir tanesi de, bu stratejinin ülke koşullarına uyumlu olmasıdır. Zira karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, dış pazarlarda rekabet edebilmek için, ülkenin bol olan faktöre dayalı endüstrileri kurması gerekecektir. Gelişmekte olan ülkelerde bol olan faktör çoğunlukla emek olduğundan, yoğun olarak emeğin kullanıldığı endüstrilerin

kurulması, bu ülkelerin karşılaştığı en büyük problemlerden olan işsizlik sorununa da çözüm sunmaktadır.

Maliyetin yüksek olduğu, ekonomik olmayan endüstrilerin kurulmasını caydırması da, bu stratejinin tercih edilmesinin en önemli nedenlerden biridir. Yerel üreticiler, sadece iç pazara yönelik üretim yaptığında kuracakları kapasite küçük ve maliyeti yüksek olacaktır. İhracata yönelik strateji altında karşılaşılan rekabet, optimum kapasitenin kurulmasını teşvik edecek ve firmaların daha etkin çalışmasını sağlayacaktır. Karlılık ise sadece çıktıda sağlanan artış ile değil, daha etkin kaynaklara yönelerek maliyetlerin düşürülmesiyle artacaktır (Gübe, 1990:16-17).

Söz konusu bir kalkınma mücadelesi olduğundan, ihracata yönelik stratejinin seçilme nedenleri çoğunlukla az gelişmiş bir ülke gözünden değerlendirilir. Dolayısıyla ihracata yönelik stratejinin seçilmesinde belirleyici olan bir diğer unsur, çoğunlukla ham madde ihraç eden az gelişmiş ülkelerin, hızla gelişen imalat sanayilerinin ithal girdi ihtiyacı ve artan iç talebin desteklediği ithalatın karşılanamaması, yani ithalat dar boğazıdır. İthalat ile büyüme arasındaki bu sıkı ilişki ülkeyi daha fazla ihracat geliri elde etmeye yöneltmektedir.

İkinci dünya savaşından sonra dünya ticareti, serbest ticaret ve ihracata yönelik strateji temeline kaymıştır. Bu tercihte bulunmayan ülke ve ülke grupları, hem dünya ticaretine yön veren ve çoğunluğu gelişmiş olan ülkeler tarafından hem de savaş sonrasında küresel ticaret üzerinde ciddi etkiye sahip Dünya Bankası ve İMF gibi devletler üstü kuruluşlar tarafından makbul kabul edilmemekte, mal ve finans hareketlerinde güvenli yerler olarak görülmemektedir. Az gelişmiş ve kalkınma çabası içerisinde olan ülkeler, istikrarlı büyümenin desteğiyle kalkınma süreçlerine dâhil olabilmeleri, bu mal ticaretinin ve özellikle fon akımlarının güzergâhında olma zorunluluğunu hissetmişlerdir. Fonlar, dışa açık, serbest ticareti benimsemiş ülkeleri güvenli gördüklerinden, dışa açık ve ihracata yönelik strateji geliştirmekte olan ülkeler için mecburiyet hükmünü almıştır. Bu mecburiyet ülkeyi net sermaye ithalatçısı durumuna getirmekte ve iç tüketimini, bu sermaye akımı olmasaydı düşeceği düzeyin üzerinde tutarak piyasasını canlı tutabilmektedir (Kazgan, 1988:23-35).

2.1.2.İhracata Yönelik Stratejinin Araçları

İhracata yönelik stratejinin işleyişinde, piyasa sinyalleri ağır basmaktadır. Yatırım, üretim ve diğer iktisadi kararların alınmasında piyasa sinyallerini aksatacak her türlü etki olumsuz olarak kabul edilmekte ve bu konuda devlete bir pay çıkarılmaktadır. Buna göre devlet, piyasanın işleyişine zemin hazırlamak gibi bir görev üstlenmelidir.

Devletin piyasaların aksamaması için yapaabilecekleri şüphesiz içinde bulunduğu iktisadi olanaklarla sınırlıdır. Olanaklar kısıtı altında devletin kullanabileceği araçlar; ihracatta vergi iadesi ve muafiyeti, mükellef olunan vergilerde indirim, girdi teşvikleri, gerçekçi kur politikası, kamu iktisadi teşebbüslerinin ürettiği ürünlerin gerçek fiyat ile fiyatlandırılması, ithalat kolaylıkları, döviz tahsisi ve reel faiz uygulaması olarak sayılabilir.

En istenmeyen durum, devletin fiyat belirlemesidir bu stratejide. İhracata yönelik stratejide, devlet bir endüstriyi destekleme yönünde bir irade gösterebilir fakat bu stratejiye özgü olan şey, desteklemenin niteliği ve bu desteklemenin fiyatın piyasada belirlenme gerekliliğine zarar vermemesidir. Belirtilmelidir ki, sonraki yıllarda maliyet ve verimlilik avantajıyla rekabetçi bir yapıya kavuşacaksa bir endüstri, yani hedef karşılaştırmalı üstünlükleri gerçekleştirmekse, ama erteleyerek, o zaman bir endüstrinin korunması ya da desteklenmesi ihracata yönelik stratejiye ters düşmez (Seyidoğlu,1982:41).

2.1.2.1.Politika Aracı Olarak Döviz Kuru

Ana akım iktisada göre, piyasalar rekabete dayalı üretim yaptıklarında ve fiyat bozukluğu olmadığında üretim sürecine katılanlar, bekledikleri gelirleri elde edecek ve piyasalar temizlenecektir. Fakat dünyayı teoriden bağımsız düşündüğümüzde, süreçlerin bu kadar pürüzsüz işlemediği kolayca görülecektir. Yurt dışındaki piyasalara dönük etkin üretim yapan bir ülkenin üretiminin, hedeflenen Pazar tarafından emilmesi döviz kurlarının gerçeğe yakın, yani piyasaları temizleyecek şekilde belirlenmesini gerektirir. Bu gereklilik aynı zamanda kaynak dağılımı için de söz konusudur. Günümüz dünyasında, üzerinden işlem yapılan

nominal döviz kurları bu gereklilikleri yerine getirmemekte, yani kaynakların etkin dağılımının sonucunda oluşmuş değildir.

İhtiyaç duyulan reel döviz kurları ve dış ticaret hadleri, birlikte piyasaların temizlenmesine yetebilir, tabi ki üretim etkin yapılmışsa (Engels,2009). Gelişmekte olan ülkelerde üretimin etkin bir şekilde yapılamadığı düşünüldüğünde, dış piyasalardan yararlanma olanaklarının azalacağı anlaşılabacaktır. İleride karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olarak üretimde bulunacağı hedeflenen bir endüstrinin bu fiyat dezavantajlarının ortadan kaldırılmasına yönelik her fiyatlama bir döviz kuru politikasıdır. Döviz kuru politikasıyla hükümet, bir endüstriyi teşvik edebileceği gibi bu yolla ödemeler dengesini de hedefleyebilir.

Sabit döviz kuru uygulamasında, dış ticaret dengesinin sağlanması için kullanılacak en önemli araç kur ayarlamasıdır. Kur ayarlaması revalüasyon ve devalüasyon şeklinde olur. Fakat gelişmekte olan ülkeler bağlamında düşünüldüğünde, ilki söz konusu değildir. Devalüasyon talebine gelince bu, ithalattan uzaklaştırma ve ihracatçı endüstriyi daha rekabetçi hale getirme niyetiyle yapılır. Standart çevirme etkisi olarak adlandırılan bu durumun yanında, devalüasyon, yerli endüstrileri ithal edilmiş girdi yerine yerli girdi kullanmaya itebilir (Parasız, 2002:82).

Gelişmekte olan bir ülkenin karakteristik özelliklerinden biri enflasyondur. Söz konusu ülkeler, ya uzun süredir fiyat istikrarını kaybetmiş ya da fiyat istikrarını çok kısa süreler ile sağlamış ülkelerdir. Enflasyon ile mücadelede uygulanan istikrar programlarından istenilen sonuçların alınamaması bu ülkelerde enflasyonun kronik bir hal almasına en önemli sebeplerden biridir. Ülke içindeki fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak artması ihraç edilebilecek malları kapsayacak şekilde olur. Bu ise ihracatı caydıran ve ithalatı teşvik eden bir unsurdur. Böylesi bir durumda söz konusu ülkenin, ihracatı teşvik edip ithalatı caydırmasının en kolay yolu devalüasyona gitmesidir.

2.1.2.2. Maliye Politikası

Maliye politikası, ihracata yönelik stratejinin karşılığını bulduğumuz ana akım iktisadın tercih sıralamasında kesinlikle ilk sıralarda yer almaz. Fakat devletin,

gerek herhangi bir politikanın yapımı ve gerekse de uygulama aşamasında dışlanmamasının gerekliliği ana akım iktisatçılar tarafından da artık kabul edilen bir durumdur.

2. Dünya Savaşı ile 1970'li yıllar arasında, refah artışı sağlayan, özellikle az gelişmiş ülkeler, devletin yoğun müdahalesi ile birlikte bunu sağlamışlardır. Fakat 1970'lere gelindiğinde, başta mali çıkmazlar, enflasyon ve istihdam kısıtı olmak üzere birçok problemin temelinde devlet müdahalesinin olduğu kanaatine varılmıştır. Devletin politika paketleri sürecinden, siyaseten var olma ve kendini yeniden üretme gerekliliği gibi zorunluluklar yüzünden dışlanamaması ve fakat var oluşunun da yukarıda bahsedilenler gibi problemlere sebep oluşu devletin rolünün nasıl olacağı konusunu tartışmaya açmıştır.

Hükümetin konumunun ve politika araçlarının, ihracata yönelik stratejide nasıl olacağı sorusu şöyle cevaplandırılabilir. Devletin bu konumu, temelini Washington Konsensüsü'nden alan ve bu minvalde dönüşen liberal yaklaşımlara denk düşmektedir. Bu bağlamda devletin faaliyetleri, temel hizmetler kısıtına tabidir ve dolayısıyla devlet bütçesinin küçülmesi anlamına gelmektedir. Ana akım iktisatta monetarist düşüncenin baskın hale gelmesinin bir sonucu olan bu anlayış, az gelişmiş ülkelerin mali sistemlerinin gelişmiş ülkelere nazaran daha az etkin olduğunu öngörmektedir (Sönmez,2005:333). Dolayısıyla maliye politikası araçlarından, kamu harcamalarının ve kamu borçlanmalarının sınırlandırılması bu stratejide bir zorunluluk halini almıştır.

2.1.2.2.1. Vergiler

Bir önceki başlıkta anlatılan ve yoğunluğu 1980'lerden sonra artan devletin konumu tartışmaları, buna karşın piyasa güçlerinin ön plana çıkması, vergi politikalarının yenilenmesini gerekli kılmıştır. Bilindiği gibi vergiler, faktörler (ücret, faiz, kar, getirim) ve mevcut servet üzerinden alınan direk ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İhracata yönelik stratejide devlet bu vergi türlerinin hangisini kullanırsa kullansın, verginin ağırlığını en asgari düzeyde hissettirmelidir. Vergi pratiği, yatırımların etkin veya optimaldan sapmasına neden olmayacak şekilde olmalıdır.

Kamunun topladığı vergiler kaynak dağılımını değiştirmektedir. Kaynakların bu yolla kamuya aktarılması özel sektörün kullanabileceği kaynakların azalması anlamına gelmekte ve ek olarak, yine vergiler, ekonomik birimlerin yaptıkları yatırımlardan elde edecekleri gelirleri düşürmektedir. Bunun yanında vergiler mal ve hizmetlerin görece fiyatlarını değiştirebilmekte, bu ise piyasa güçlerinin ekonomideki yönlendirici vasfının yozlaşmasına neden olabilmektedir (Turan, 2008).

Bu bağlamda, ekonomideki karar birimlerinin tercihlerini saptıran vergi çeşidi ve yapısından kaçınılması bu stratejide tercih edilen bir durumdur. Ağırlığın, kurumlar vergisi gibi yatırımların optimalden farklı olmasına neden olan direk vergiler yerine, sapmaları minimize eden dolaylı vergilere kaydırılması önem arz etmektedir (Türk, 2001:4-5).

2.1.2.2.2. Harcamalar

Araçsal olarak devletin konumu, harcamalar bağlamında da önem arz etmektedir. İhracata yönelik strateji, kamu harcamalarının hacimce küçük olması prensibine yakınsamaktadır. Mali gelenekçilere göre harcamalar vergiler ile finanse edilmektedir. Kamu harcamalarının büyük miktarlara ulaştığı durumda, toplanması gereken vergi de aynı oranda artmalıdır. Devletin vatandaşlardan almak istediği vergiler arttıkça, devletin ekonomik ve sosyal hataya müdahalesi artar. İhracata yönelik stratejide ise, başından beri sık sık tekrar edildiği üzere, devletin müdahalesinin düzenleyici vasfını aşmaması yönündedir. Dolayısıyla kamu harcamalarının hem miktar olarak hem de kapsam olarak daraltılması bu stratejinin gereklerinden biridir.

Devlet harcamaları iktisadi anlamda sermaye ve cari harcamalar, fonksiyonel anlamda kamu hizmetleri, savunma, eğitim, güvenlik, çevre, sağlık harcamaları olarak sınıflandırılabilir. Devleti bu sayılan harcamaları, “toplumsal” olarak belirlediği takdirde kendini bunları finanse etmekle mükellef kabul edecektir. Bu ise devletin pek çok alana müdahalesi anlamına gelecektir.

Bu stratejide devletin kapsamı, temel altyapı ve kamu mallarının sağlanması sınırlıdır. Üretim sürecinin başlayıp verimli bir şekilde devam edebilmesi için ihtiyaç duyulan kamu mallarının sunulması, piyasalarının üretim yapmasını

kolaylaştıracaktır. Devlet bu yolla maliyetleri düşürüp, üretimin karlılığını arttıracaktır (Turan, 2008).

2.1.2.3. Para Politikası

Politika aracı olarak, maliye politikasının yanında bir de para politikası söz konusudur. İktisat okulları arasında uzun süre tartışma konusu olan, hangisinin tercih edilmesi gerektiği sorusu, para politikası şeklinde cevaplandırılmıştır. Şüphesiz bu cevap baskın olan iktisadi havanın bir sonucudur. Zira 1970'lerin sonunda iktisadi çıkmazlara çözüm bulmak için maliye politikalarının yetersizliği ve maliye politikasının kullanılması sonucunda ortaya çıkan ve yukarıda zikredilen problemler, ana akım iktisadın önemli bir damarını oluşturan monetarist görüşün üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. İhracata yönelik strateji de bu üstünlüğün getirdiği ilkelerle şekillenmiştir.

Klasik anlamda söylenen, devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulmasıdır. Sebebi ise bunun ekonomik sağlıksızlıklara sebebiyet vermesidir. Bu görüşe göre ekonomide sağlıksızlık yaratan en önemli etken para miktarıdır (Kazgan, 1988:190). Bu çıkarım, para politikasının istikrarsızlığa sebebiyet vermeyecek şekilde ve var olan istikrarsızlıkları minimize edecek şekilde dönüşümünü gerektirmiştir. Fiyat istikrarının merkeze alıp bunu ekonomik büyüme ve kalkınma için öncül kabul eden yazınla pekişen bu görüşü bazı ilkeler ile tanımlamak mümkündür;

- Fiyat istikrarı büyük faydalar sağlar
- Maliye politikasının para politikasını destekleyecek şekilde kullanılması gereklidir
- Para politikası fiyat dalgalanmaları kadar çıktı ile ilgili olmalı
- Zamansal tutarsızlık kaçınılması gereken önemli bir sorundur
- En önemli ekonomik daralmalar finansal istikrarsızlık ile ilişkilidir (Mishkin, 2014:39-40).

Bu ilkelerin doğal bir çıkarımı, fiyat istikrarının sağlanması ve bu bağlamda enflasyonun önüne geçilmesi ve son olarak iç ekonomik istikrarın sağlanması diğer bütün hedeflerin önünde konumlandırılması şeklinde olacaktır.

2.1.3. İhracata Yönelik Stratejiye Getirilen Eleştiriler

İhracata yönelik stratejinin, gelişmekte olan ülkeler bağlamında değerlendirdiğimizde klasik/ana akım iktisat kuramının öngördüğünün aksine olumsuz tarafları mevcuttur. Bunların en bilineni Bhagwati'nin "fakirleştiren büyüme" kuramıdır. Kurama göre, karşılaştırmalı üstünlüğe göre yapılan dış ticaret sonucunda çıktıda meydana gelen artış ile birlikte dış ticaret hadleri değişir. Gelişmekte olan ülkeler için beklenen, dış talep esnekliğinin düşük olduğu ürünler ürettiklerinden, ticaret hadlerinin bu ülkelerin aleyhine dönmesidir. Eğer dış ticarete girildikten sonra, çıktı artışıyla elde edilen gelir, hadlerin kötüleşmesi sonucunda oluşan kayıptan büyükse ülke için olumsuz bir durum yoktur (Bhagwati,1958) Fakat Bhagwati'nin kuramında böyle bir durum söz konusu değildir. Geleneksel olarak gelişmekte olan ülkeler ilksel maddeler ihraç etme eğilimindedirler. Bu maddelerin talebi esnek olmadığından dış ticaret ile ticaret hadleri kötüleşecektir. Söz konusu durumda ülke ihracatını arttırdıkça fiyat düşüşleri ihracat artışından daha hızlı gerçekleşecek ve ülke ihracatını arttırdıkça fakirleşecektir.

Bhagwati'nin kuramının öngördüğü, görelî fiyatların ihracat kesiminin aleyhine dönmüş olmasıdır. İthal ikameci endüstriler için ise bu söz konusu değildir. Dış ticaret ile birlikte ihracat kesimi daralabilir ve kaynaklar, dış ticaret hadlerindeki kötüleşmeyi telafi etmek için ithal ikameci sektörlerle yönelebilir. Fakat başında belirtildiği gibi, bu stratejide kayırılan herhangi bir sektör yoktur, yani hükümet ithalatı ikame eden sektörleri koruma niyetinde değildir. Dolayısıyla Bhagwati'nin kuramı, gelişmekte olan ülkelerin bu stratejiyi benimsemeleri durumunda fakirleşeceği anlamına gelmektedir (Kazgan,1988:50-51).

İhracata yönelik serbest ticaretin bir başka olumsuz yanını ortaya koyan R.Nurkse'dir. Nurks'e göre gelişmekte olan ülkelerin tüketim kalıpları sanayileşmiş ülkelerin etkisi altındadır. Gelişmiş ülkelerin tüketim tercihleri, az gelişmiş ülkeler tarafından taklit edilmektedir. İhracata yönelik strateji, dış ticaret üzerinde saptırıcı herhangi müdahaleyi içermediğinden, sanayileşmiş ülkelerin tüketim kalıplarının dış ticaretini liberalleştiren az gelişmiş ülkeler tarafından takip edilmesi, sermaye malları ithal edilse bile, ciddi bir tasarruf açığı ile son bulacaktır. Bu durum sermaye birikimini yavaşlatır. Gelişmekte olan ülke bu tasarruf açığını kapatmak için daha

fazla ihracat yapmaya devam ederse, ihracata konu olan malları ilksel olduğundan, dış ticaret hadleri aleyhine döner. Yani Nurks'e göre az gelişmiş ülkelerin dış ticareti serbestleştirip ihracata yönelik strateji benimsemeleri büyümenin gerekleri ile bağdaşmaz (Nurkse, aktaran Hsing, 1958)

Haberler faktör fiyatlarının katı olduğu şartlarda ihtisaslaşmanın bazı sektörlerde işsizliğe sebebiyet vereceği ön görüşü ile dış ticaretin ülkeye, kısa dönemde yararlı olsa bile uzun dönemde yararların ortadan kalkacağını ortaya koymuştur. Bununla birlikte ana akım iktisadın makbul kabul ettiği ihracata yönelik sanayileşme stratejisini, dış ticaret ile büyüme kalkınma arasındaki ilişkiyi dinamik bir şekilde ele almadığı için eleştirmektedir (Ertüzün,1976:165).

G. Myrdal teknoloji farklılığından yola çıkıp ihracata yönelik serbest dış ticaretin gelişmekte olan ülkeler için uygun olmadığını ortaya koymaktadır. Ona göre bu ülkelerin çoğu geçmişte sömürge ya da yarı sömürge olarak yaşamışlardır. Sömürü altında iken bölgesel bir farklılaşma yaşamışlardır. Ülkenin kimi yerleri üretim fonksiyonları bakımından daha elverişli ve teknoloji yoğun üretim kapasitesine sahip iken bazı yerleri bundan yoksundur. Bu yapı teknoloji düzeyi ve gelir esnekliği farklı ürünlerin üretilmesi ile ülke içerisinde ikili bir yapıya neden olur. Bu ikili yapı ülke dış pazarlara yönelik üretime yapmaya başlayınca daha da ayrışır. Üretim fonksiyonları bakımından daha zengin olan ülke esnekliği yüksek mallar ürettiğinden daha zenginleşir. Yurt içinden kaynaklar daha fazla ücret ödenerek bu bölgeye çekilir. Süreç ikili yapı arasındaki uçurumun artmasıyla devam eder. G. Myrdal'a göre ticarete girdiklerinde, bu durum gelişmiş ve geri kalmış iki ülke arasında da söz konusu olacaktır (Myrdal, 1957).

R.Prebisch de teknolojik gelişmenin fiyatlara yansımaya ülkelerin gelişmişlik düzeyleri üzerinden vurgu yapmaktadır. Gelişmiş ülkelerde güçlü tekellerin ve işçi sendikalarının var olduğunu ve herhangi bir teknolojik gelişme olduğu zaman bunların faktör gelirlerine (örneğin işçi gelirlerine) yansıtacağını fakat geri kalmış ülkelerde bu tür güçlü tekel ve işçi sendikalarının olmayışı dolayısıyla, teknolojik gelişmenin ürün fiyatlarını düşüreceğini öngörür. Prebisch'e göre ülke ihracata açılarak verimlilik artışı sağlasa bile bundan faydalanamaz (Prebisch, 1950:8-9).

Dikkat edilirse şimdiye kadar aktarılan görüşler, ihracata yönelik serbest dış ticareti benimseyen az gelişmiş ülkelerin hammadde veya gelir ve talep esneklikleri düşük ürünler üretip ihraç etmeleri varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi ve dış ticaret olanaklarının sınırlı olması da eklenebilir. Dolayısıyla eğer bir az gelişmiş ülke talep ve gelir esnekliği yüksek ürün üretebilirse bu olumsuz etkilerin birçoğundan kurtulabilecektir, sonucuna varılır.

Son olarak ve sonuç mahiyetinde gelişmiş ülkeler konjontürel daralma ve büyüme dönemleri ile karşılaşmaktadırlar. İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan yüksek hızlı büyümenin bir istisna olduğu gerçeği 1970'lerle birlikte anlaşılmaya başlandı. Gelişmiş ülkeler daralma evresine girdiklerinde hem gelirleri azaldığından hem de koruma önlemlerini tercih ettiklerinden ithalatlarını kısmaktadırlar. Bunun sebebi talebi iç piyasaya yönelteler bu daralma dönemini atlama istediğidir. Böylesi bir daralma döneminden az gelişmiş ülkeler, ihracat yapmak için kurdukları tesislerde istihdamı ve üretimi kısmak zorunda kalacak ve kendisi de bir daralma sürecine girecektir. Az gelişmiş bir ülke düşük konjontürde sadece gelişmiş ülke pazarlarını kaybetmemekte, bu düşük konjontür diğer az gelişmiş ülkelere yayıldığından, kendisi dışındaki diğer az gelişmiş pazarları da kaybetmektedir (Kazgan,1988:54-55).

2.2. İTHAL İKAMESİNE YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Sanayileşme çabası içerisinde olan ülkeler, ihracata yönelik stratejinin yanında bunun tam aksini çağrıştıran bir diğer strateji olan ithal ikameci/içe dönük strateji tercihi ile de karşı karşıyadırlar. İthal ikamesi, ihracata yönelik stratejinin zıddı olmaktan çok onu tamamlayan ve onu önceleyen bir sürece atıf yapmaktadır. Dışa dönük tercihte bulunan ve bunun en iyi tercih olduğunu ileri sürüp geliştirmekte ya da az gelişmiş ülkelere telkin eden günümüz gelişmiş ekonomilerinin sanayileşme süreçlerine baktığımızda, hemen hemen hepsinin, sanayilerini olgunluk aşamasına gelene kadar dış rekabetten korumuş ve içe dönük üretim tercihinde bulunmuş olduğunu görmekteyiz. Bu genellemeden, bütün erken sanayileşen ülkelerin aynı içerikle ithal ikamesini uyguladığı sonucu çıkarılmamalı fakat bütün bu ülkelerin sanayilerini bir şekilde koruduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır (Chang, 2015:109).

Sanayileşme stratejisi olarak ithal ikameci yaklaşımı tek bir tanıma indirgemek olanak dışıdır. En basit şekilde ithal ikameci strateji, önceki zamanlarda ithal edilen ürünleri üretmek için yurt içinde üretim birimlerinin kurulması olarak tanımlanabilir (Alexander:1967). Dıştan alımın yasaklanıp iç pazarın ülke içerisindeki sanayi yapılarına terk edilmesi ve ithalatın, toplam arza, gelirin çeşitli biçimlerine, toplam yurtiçi harcamalara yada tüketim harcamalarına ve son olarak yurt içi katma değere oranının düşürülmesi olarak da tanımlanabilir (Altıntaş,1978:35-36).

Geriye doğru gittiğimizde korumacılığın başlangıç tarihinin 1600'lü yıllara kadar gittiğini görmekteyiz. O tarihlerde korumacılık tezi Merkantilizm'de karşılık bulmuştur. Daha sonraları, dış ticaret fazlasına odaklanmaktan sanayinin tarıma üstün gelmesi şekline dönüşmüş olan bu görüş dış ticaret üzerinde devletin kontrolünü ön görür. Korumacılık denilince her ne kadar ilk akla gelen Alman tarih ekolünden F.List'in "Bebek Endüstriler" tezi olsa da korumacılık, List'ten çok önceleri ABD'nin ilk hazine sekreteri olan Alexander Hamilton tarafından ortaya atılmıştır. Hamilton ekonomi için içe dönük üretimi önermiş fakat bunu salt ekonomik kaygılarla yapmamıştır. Ona göre bir ülkenin sadece refahı değil aynı zamanda ulusal güvenliğini sağlamanın yolu da imalat sanayisinin gelişmesinden geçer. Bu anlayışla ülke içerisinde, söz konusu ülkeyi kendi kendine yeterli hale getirecek tüm ürünlerin üretimini gerekli görmüştür (Kalaycıoğlu,1991:19).

Dikkat edilirse Hamilton'un bu tavsiyeleri merkezi bir planlamayı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla sanayileşme, kamu politikalarının merkezi haline gelir ve aynı zamanda uluslararası ticaret ile sanayi politikaları iç içe geçmiş olur.

İthal ikamesi doğal ve teşvik edilen olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir sebepten, ülkede kişi başına gelir arttığında talepte bir artış söz konusu olacaktır. Artan talep üretimi daha karlı hale getirecek ve yurt içi üretim teşvik edilmiş olacaktır. Bu döngü doğal ithal ikamesi olarak adlandırılmaktadır (Hirschmann, 1968:4). Teşvik edilmiş ithal ikamesinde hükümetin korumacı yöntemler ile sanayi üretimini teşvik etmesi söz konusudur.

Bu stratejide dış rekabete maruz kalmayan yurt içi üretimin kat etmesi gereken iki aşama vardır. Birinci aşama, tüketim mallarının üretildiği ve bu

endüstrilerin korunduğu aşamadır. İlk aşamada tüketim mallarının tercih edilmesinin sebebi, sanayileşme çabası içerisinde olan ülkenin doğal kaynaklara dayalı üretim yapısına sahip olmasıdır. Bir ikinci neden ise tüketim mallarının hali hazırda bir pazara sahip olması ve gelir seviyesinin düşük olmasıdır. Bu ilk aşamanın karakteristik özellikleri; sanayi dışı sektörlerden bu sektöre bir iş gücü akımının gözlenmesi, uzmanlık gerektirmeyen üretim tipi yaygın olması, kalite kontrollerinin göz ardı edilmesi, reklamcılık sektörünün cılız kalması ve rekabetin olmamasıdır (Alexander,1967:4-6).

Birinci aşamada tüketim mallarına dönük iç piyasayı genişletme amacı taşırken ikinci aşamada ara malı ve yatırım mallarına yönelik üretim hedeflenmektedir. İlk aşama kısa dönemli hedeflere yönelik iken ikinci aşama uzun dönemde ekonomik yapının değişimini hedeflemektedir. Zira yatırım ve ara malı üretimine yönelmesi ileri ve geri bağlantıları harekete geçirip sanayi kesimin dışa bağımlılığını azaltacaktır. Bu ise uzun soluklu bir süreç olmakla birlikte üretimin yapısında ve bileşiminde değişimlere yola açacaktır (Ertüzün,1976).

2.2.1. İthal İkamesine Yönelme Nedenleri

1800'lerin ortaları ile 1900'lerin başları arasındaki dönemde ekonominin yapısına rasyonel biçimde etki etme ve bu yol ile olayların seyrini değiştirme düşüncesi olmadığından, sanayileşme/kalkınma meselesi kendi gelişimine terk edilmiş durumdadır. Anlayışın, statik karşılaştırmalı üstünlüğün hâkim olduğu konjonktüre denk düştüğü açıktır. 20. yüzyılın başları ve özellikle 1929 ekonomik krizi ile birlikte sanayide gelişmiş ülkelerin sanayi ürünleri, az gelişmiş/geri kalmış ülkelerin ise tarımsal ürünler ürettiği bir düzenden sapmalar başlamıştır. Sanayide gelişmiş ülkeler, teknolojik ilerleme ile birlikte modern tekniklerin kullanımı yaygınlaştırıp tarımsal üretimde artışlar yakalamıştır. Sanayi ürünleri verip bunun karşılığın hammadde temin eden sanayileşmiş ülkeler giderek daha az miktarda tarımsal hammadde ithal etmeye başlamıştır. Bu durum geri kalmış ülkelerin hem gelirinde azalmaya hem de ihtiyaç duydukları sanayi ürünlerini temin edememesine yol açmıştır. Sanayide ileri ülkelerin tarımsal üretimlerini korumaya başlaması arzı azalan sanayi ürünleri ile birleşince, geri kalmış ülkelerin ihtiyaç duydukları sanayi ürünlerini üretecek yapıları oluşturma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Mustafa Altıntaş'a göre geri kalmış ülkelerin sanayileşme çabası sürecinde korumacılığı tercih etmelerinin nedeni dünyanın ekonomik kutbunun yavaş yavaş değişiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre birinci dünya savaşına kadar baskın kuvvet olan İngiltere, savaşla birlikte bu üstünlüğünü tarihinde dışa kapanma örneklerine rastlayacağımız ABD'ye bırakmıştır. Zira ABD zengin doğal kaynaklara dayalı olarak korumacı bir kalkınma politikası benimsemiş olan bir ülkedir. Dünyanın sürükleyici merkezinin İngiltere'den ABD'ye kaymaya başlaması ekonomik buhran ile birleşince dünya, dıştan alımların hızla düştüğü ve korumacı politikaların hızla yaygınlaştığı bir evreye girmiştir (Altıntaş,1978:40-41).

Birinci dünya savaşı ve 1929 Krizi gibi ikinci dünya savaşı da sanayileşme politikalarında korumacılığı gündeme getirmiş ve bu yönde adımları hızlanmasıyla birlikte yayılmasında etkide bulunmuştur. Savaşın sebebiyet verdiği dalgalanmalar ile birlikte savaşa girip savaştan büyük kayıplar vererek çıkan sanayide ileri ekonomilerin toparlanmaları zaman almıştır. Söz konusu gelişmiş ülkelerin ekonomilerini toparlamayla ilgilenmeleri geri kalmış ülkelere olan ihracatlarını azaltmıştır. Bu ülkelerin ihracatı geri kalmış ülkelerin sanayi ürünleri ithalatı anlamına geldiğinden, geri kalmış ülkeler ihtiyaç duydukları ürünleri yurt içinde üretmeye yönelmişlerdir. Bu yönelişi hızlandıran bazı diğer nedenler, piyasa güçlerine olan inancın zayıflaması, savaşı geçiren dönemde bu ülkelerin biriktirmiş oldukları altın ve dövizleri değerlendirmek istemeleri, sanayi ürünlerinde yaşanan kıtlık sebebiyle sanayi ürün fiyatlarındaki artışın cazibesi ve tarımsal ürün fiyatlarının geri kalmış ülkelerin lehine bir seyir izlemesiyle artan gelirleri şeklinde sıralanabilir (Altıntaş,1978:41).

Bir diğer neden geri kalmış ülkelerin dış ticaret hadlerinde aleyhlerine olan bozulmadır. Söz konusu ülkelerin dış ticarete konu olan malların, yani tarım ürünlerinin talebi, sanayi ürünlerine göre daha düşük olduğundan ticaret hadleri zaman geçtikçe aleyhe değişecektir. Bu farkındalığın yayılması az gelişmiş ülkeleri korumacı önlemler eşliğinde sanayileşmeye yöneltmektedir (Çiftçi,2001:22).

İhracata yönelik stratejinin en iyi olduğuna yönelik şüphecilik de ithal ikameci stratejiye yönelinmesinde belirleyici olmuştur. Bu şüphecilik özellikle ikinci dünya savaşından sonra başlamıştır. Şüphenin temel sebebi ise uluslararası

piyasaların az gelişmiş ülkelerin üretmekte oldukları, çoğunluğu düşük teknolojili ve genellikle tarımsal olan ürünleri tüketemeyeceği beklentisidir. İthal ikameci stratejinin gelişmekte olan ülkeler tarafından tercih edilmesine ivme kazandıran bir diğer neden, bu ülkelerin ikinci dünya savaşından sonra dünya ticaretini dizayn etme çalışmalarında çok az temsil edilmeleridir (Bhagwati, Krueger ve Snape,1987).

Fakat içe yönelik sanayileşmenin salt krizler veya savaşlar gibi dışsal kaynaklanmadığını ileriye sürmektedir Hirschmann. Ona göre krizler ve savaşların yanında içe yönelik sanayileşme ihtiyacı ülkenin içerisinde bulunduğu şartlardan da kaynaklanır. Hirschmann'a göre bu stratejiye yönelen ülkelerin, içerisine düştükleri çıkmazlar dört başlıkta toplanabilir;

- Savaşlar
- Ödemeler dengesi çıkmazlar
- İç piyasanın büyümesi
- Ve resmi kalkınma politikası (Hirschmann:1968)

Her ne kadar Hirschmann, ülkelerin karşılaştıkları problemleri 4 başlık altında toplamış olsa da bunlardan 2 tanesi, içe yönelik stratejiye yönelmede baskın rolde bulunmaktadır (Ertüzün,1976:158). Birincisi, geri kalmış ülkelerin ihracattan elde ettikleri gelirlerin sınırlı kalmasına karşın ithalata yapılan ödemelerin hızla artması sonucu oluşan dış ödeme güçlüklerinin giderilmesidir. İkincisi ise geri kalmış ülkelerin ulusal kaynaklarının zaten kıt olması dolayısıyla, etkin kullanma gibi bir önceliklerinin olamayacağı ve nihayetinde ihracata yönelik stratejinin gerçekleştirilemeyeceği gerçeğinin farkına varılmasıdır. İhracata yönelik yani karşılaştırmalı üstünlükleri önceleyen stratejinin tercih edilmemesi, geri kalmış ülkeleri bir ekonomik kalkınma politikası olarak ithal ikameci stratejinin benimsenmesine yöneltmiştir.

2.2.2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinde Kullanılacak Araçlar

Neyi ifade ettiği ve sebeplerinin neler olduğu konusunda şimdiye kadar açıklanmaya çalışılan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin nasıl gerçekleştirileceği, yani araçları bu başlığın konusu olacaktır.

Uzun dönemde geliri arttırmak hedefiyle ekonomik yapıyı değiştirecek, ölçek ekonomilerinden faydalanabilen, ileri ve geri bağlantıları güçlü ve ekonomiye etki etme potansiyeli yüksek endüstrilere sahip olmak için tercih edilen ithal ikameci sanayileşme stratejisini gerçekleştirmek bazı araçların kullanımını gerektirmektedir. Bu araçların sınıflandırılmasına ve nasıl kullanılacaklarına geçmeden önce, araçların seçimi sürecinde göz önünde nelerin tutulması gerektiğine kısaca değinmek gerekmektedir.

Korumaya karar verecek merci şüphesiz siyasi karar organıdır. Bu organ belirli araçlar demetini/bileşimini tercih edecektir. Seçilen bileşim, korumanın düzeyi belirlendikten sonra karar verilmesi gereken şeydir. Dolayısıyla seçilen araçlar aynı zamanda korumanın düzeyinin bir anlamda ifadesi olmaktadır. Siyasi karar organı, korumaya karar verdikten sonra, uygulanması düşünülen araçlar bileşiminin piyasaların rekabet koşullarına, ekonomik ve siyasi riske sahip olup olmadığına da ayrıca dikkat etmelidir. Korumanın etkinlik gücü, göz önünde bulundurulması gereken bu etkenlerin yanında kamu otoritesinin yaptırım kuvvetinin ve kurumsal yapılanmanın seviyesiyle yakından ilişkilidir (Kalaycıoğlu, 1991:40).

2.2.2.1. Klasik Koruma Araçları

Klasik iktisadın korumacılık için öngördüğü araçların başında tarife, sübvansiyon ve kota gelmektedir. Şimdi, sanayileşme çabası içinde olan geri kalmış bir ülkenin bu araçları hangi amaçlarla kullandığı ve kısaca bunların olası etkilerine bakalım.

2.2.2.1.1. Tarifeler

Tarifeler dış ticarete konu olan mallar üzerine konulan vergilerdir. Dış ticarete konu olan mallar ithal ve ihraç malları olmak üzere ikiye ayrıldığından tarifeler de ithalat tarifeleri ve ihracat tarifeleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Gelişmekte veya geri kalmış bir ülkenin korunmasıyla ilgili tarifelerden bahsedilirken kastedilen ithalat üzerine konulan vergiler, yani ithalat tarifeleridir. İhracat tarifelerinin uygulanması ise genellikle gelir elde etme niyetiyle yapılır ve korumacılık hedefinden uzaktır.

İthal gümrük tarifeleri, yurt içinde ve yurt içi piyasalara düşük verimlilikle üretim yapanlar için dış rekabetten korunmanın en doğal, en eski ve en yaygın aracıdır. Tarife, ithal mal üzerine konulup ad-valorem (değer üzerinden) veya spesifik olabilir. İlk etkisi ithal mallarının yurt içindeki satış fiyatını dünya fiyatına göre pahalılaştırmaktır. Bu tarifenin koruyucu etkisidir. Tarifeler, koruyucu etkisinin yanında, ilgili malı kullananlar üzerinde tüketim etkisi, devlet bütçesi üzerinde gelir etkisi, rekabet etkisi ve ödemeler dengesi etkisi olmak üzere pek çok etkiyi doğuracak potansiyele sahiptir.

2.2.2.1.2. Sübvansiyon

Sübvansiyon, üretim faaliyetlerini desteklemek niyetiyle, devlet tarafından yapılan harcamaların bütünüdür. Kapsamı oldukça geniş olan bu tanım, devlet faaliyetlerinin tümünü kapsar. İyi ve etkin kolluk kuvvetlerinin oluşturulması ve iyi bir eğitim sistemi yukarıdaki tanım itibarıyla bir sübvansiyon niteliğindedir. Zira devletin bu faaliyetleri üstlenmesi, üreticilerin güvenlik ve yetiştirilmiş eleman bulma maliyetlerini düşürecek ve üretimi destekleyici etkide bulunacaktır.

Fakat korumacılık bağlamında sübvansiyondan bahsedilirken atıfta bulunulan daha doğrudan harcamalardır. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Kuruluş Anlaşmasının Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler bölümünde sübvansiyon kapsamına girecek harcamaların tanımı yapılmıştır. Buna göre bir harcamanın sübvansiyon sayılabilmesi için devlet tarafından mali bir katkının veya gelir fiyat desteğinin söz konusu olması ve bundan, kullanan tarafa bir fayda aktarımının meydana gelmesidir (Yılmaz, 2004:20-22).

Tarife uygulamaları ile karşılaştırıldığında sübvansiyon uygulamalarının daha az refah kaybına neden olduğu kabul edilmektedir. Amaç, üreticinin gelirinin yükseltilmesi ve bu yolla üretimin teşvikidir. Nakit transferi ile her hangi bir refah kaybına neden olmaksızın üreticinin geliri yükseltilebilir.

2.2.2.1.3. Kotalar

Kotaların da gümrük vergileri gibi yurt içindeki yabancı mal miktarını sınırlandırır. Fakat bu sınırlama kesin rakamlarla sabitlenmiştir. Talep koşulları

bilindiği takdirde kotalar ile gümrük vergileri arasında, etkileri bakımından hiçbir fark yoktur.

Kotalar gümrük vergilerinden, vergilerin uygulandığı durumda devletin topladığı vergi geliri bakımından farklılaşırlar. Gümrük tarifeleri, ithal mal miktarı arttıkça devletin elde ettiği gelirleri arttırır. Kota tercihinde ise yurt içine arz edilecek ithal mal miktarı belirlenir. Bu miktar devlet eliyle piyasaya sürüldüğünde devlet, tarife uygulamasında elde etmesi olası gelirlerden mahrum kalır. Eğer belirlenen miktar, yurt içinde iyi örgütlenmiş ithalatçı firmalar aracılığı ile piyasaya sürülürse, bu firmalara ciddi bir gelir transferi söz konusu hale gelir. Devlet, kıtlıktan doğan rantı elde etmek ve tarifelerin olmayışından dolayı elde edemediği gelirleri telafi etmek için, ithalat lisanslarını açık arttırma usulü ile satabilir (Altıntaş, 1978:89-91).

2.2.2.2. Yeni Korumacılık ve Araçları

1929 Buhranına neden olan etkenler arasında gösterilen tarife ve diğer klasik engelleme araçları GATT (Generall Agreement of Trade and Tariff) görüşmeleri ile terk edilirken 1970'li yıllardan itibaren korumacılık açık ve berrak olmayan bir şekle bürünmüştür. Özellikle 1973 enerji krizi sebebiyle baş gösteren stagflasyon ve yeni gelişen Asya ülkelerinin erken sanayileşen ülkelerin pazarlarına sanayi ürünleri ihracını arttırma potansiyelini ortaya koymaları, yeni korumacılığın ortaya çıkmasında en önemli sebeplerden biridir.

2.2.2.2.1 Tarife Dışı Engeller

Tarife dışı engeller uzun zamandan beri kullanılıyor olmakla beraber, dünya ekonomisinde daha fazla liberalleşmeye yönelik uluslararası teşkilatların çabaları ve anlaşmalar sonucunda tarifelerin azaltılmasıyla kullanım yoğunluğu daha da artmıştır. Tarife dışı engeller teknik, idari ve diğer düzenlemeler şeklinde sınıflandırılıp incelenebilir (Tuncer, 1994:249). Teknik düzenlemeler genelde standart belirleme şeklinde olmaktadır. Örneğin ithal tarımsal ürünlere veya sanayi ürünlerine zorunlu standartlar getirilerek ithalat zorlaştırılır. Ayrıca ihalelerdeki düzenlemeler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Devlet ihalelere yerli malı kullanılması gibi bir zorunluluklar getirerek fiilen ithalatı dışlayabilir. İdari düzenlemeler ise ithalatçı olan ülkenin ithalatı resmi olmasa da fiilen zorlaştıracak yeni yasal düzenlemeler yapması

şeklinde olabilir. Örneğin belli bir ürünün ülkeye girişine sadece, ülkenin ücre bir köşesinde olan bir gümrük kapısından girişine izin verilmesi ve bunun yanında uzun bürokratik işlemler şeklinde olabilir (Gökmen, 2013).

2.2.2.2.2. Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

Gönüllü ihracat kısıtlamaları gelişmiş sanayi ülkelerinde uygulanmasına başlanan ve yaygınlaşan bir uygulamadır. Gönüllü ihracat kısıtlaması ithalatçı olan ülke (sermaye yoğun üretim yapan ülke) ile ihracatçı ülke (emek yoğun üretim yapan ülke) arasında varılan anlaşma sonucunda, ihracatçı ülkenin ihracatını sınırlandırmasıdır (Seyidoğlu, 2009:195). Her ne kadar bu tanım da ihracatını sınırlayan ülke, emek yoğun üretim yapan bir ülke olarak kabul edilmişse de uygulamada sermaye yoğun üretim yapan ülkelerde gönüllü ihracat kısıtlamalarına gittikleri görülmektedir.

İkinci dünya savaşından sonra liberalleşen dünya ekonomisi, 1970'lere gelindiğinde karşılaştığı problemleri bağlı olduğu prensipler dâhilinde kalarak çözememiştir. Sanayide ileri olan ülkeler, emek yoğun sektörlerini emek yoğun ürünlerde uzmanlaşan gelişmekte olan veya geri kalmış ülkelerin ürünleri karşısında koruma ihtiyacı içerisinde girmişlerdir. Zira ülkelerinde işsizliğin daha da artmasını istememekteydiler. Bu sebeple az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere ihracatlarını belli bir miktar ile sınırlı tutmayı kabul ettirme çabalarına girişmişlerdir. Fakat uygulamanın emek yoğun ürünlerle sınırlı olmadığı en iyi göstergesi Avrupa'da ki gelişmiş ülkeler ile Japonya arasındaki ticaret ilişkileridir.

Japonya Avrupa topluluğuna sermaye yoğun ürün satıp sürekli ticaret fazlası veren ve batılı olmayan ender ülkelerden biridir. Bu durum Avrupa piyasalarında Japon ürünlerine karşı korumacılık uygulamalarını zorunlu hale getirmişti. 1961'de başlayan ve 1971'de başarısızlık ile sonuçlanan diplomatik ilişkiler, iki taraf arasında ortak bir ticaret politikası geliştirmeye yetmemiştir. Japonya'nın Avrupa Topluluğunun kendisine yaptığı ihracatın iki katını Avrupa'ya yapması, Japonya üzerinde ihracata yönelik kısıtlamalar yönünde talepler doğurmuştur. Burada önemli olan Japonya'nın radyo, televizyon tüpleri, çelik ve arabalar ihraç eden bir ülke olmasıdır (Laursen, 2005).

Japonya üzerinde oluşan baskının sonuçları ise ithalatçı ülkeler açısından olumlu sonuç vermiştir. Yapılan bir araştırmaya göre, Fransa Japon marka otomobilleri piyasanın %3'ile, İtalya 2200 adet ile ABD ise piyasasının %10 ile sınırlandırmayı başarmıştır (Green, 1981).

2.2.2.2.3. Multi Fiber(Çok Elyaflılar) Uygulaması

Dünya ticaretinin önemli bir uygulaması olan Çok Elyaflılar Anlaşması, ileri sanayi ülkelerinin tekstil ve giyim endüstrilerini geliştirmekte olan ülkelerin rekabetinden korumak için 1974 yılında yürürlüğe girmiştir. Önceleri ikili anlaşmalar şeklinde olan bu uygulama GATT kapsamında çok taraflı bir anlaşmaya dönüşmüştür. Bu anlaşma, üye ülkelere belirli koşullar altında tekstil ve konfeksiyon ürünlerine kısıtlama imkanı vermektedir (Kartal, 2008:185). Bu anlaşma GATT'ın "Ayrımcılık Yapılmaması" ve "Rekabet" ilkelerine aykırılık teşkil etmesine rağmen uygulandığı için önem arz etmektedir (Hammouda, ve diğ. 2015).

GATT'ın tekstil ticaretini kısıtlayan anlaşmaları sırasıyla şöyledir;

- 1961 Kısa Vadeli Pamuklu Dokuma Uluslararası Ticaret Anlaşması
- 1963-1973 Uzun Vadeli Pamuklu Dokuma Uluslararası Ticaret Anlaşması
- 1974-1994 Çok Elyaflılar Anlaşması
- 1995 Tekstil ve Konfeksiyon Anlaşması (Oğuz,2004).

2.2.2.2.4. Döviz Kuru

Özellikle dış ticaret üzerindeki engellerin asgari düzeye indirilme çabaları sonucunda, sanayilerini koruma ihtiyacı hisseden ülkelerin ellerinde, bunu yapacak araçların sayısı azalmıştır. Geleneksel koruma araçları olan, kota, tarife ve ithalat yasakları uluslararası oluşumlarla yasaklanmış ve bu tür geleneksel araçların kullanılmamasının gereği ulus üstü kurumlar tarafından az gelişmiş ülkelere telkin edilmiştir. Bu durumda yurt içindeki üretimi dış rekabetten koruma ihtiyacı içerisinde olan az gelişmiş ülkeler için kur politikası bir koruma aracı olmuş ve dış ticaret politikası ile iç içe girmiştir.

Kur politikası, devletlerin ödemeler bilançosunu etkilemek amacıyla kur ile ilgili aldığı tedbirlerin bütünüdür. Temelde döviz kuru sistemleri, sabit ve tam esnek

olmak üzere ikiye ayrılmakla birlikte bu iki uç kur tercihlerinden bazı özellikler taşıyan alternatif döviz kuru sistemleri de mevcuttur.

Sabit döviz kuru tercihinde para otoritesi, paranın değerini korumak amacıyla işlem yapacağı bir merkezi değeri ilan eder. Bu kur rejimi, genellikle enflasyonist beklentileri kırdığı için enflasyon ile mücadele de tercih edilmektedir. Tam esnek döviz kuru ise, kurların piyasa tarafından belirlendiği sistemdir. Bu tercihte, para otoritesi olarak merkez bankası kurlar için herhangi bir oran belirlemez ve piyasalara müdahale etmez. Kur piyasa arz ve talep koşullarına göre belirlendiğinden içsel ve dışsal şokların hepsi kura yansır (Gök, 2006).

Alternatif kur rejimlerini 6 gruba ayırmak mümkündür. Bunlar, serbest dalgalanma, kontrollü dalgalanma, ayarlanabilir çapa, sepet- bant- hareket, para kurulu ve dolarizasyondur. Serbest dalgalanmada, kur ile ilgili herhangi bir taahhüt olmadığından döviz rezervleri üzerinde baskı oluşmayacak ve kur tamamen arz ve talebe göre belirlenecektir. Kontrollü dalgalanmada, kurların belli ölçüde dalgalanmasına müsaade edilmekte ama kurun seyri genellikle kontrol altında tutulmaktadır. Ayarlanabilir çapada ise ulusal para, uluslar arası konvertibilitesi olan üç para birimine sabit parite ile bağlanmaktadır. Bu üç para biriminde meydana gelen aşırı dalgalanmalar söz konusu olduğunda, çapa ayarlanabildiğinden yeni bir pariteye geçiş hemen sağlanabilmektedir. Sepet- Bant- Hareket tercihinde, yerli para, yabancı para birimlerinin belirli oranlarından oluşan bir sepete bağlanmaktadır. Bu sepet için bir aralık (bant) belirlenmekte ve sepetin bu bant içerisinde hareket etmesi beklenmektedir. Sepet, kur değişikliklerinin ülkenin dış ödemeler bilançosunu olumsuz etkilemesini engellemektedir (Özçam, 2004).

Para kurulunda, döviz rezervi karşılığında sabit bir kur üzerinden para çıkarmaya yetkili kuruluş olarak tanımlanabilmektedir. Bu tercihte rezerv para olarak belirlenen yabancı paranın uluslar arası kabul edilen bir para birimi olması gerekmektedir (Karasoy,1996). Kurulun yetkileri ve görevi yasal olarak belirlendiğinden herhangi bir politika baskısı altında kalması önlenmiş olmaktadır. Döviz işlemlerinin kurulun kontrolünde gerçekleştirilmesi spekülasyonu önlemektedir.

Dolarizasyon, paranın değer biriktirme, hesap birimi ve mbadelelere aracılık etme gibi özelliklerini yerine getirmek amacıyla yerli paradan yabancı paraya geçiş anlamına gelmektedir. Dolarizasyonun her ne kadar, gayrı resmi, yarı resmi ve resmi olmak üzere üç türü olsa da genellikle bundan kasıt gayrı resmi dolarizasyondur. Gayrı resmi dolarizasyonda bireyler, riskli yerli paradansa daha istikrarlı olan yabancı parayı tercih etmektedirler. Ülkenin resmi olarak daha istikrarlı bir yabancı parayı benimsemesi resmi dolarizasyon olarak adlandırılır. Yarı resmi tür ise hem yerli hem de yabancı paranın yasal para olarak kullanımının kanunlarla belirlenmesidir (Balıkçıoğlu, 2003:9).

Sanayileşme gayreti içinde olan ülkelerin, döviz kurlarını bir korunma aracı olarak kullanırken en fazla tercih ettikleri yöntem çoklu kur belirleme yöntemidir. Bu yöntem de ihracat ve ithalat gibi cari hesap işlemleri için farklı, sermaye akımları sonucu oluşan sermaye hesabı için ayrı döviz kuru tercih edilir. Cari hesap için yani ithalat ve ihracat için genellikle sabit kur tercih edilirken sermaye hesabı için esnek kur sistemlerinden biri tercih edilir (Ergül, 2012:15).

Kurumacıkta bir araç olarak çoklu kur sisteminin tercih edilmesi ile ithalat ve ihracat işlemleri için farklı kur oranları belirlenerek yurt içi üretim dış rekabetten korunur. Lüks tüketim malları ithalatı ve korunmak istenen endüstrinin ürettiği ürünlerin ikamelerinin ithalatı işlemlerine yüksek kur uygulanarak ithalat caydırılmaya ve talebin yurt içinde üretilen mallara kaydırılması hedeflenir. Lüks tüketim mallarına yüksek kur uygulanmasının sebebi ise döviz tasarrufunda bulunmaktır. Bununla birlikte yatırım ve ara malları ithalatı için düşük kur uygulanır böylelikle endüstrilerin üretim için ihtiyaç duydukları yatırım ve ara mallarının yerel para bazında maliyetleri düşürülmüş olur.

2.2.2.2.5. Anti Dumping Uygulamaları

Anti dumping uygulamaları, gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ithalatlarını düzenlerken baővurdukları araçlardan biridir. Anti dumping, yapılmış bir dumping dolayısı ile düşen ithalat fiyatını yükseltip ithalatın kontrol altına alınmasını sağlar. Yeni korumacılık uygulamaları arasında yer almasının sebebi de budur. Bu uygulama düşen fiyattan olumsuz etkilenen tarafların tepkisine bağlıdır. Fakat ithalat üzerine olası bir daraltıcı etkiye sahip olması ve GATT kurallarına göre anti dumping

uygulamasının, ihracatçının uyguladığı dumpingten kaynaklandığının tespitinden ithalatçı ülkenin sorumlu olması, bu uygulamanın ülkeler tarafından suiistimal edilmesine yol açmaktadır (Kalaycıoğlu,1991:61).

2.2.3. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisine Yönelik Eleştiriler

İthal ikameci sanayileşme stratejisinde toplumun, kısa dönemde yüksek maliyetlere katlanarak yaşadığı refah kaybını uzun dönemde endüstrilerin oluşturduğu dışsal ekonomilerle telafi edeceği beklentisi vardır. Fakat bir önceki başlıkta anlatılan ihracata yönelik stratejide olduğu gibi ithal ikameci sanayileşme stratejisinde de bazı dezavantajlar söz konusudur.

İthal ikameci politikalar sonucunda, koruma ve teşvik tedbirleri içermesi sebebiyle piyasada gerçekleşen fiyatlar, faktörlerin gerçek fiyatlarını yansıtmayacaktır. Bu ise kaynak dağıtımında bozulmalara yol açacaktır. Bununla birlikte ithal ikameci strateji ara ve yatırım mallarının ithalini gerektirdiğinden üretimi ithalata daha fazla bağımlı kılar (Korum,1977).

Pek çok gelişmekte olan ülkede ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde uygulanan politikalar sermaye mallarını artmasını teşvik ettiğinden söz konusu gelişmekte olan ülkenin faktör bolluğuna karşıt bir durum oluşturmaktadır (Tunca,1981:12). Üretimde daha fazla sermaye daha az emek kullanımı anlamına gelen bu karşıtlık işsizlikte artış anlamına gelmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler emek faktörünün bol olduğu ülkelerdir.

Sermaye kullanımının teşvik edilmesi politikasının araçlarından olan faiz oranlarının seviyesi de tasarruf oranlarının aleyhinde gelişecektir. Bu durum söz konusu ülkelerdeki çoğunlukla çift haneli yüksek enflasyon oranlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin en önemli kısıtlarından biri olan toplam tasarruf düşüklüğü, yüksek enflasyon oranı ve düşük faiz politikası ile birleşince bu ülkeler için daha da kötüleşmektedir (Kip, 1975:122).

Atıl kapasite sorunu da ithal ikameci sanayileşme stratejisinin bir diğer önemli sonucudur. İthalatı ikame etmesi için kurulan yeni tesislerin üretimi dolaysız olarak ithal girdilere bağlıdır. Bu stratejide ithal girdilerin temin edilmesi kesinlikle

lisanslara bağlı ve döviz kısıtına tabi olduğundan döviz darboğazı ya da ithalat lisansları elde etmede güçlükler yaşanması durumunda kurulan kapasitelerin atıl kalması kaçınlmaz olacaktır. Atıl kapasite ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir diğer durum stok artışıdır. Düşük faiz ve yüksek enflasyonun bir diğer önemli sonucu stok artışlarına sebebiyet vermesidir. Enflasyonun olduğu bir durumda, stoklarını finanse etmek isteyen işletmeler, düşük faiz oranları sebebiyle finansman sorunu ile karşılaşmadıkları sürece, enflasyonla birlikte sürekli artan fiyatlardan korunmak için stoklarına yatırım yapacaklardır (Kip,1975:136-141).

İthalatın kısıtlanması sonucu vaz geçilen ithalat vergilerinin devlet gelirleri üzerindeki olumsuz etkisi, korunan bir iç pazarda artan tekelleşme ve bunun sonucunda kötüleşen gelir dağılımı ve düşük verimlilik diğer bazı negatif sonuçlardır (Korum, 1977).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1960-1980 DÖNEMİ İTHAL İKAMECİLİK

Türkiye ikinci dünya savaşından sonra ağırlıklı olarak dış finansman olanaklarıyla içe yönelik bir sanayileşme/kalkınma yolunu tercih etmiş bir ülke görünümündedir. Her ne kadar Demokrat Parti ile ekonomik anlamda dışarıyla ilişkilerde esneme olmuş olsa da dönem, içe yönelik birikim dönemi olarak değerlendirilmelidir. Demokrat parti ile birlikte birçok ürün ithalat yolu ile elde edilmesine rağmen, dayanıksız tüketim mallarında ithal ikamesinin uygulanması bu değerlendirmenin ilk sebebidir. Bir diğer sebep, yeniden şekillenen dünya ekonomik düzeninde, Türkiye'nin savaş döneminde yıpranan ülkelerin ve esasında Avrupa'nın yeninden inşa sürecinde gıda tedarikçisi pozisyonunda olmasıdır. Kuşkusuz, Türkiye'deki içe yönelik dayanıksız (tarımsal) tüketim malları üretiminin tek sebebi dışsal belirleyiciler değildir. Dönemin baskın kesimi olan ticari sermayenin büyük bir bölümü toprak ağalarından oluşmaktaydı. Tarımsal ürünlere dayalı dış talebi de gözetilen içe yönelik bir birikim süreci, bu alanda faaliyet gösteren kesimlerin oldukça menfaatine bir durumdu. Dolayısıyla Türkiye'nin 1950'den 1960'lı yıllara kadar içe yönelik dayanıksız tüketim malları üretimine yönelmesi, hem içsel hem dışsal belirleyicilerin çıkarlarının uyuşması sonucunda başlamış bir süreç görünümü arz etmektedir (Tören, 2007:176). Aşağıdaki tablo 1950-1960 yılları arasında dayanıksız tüketim malları üretiminde artışa neden olması muhtemel bazı değişkenler gösterilmektedir.

Tablo3: Tarımsal Üretimde Kullanılan Bazı Makineler⁴

Türü	1950	1960
Traktör	16600	42100
Harman Makinası	1100	2536
Biçer Döver	1600	5600
Motopomp	2500	22600
Selektör	500	1400
Pulluk	550	1135
Ekilen Alan	9868	15305
Tarımsal Hâsıla (1968 Fiyatlarıyla Milyon TL)	14217	25935

İçe yönelik üretimin yapılması kuşkusuz bazı gereklilikleri de beraberinde getirmektedir. Kaynakların dayanıksız tüketim malları üretimine kaydırılması burada yaşanacak üretim artışına karşılık bir talebin oluşturulmasını gerektirir. Dolayısıyla ithal ikameci üretim, iç pazarın genişliğine ve dinamizmine açık bir şekilde muhtaçtır.

Tablo 4: Tüketim Harcamaları Üzerinde Etkili Olabilecek Bazı Değişkenler⁵

Yıl	Para Arzı	Artış Hızı	Banka Kredileri	Artış Hızı	Kamu Harcamaları	Artış hızı
1945	980	-	619	-	600,7	-
1946	975	-0,5	785	26,8	1018,9	69,8
1947	888	-9,2	1087	28,4	1564,2	53,5
1948	932	0,5	1188	9,3	1401,8	-10,4
1949	803	13,8	1069	-10,0	1572,0	12,1
1950	862	7,3	1301	21,7	1476,4	-6,7

⁴ Pakdemirli, 2002:80

⁵ Pamukoğlu,1990:48

1951	1007	16,8	1779	36,7	1580,5	7,7
1952	1104	9,6	2620	47,3	2429,0	42,2
1953	1286	16,5	3429	30,9	2294,1	2,0
1954	1326	3,1	4311	25,7	2564,7	11,8
1955	1744	31,5	5062	17,4	3308,9	29,0
1956	2253	29,2	5885	16,3	3487,2	5,4
1957	2853	26,6	7849	33,4	4162,8	19,4
1958	2955	3,6	8737	11,3	4977,1	19,6
1959	3295	11,5	9511	8,9	6728,0	35,2
1960	3699	12,3	9640	1,4	7320,3	8,8
1961	3984	7,7	8366	-13,2	11382,5	55,5
1962	4368	9,6	10399	24,3	9118,1	-20,0

Yukarıdaki tablo 1945-1962 yılları arasında tüketim harcamalarını arttıracak değişkenlerin değerlerini göstermektedir. Tüketim mallarına yönelik ithal ikameci bir tercihte bulunan dönemin yönetimi, tarımda makineleşmenin ve kullanılan yeni tekniklerin sonucunda artan yurt içi üretimin karşılığında bir talep oluşturma zorunluluğu içerisinde girmesi, içe yönelik tüketim malları üretim tercihinin doğal sonuçları arasındadır. Bu tüketimin oluşturulabilmesi için uygulanan genişlemeci tutum Tablo.2'de net bir şekilde görülmektedir. 1945-1950 arasında para arzı artış oranının ortalaması %2,38 iken bu oran 1950-1960 arasında %16,07 olarak gerçekleşmiştir.

Öte yandan finans sektörü ile ilgili bir düzenlemeye değinmekte fayda vardır. Bu düzenleme 1958 yılında çıkartılan Bankalar Kanunudur. Kanuna göre sanayi, ihracat, bayındırlık, ulaştırma, enerji ve madencilik gibi öncelikli sektörlerden birinde veya birkaçında faaliyet gösteren bir şirket %25 hissesine sahip olduğu bir bankadan sınırsız kredi alabilmekteydi (Öztürk, 2010:118). Bu ise girişimcinin

finansman problemini çözen önemli bir yasal düzenlemedir. Üreticiler için önemli olan Bankalar Kanununu, tüketimi teşvik eden para arzı ile birlikte değerlendirdiğimizde birbirini besleyen yapı daha açık bir şekilde görülecektir.

Aynı durum banka kredilerinde ki genişleme üzerinden de okunabilmektedir. Yine 1945 ile 1950 arasında banka kredilerindeki yıllık ortalama artış oranı %15,24 iken 1950-1958 arasında bu oran %26,74 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle popülist ve planlamasız olduğu için ciddi şekilde eleştirilen dönemin hükümeti Demokrat Partinin kontrolündeki kamu harcamalarında da durum pek farklı değildir. Yurt içi talebin körüklenmesi için 1951-1961 yılları arasında kamu harcamaları yıllık ortalama %21,5 oranında artmıştır (Kepenek ve Yentürk: 2007:98).

Tablo5: Banka Kredilerinin Dağılımı (%)⁶

Yıl	Tarım	Sanayi	Diğer	Toplam
1950	31,67	-	68,33	100
1955	30,78	2,73	66,49	100
1960	24,81	2,31	72,88	100

Tablodan da rahatça görüleceği gibi, banka kredilerinin çoğu tarım ve sanayi kesimlerinin dışına gitmiştir. Banka kredilerinin ağırlıklı olarak diğer kesimlere gitmesi, yıllık fiyat artış oranının %20'ler civarında olması, üretimden değişim, yani ticaretin hala daha karlı olmasından ileri geliyor denilebilir.

Planlı dönemin öncesinde Türkiye'nin ihraç ettiği kalemler içerisinde endüstri ürünlerinin payı 1963 yılı itibariyle %20'dir. İhraç edilen endüstri ürünleri içerisinde ise petrol ürünleri, bakır ve ayçiçeği yağı gibi bazı tarımsal endüstri ürünleri yer almaktadır. Bunun dışında kalan %80'lik kısım ise hububat, işlenmemiş maden, pamuk, fındık ve tütünden oluşmaktaydı (OECD, 1964: 20-21).

Daha önceleri planlamaya, sosyalizmi çağrıştırdığı için karşı çıkan ulusal/uluslararası çevreler, yaşanan tıkanma ile birlikte yavaş yavaş her şeyin bir

⁶ Kepenek ve Yentürk: 2007:99

plan dâhilinde yapılması gerektiğini ifade etmeye başlamıştır. Yatırımların iç ve dış denge göz önünde bulundurularak yapılması Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın raporlarında ifade bulmuştur. 1958'de ise Türkiye'ye yapılacak yardımların görüşüldüğü Paris toplantılarında, yardımların ancak yatırımları koordine eden bir kurulun varlığına bağlı olacağı ifade edilmiştir (Avcıoğlu,1969:355).

Dayanısız tüketim mallarının üretimine yönelik ithal ikameci üretim tercihinde 1950'li yılların sonlarına doğru tıkanmalar yaşanmıştır. Kore savaşının bitimiyle Türkiye'nin ihraç gelirlerinde azalmalar meydana gelmesi, 1950 sonrası hızlanan makinele tarım ile birlikte ekilebilir alanların sınırlarına varılması, gelişmiş ülkeler tarımsal stoklarını arttırması ve bu ülkelere ürün satmanın daha zor hale gelmesi, bir önceki paragrafta ifade edilen ulusal/uluslar arası hegamonik odakların telkiniyle birlikte düşünüldüğünde artık planlamayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu tutum değişikliği 1958'de Koordinasyon Bakanlığının kurulmasına yol açmıştır. 1958 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme ise devalüasyondur. Devalüasyon o dönem itibariyle, ithalatta liberasyona gidilmesinin ön aşaması olarak değil kota uygulamasını içeren, bu bölümün ve tezin esas konusunu oluşturan 1960-1980 yılı sonrasında uygulanan düzenli ithalat rejiminin başlatılması olarak anlaşılmalıdır.

Haldun Güllalp'ın ifade ettiği şekilde toparlamak gerekirse, 1960'lı yıllara girilirken, içe dönük üretimde yaşanan daralmayı bertaraf etmek için alınan 1958 yılı tedbirleri, ithal ikamesi yönteminin terki değil tam tersine düzene sokulmasını içeren önlemler bütünü olarak okunmalıdır (Güllalp, 1983:50).

3.1. İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME POLİTİKASININ ÇERÇEVESİ

II. Dünya Savaşına katılmayan Türkiye'de, ticaret ve tarım kaynaklı birikim sağlayan kesimler oluşmuştur. Bu kesimler, değer aktararak sağlanan birikim modelinden, üreterek sağlanan birikime geçişi istemiştir. Bu istek 1958'e kadar plansız bir şekilde karşılanmaya çalışılmış fakat süreç kriz ile sonuçlanmış ve bütün işlerin bir plana bağlanması talep edilmiştir. Dolayısıyla 1960-1980 arasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi 1950'lerin başına başlayan dönüşümün planlara bağlanmış halidir (Akçay,2006:233).

1963 yılı itibariyle ithal ikamesinin bir plan çerçevesinde uygulanması kalkınma planları ile olmuştur. Sanayileşme amacıyla ithal ikamesinin, kalkınma planlarının içerisine yedirilmesi sanayileşme hamlesine bütüncül ve kapsayıcı bir nitelik kazandırmıştır. Dolayısıyla ithal ikameci sanayileşme hamlesinin kapsamı/çerçevesi genişlemiş, toplumun bütün kesimlerini ilgilendiren bütüncül bir harekete dönüşmüştür. Her ne kadar hedef sanayileşme ve yurt içinde sanayi üretiminin arttırılması ise de kaynakların buna uygun kullanılması ve dönüştürülmesi sanayileşme hamlesinin kapsamını genişletmiştir. Kalkınma planlarıyla sanayileşme hamlesinin çerçevesini görmek için 15 yıllık perspektif bir plan olan I.BYKP'na bakmak, 1970'lerin sonlarına doğru toplumda gerçekleştirilmek istenen dönüşümü ve bu dönüşüm içerisinde sanayileşmenin merkezi rolünü görmek anlamında önemlidir. Zira Türkiye'nin uzun dönemli büyümesinin daha çok sanayi yönünde olacağı belirtilmiştir (I.BYKP,1963:39)

İşsizlik, tasarruf oranlarının arttırılması, adil bir gelir dağılımı, yeni bir sosyal güvenlik sistemi, cari açığın problem olmaktan çıkartılması, ihracatın çeşitlendirilmesi, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, tarım kesiminin pazar ile ilişkilerini kuvvetlendirilmesi, bölgeler arası dengesizlikleri azaltmak, kamu teşebbüslerinin etkinliğini arttırmak, nüfus artış hızını kontrol edecek tedbirler almak, devlet idaresinde düzenlemeler yapmak, kredi veren kesimlerde düzenlemelere gitmek gibi daha birçok konuyu kapsayan bu 15 yıllık perspektif plan, sanayileşme ile birlikte toplumda tam anlamıyla bir dönüşüm öngörmekte ve sanayileşme/kalkınma hamlesinin sınırlarını olabildiğince genişletmektedir.

Öncelikle sanayileşme bağlamında, sanayi üretiminde tüketim mallarının önceliği ilk planda göze çarpmaktadır. Sanayi üretimindeki artış ile birlikte tüketim harcamalarının artacağı öngörülmüştür. Sanayinin merkezi bir rol oynadığı bu planda hedeflenen ve öngörülen ortalama %7'lik kalkınma hızı için gelirin her seferinde artan oranlarda yatırım harcamalarına ayrılması gerektiği ifade edilmiştir.

1965 yılı itibariyle imalat sanayisinde faaliyet gösteren işletmelere bakıldığının gıda sanayisinde faaliyet gösteren işletmelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Oransal olarak imalat sanayisinde faaliyet gösteren işletmelerin %20,6' gıda sanayisinde faaliyet göstermektedir. Gıda sanayisini takiben

ikinci büyük pay dokuma kesimidir. Dokuma kesimi %17,8'lik pay ile imalat sanayisinde faaliyet gösteren işletmeler arasında önemli bir yere sahiptir.(II.BYKP,1968:364). Planlı dönemin ilk yıllarında imalat sanayisindeki bu yapı, ithal ikameci sanayileşme politikasının tüketim mallarında yoğunlaştığını göstermektedir. Fakat II.BYKP'nının üretim hedeflerine bakıldığında 1960'lı yılların sonlarına doğru üretimin yapısında dayanıksız tüketim mallarından dayanıklı tüketim mallarına doğru bir geçişin hedeflendiği anlaşılmaktadır. 2. Plana göre gıda, dokuma ve içki sanayisinde sırasıyla %34,1,%52,7 ve %43,2'lik artış beklenirken elektronik makinelerde %161'lik bir artış hedeflenmektedir. Bunun yanında tarım araç ve gereçlerinde %137,2'lik, elektronikte %142,9'luk karayolu taşıtlarında %72,3'lük, demiryolu taşıtlarında %45'lik ve gemi inşaatında %200'lük bir üretim artışı hedeflenmektedir. Aşağıdaki tablo imalat sanayisindeki üretim yapısında yapılmak istenen değişiklikleri ve planlamanın ilk 10 yılı için ithal ikameci sanayileşme politikasının çerçevesini göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 6: İmalat Sanayinin Yapısı ve II.BYKP'nın Üretim Hedefleri (1965 Fiyatlarıyla, Milyon TL)⁷

Sektörler	1967	1972 (Hedef)	1967=100
Tütün ve Sigara Sanayi	2440	2890	118,4
İçki	647	927	143,2
Gıda	17041	22860	134,1
Dokuma ve Giyim	7900	12060	152,7
Orman Ürünleri	1920	2851	148,4
Kâğıt	370	889	240,2
Basım	450	830	184,4
Deri ve Kösele İşleme	300	440	146,6
Lastik	980	1590	162,2
Plastik	360	800	222,2

⁷ II.BYKP, 1968:368.

Tablo 6'nın Devamı			
Kimya	2220	5800	261,2
Petrol Ürünleri	2997	4816	160,6
Seramik	112	206	183,9
Cam	467	808	173,0
Çimento	682	1540	225,8
Pişmiş Kil-Çimentodan Gereçler	540	786	145,5
Demir-Çelik	2420	4500	185,9
Demirden Başka Metaller	780	1460	187,2
Maden Eşya	2060	3920	190,2
Makine İmalat	1315	3500	266,1
Tarım Araç ve Makinaları	373	885	237,2
Elektronik Makinalar	518	1352	261,0
Elektronik	212	515	242,9
Karayolu Taşıtları	1874	3230	172,3
Demiryolu Taşıtları	310	450	145,1
Gemi İnşaatı	140	420	300,0
Uçak Bakım ve Onarım	16	30	187,5
Toplam	49444	80355	162,5

İmalat sanayinin yapısındaki dayanıksız tüketim mallarından dayanıklı tüketim mallarına yapılmak istenen dönüşüm, sektörel bazda yapılmak istenen yatırımlarda kendisini daha iyi göstermektedir. Yatırımların yoğunlaştığı alanlar ve 1960'lı yılların sonlarına doğru, gerçekleştirilmek istenen yatırım tutarları ithal ikameci sanayileşme politikasının ilk 10 yıllık çerçevesini özetler niteliktedir.

Tablo7: İmalat Sanayi Yatırımları (1965 Fiyatlarıyla Milyon TL)⁸

Sektörler	I.Plan	II.Plan (Hedef)	I.Plan=100
Tütün ve Sigara Sanayi	209,3	190	90,8
İçki	159,0	320	201,3
Gıda	994,4	1850	186,0
Dokuma ve Giyim	1563,3	2400	153,5
Orman Ürünleri	269,0	440	163,6
Kâğıt	317,2	1850	583,2
Basım	161,5	200	123,8
Deri ve Kösele İşleme	46,9	150	319,8
Lastik	430,4	700	162,6
Plastik	108,3	235	217,0
Kimya	1829,0	4250	232,4
Petrol Ürünleri	782,9	1150	146,9
Seramik	290,4	40	13,8
Cam	173,9	240	138,0
Çimento	632,9	950	150,0
Pişmiş Kil ve Çimentodan Gereçler	191,2	60	31,0
Demir-Çelik	2752,1	4200	152,6
Demirden Başka Metaller	114,6	1500	1308,9
Maden Eşya	667,3	1150	172,3
Makine İmalat	301,7	1550	513,8
Tarım Araç ve Makineleri	333	150	443,8
Elektronik Makineler	272,0	450	165,4

⁸ II.BYKP,1968:370

Tablo 7'nin Devamı			
Elektronik	29,5	150	508,5
Karayolu Taşıtları	151,6	350	230,9
Demiryolu Taşıtları	136,7	110	80,5
Gemi İnşaatı	85,0	350	411,8
Uçak Bakım ve Onarım	17,0	15	88,2
Toplam	12721,3	25000	196,5

Görüldüğü gibi dayanıksız tüketim malları ile karşılaştırıldığında dayanıklı tüketim malları ve bunların üretiminde kullanılacak demirden başka metaller gibi ara girdilerdeki yatırımlar, büyük oranlara ulaşmaktadır. Tabloda II. Plan için hedefler yer almaktadır. İthal ikameci sanayileşmenin çerçevesinin tespiti için hedefler, dönüşümün niyetini/yönünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Demirden başka metallerde üretim endeksi I. Plan 100 olarak alındığında 1300'ler öngörülmektedir. Makine imalatında endeks 500'lere varmakta, elektronik ve tarım araç ve gereçlerinde de endeks oldukça yükselmektedir. Dolayısıyla üçüncü plana geçilirken planların içeriği ara ve yatırım malları yönünde değişme göstermiştir (Gülalp, 1983: 63).

Üçüncü planla birlikte sanayileşme perspektifinde değişmeler olmuş ve bu değişim ithal ikameci sanayileşme uygulamasının çerçevesini etkilemiştir. Sanayileşme ihtiyacı artık içsel kısıtlara çözüm bulma yolu olarak değil, Türkiye'nin Avrupa Ekonomi Topluluğuna katılma yolunda yaptığı siyasi tercihin bir gerekliliği olarak değerlendirilmiştir. Bu tercih ile ülke sanayi,1995 yılında gerçekleşecek olan Gümrük Birliğine kadar kendi teknolojisini üretebilecek bir yapıya dönüştürülmesi ihtiyacı zorunlu görülmüştür. Bu nedenle III.BYKP'nda, daha çok tüketim malları üreten görece geri teknolojiler kullanan küçük işletmelerin yoğun olduğu Türk sanayisinin yapısal dönüşümünün gerekliliği ifade edilmiştir (III.BYKP, 1973:120).

Tablo 8:III.BYKP’nda GSYH’deki Beklenen Değişimler (1971 Fiyatlarıyla, Milyar TL)⁹

Sektörler	1972	1977	1987	1995
Tarım	46,4	55,7	89,0	137,3
Sanayi	37,3	63,7	188,8	434,1
Hizmetler	81,6	118,3	278,3	595,3
GSYİH	165,5	237,7	556,1	1166,7
GSYH’nin Bileşimi (%)				
Tarım	28	23	16	12
Sanayi	23	27	34	37
Hizmetler	49	50	60	61
GSYİH	100	100	100	100

Yukarıdaki tablo ülke ekonomisindeki istenen gelişmenin 24 yıllık perspektifini vermektedir. Bu yönüyle ülke ekonomisinde 1995 yılı itibariyle hasılanın %37 gibi büyük bir payı sanayi kesimi tarafından üretilmesi öngörülmüştür. Sanayi kesiminin bu üretimine karşılık hizmetler sektöründe büyük bir genişleme öngörülmüş ve milli hasıladaki payı 1995 yılı itibariyle %61 olarak beklenmiştir. Hizmetler sektöründeki bu artış sanayi sektöründeki büyümenin doğal bir sonucu olarak beklenmiştir. Fakat III.BYKP’nda, yeni sanayileşme perspektifini açıklarken ifade edildiği gibi, sanayileşme sınai hasılanın artışından ibaret değildir. Bu sınai hasılanın yapısının, yani tüketim, yatırım ve ara mallarının oranları önemlidir. Aşağıdaki tablo ithal ikameci sanayileşme stratejisinde 1970’den sonra yapılmak istenen dönüşümü ve bu bağlamda sanayileşme stratejisinin çerçevesindeki dönüşümü ortaya koymaktadır.

⁹ III.BYKP, 1973:135

Tablo9: Üretim Hedefleri (1972-1987) (1971 Fiyatlarıyla, Milyar TL)¹⁰

Sektörler	1972	1977	1987
TARIM	71,0	88,7	150,5
SANAYİ	121,9	213,7	606,7
Madencilik	4,5	9,2	28,0
İmalat Sanayi	113,5	197,4	557,5
Tüketim Malları	52,8	75,5	173,0
Ara Malları	44,7	87,3	279,0
Yatırım ve Dayanıklı Tük. Malları	16,0	34,6	100,6
Enerji	3,9	7,1	21,2
HİZMETLER	120,2	178,1	431,4
İnşaat	23,9	41,1	110,0
Hizmetler	96,3	137,0	321,4
Toplam Gayrisafi Üretim	313,1	480,5	1188,6
İmalat Sanayinde Üretim Bileşimi (%)			
Tüketim Malları ¹¹	47	38	31
Ara Malları ¹²	39	44	50
Yatırım ve Dayanıklı Tük. Malları ¹³	14	18	19

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin çerçevesindeki dönüşüm yukarıdaki üretim hedefleri üzerinden daha kolay okunabilir. Öncelikle imalat sanayinin hem

¹⁰ III.BYKP, 1973:138

¹¹ Tüketim Malları: Gıda Sanayi, İçki Sanayi, Tütün Mamulleri Sanayi ve Dokuma ve Giyim Sanayi

¹² Ara Malları: Orman Ürünleri İşleme Sanayi, Kâğıt Sanayi, Basım Sanayi, Deri ve Deri Mamulleri Sanayi, Lastik Sanayi, Plastik İşleme Sanayi, Kimya Sanayi, Petro-Kimya Sanayi, Gübne Sanayi, Petrol Ürünleri Sanayi, Seramik Sanayi, Cam Sanayi, Çimento Sanayi, Pişmiş Kilden Çimentodan Gereçler Sanayi, Demir-Çelik Sanayi, Demir Dışı Metaller Sanayi

¹³ Yatırım Malları: Madeni Eşya Sanayi, Makine İmalat Sanayi, Tarım Alet ve Makineleri İmalatı Sanayi, Elektrik Gereçleri Sanayi, Elektronik Sanayi, Karayolları Taşıt Sanayi, Demiryolu Taşıtı İmalatı Sanayi, Gemi İnşaat Sanayi, Uçak Sanayi.

tüketim hem ara hem de yatırım malları üretiminde önemli artışlar hedeflenmektedir. Fakat imalat sanayinin yapısındaki değişme hedefi önem arz etmektedir. Tüketim malları 1972 yılında toplam üretim içerisinde %47 ile yarıya yakın bir yer kaplamakta iken neredeyse 1/3 oranına yani %31' düşmesi beklenmektedir. Bu durum, tüketim malları üretiminde yukarıda da bahsedildiği gibi bir kısıntıya gitmekten kaynaklanmamakta diğer bileşenlerdeki üretim artışından kaynaklanmaktadır. Nitekim ara malların 1971 fiyatlarıyla 44,7 milyar TL'den 279 milyar TL'ye bir artış hedeflenmektedir. Bu hedef imalat sanayi üretim bileşiminde ara malları oranını %39'dan %50'ye taşıma anlamına gelmektedir. Üretimin yapısındaki hedeflenen değişimi, imalat sanayisinin bileşimindeki değişiminden başka, enerji üretiminde beklenen artış üzerinden okumak da faydalı olacaktır. Çünkü küçük ölçekli ve düşük teknoloji kullanan bir yapının değişimi daha fazla enerji tüketimi şeklinde da ifade olunabilir. Enerji üretiminin 1971 fiyatlarıyla 1972 yılında üretimi 3,9 milyar TL'den 1987 yılında 21,2 milyar TL'ye çıkması hedeflenmekte, bu da dönüşen üretim yapısının ihtiyaç duyduğu enerjiyi bir anlamda ifade etmektedir.

Dönüşümün takip edileceği bir diğer gösterge yatırımların hangi alanlarda yoğunlaşacağıdır. III.BYKP'nda kamu-özel toplam yatırımların 1/3'ünden fazla oranda imalat sanayinde yoğunlaşacağı ifade edilmiştir. Aşağıdaki tablo hedeflenen dönüşümü yatırımlar üzerinden ifade etmektedir.

Tablo 10: III. Plan Döneminde (1973-1977) Yapılacak Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı (1971 Fiyatlarıyla)¹⁴

Sektörler	Toplam Hedeflenen Yatırımlar	
	Milyar TL	Toplam İçinde Yüzde (%)
Tarım	33,0	11,7
Madencilik	16,3	5,8
İmalat Sanayi	87,7	31,1
Ulaştırma	40,6	14,5
Ticaret	5,0	1,8
Turizm	4,5	1,6
Konut	44,0	15,7
Enerji	24,0	8,5
Eğitim	14,0	5,0
Sağlık	4,0	1,4
Kamu Hizmetleri	8,0	2,9
Toplam	281,1	100,0

Hedeflenen yatırımlarda 87,7 milyar TL ile en fazla sabit sermaye yatırımı imalat sanayiine yapılması hedeflenmektedir. Bu yatırım miktarının toplam yatırım içerisindeki payı %31,1'dir. İmalat sanayiden sonra sırasıyla en fazla yatırımın hedeflendiği alanlar konut, ulaştırma ve tarımdır.

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin kapsamının yatırım ve ara malları yönünde değişmesi sonucu değişen sanayileşme politikası çerçevesi korunmanın bu alanlarda yoğunlaşmasını gerektirir. Nitekim III. BYKP'nın beşinci bölümünde "Politikalar" başlığında bu durum şöyle ifade bulmuştur:

¹⁴ III.BYKP, 1973:170

Üretimde hedeflenen artışlarının sağlanabilmesi için ara ve yatırım malları sanayilere ek olarak yenilerinin kurulması ihtiyacı doğmaktadır. İhracatın teşvik edilmesiyle birlikte, üretimde ileri geri bağlantıların artırılması ekonomiye dinamizm kazandıracığından kalkınma hedeflerini gerçekleştirmede önem arz etmektedir. Dolayısıyla üçüncü plan döneminde demir-çelik, kimya, makine imalat, madeni eşya ve taşıtlar alanında ithal ikamesine ağırlık verilecektir (III.BYKP,1973:893).

Üçüncü kalkınma planlamasıyla, sanayide dönüştürülmek istenen bir diğer yapı montaj sanayidir. Montaj sanayi, ithal ikameci sanayileşmenin plansız bir şekilde yapıldığı 1950'lerden itibaren başlamış fakat asıl gelişmesini sanayileşmenin bir plan dâhilinde gerçekleştirilmeye başladığı 1960'lı yıllardan itibaren göstermiştir. Üçüncü planla birlikte daha fazla katma değer üretmesi ve döviz kazandırması amacıyla bu montaj birimlerinin üretim birimlerine dönüştürülmesi hedeflenmiştir (III.BYKP, 1973:1002).

Hazırlanan planların birçok yerinde benimsenen ekonomik modelin kamu-özel kesim paylaşımına dayanan karma ekonomi modeli olduğu ifade edilmiştir. Kamu kesimi genellikle özel kesime ham veya ara girdi sağlayan pozisyonadadır. Dolayısıyla üretim döngüsünün önemli bir evresinde devletin bizatihi kendisi bulunmaktadır. Devletin etkin olduğu aşamanın planlı dönem sonuna doğru yaklaşırken boyutunu görmek için, son plan dönemi itibariyle üretime yaptığı katkıya bakmak bize önemli bir fikir verecektir.

Tablo 11: KİT'lerin GSMH'ye Katkısı (1973-1977) (Cari Faktör Fiyatlarıyla, Milyon TL)¹⁵

Yıllar	GSMH (Faktör Fiyatlarıyla)	İşletmeci Kitlerin Katma Değeri	KİT'in payı	Sanayi Katma Değeri	Sanayi Sektöründeki KİT'lerin Katma Değeri	KİT'in payı
1973	279989	19391	6,9	53372	13880	26,0
1974	387124	27116	7,0	76710	20574	26,8
1975	484980	35858	7,4	93531	26155	28,0
1976	605739	48416	8,0	114978	34440	30,0
1977	784352	61145	7,8	148014	43910	29,7

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin çerçevesi içerisinde devletin konumunun, ikame politikasının yoğun olarak uygulandığı 1960-1980 döneminin sonuna yaklaşırken ne olduğu önemlidir. Yukarıdaki tablo 1977 yılı itibariyle devletin %51 ve daha fazla hissesine sahip olduğu işletmelerin milli hasılaya yaptığı katkının %7,8 olduğunu göstermektedir. Fakat bu oran milli hasılanın çok sayıda bileşenden oluştuğu düşünüldüğünde bazı gerçekleri gizleyecek niteliktedir. Sanayileşme stratejisi çerçevesinde devletin KİT'ler aracılığıyla dâhil olduğu sanayi katma değer üretimine bakıldığında tablo biraz farklılaşmaktadır. 1977 yılı itibariyle cari faktör fiyatlarıyla hesaplanan 148 014 TL'lik katma değer 43 910 TL'sini devletin büyük çoğunluğuna sahip olduğu işletmeler üretmiştir. Bu, üretilen katma değerde yaklaşık %30'luk bir pay anlamına gelmektedir. Dolayısıyla devlet ithal ikameci sanayileşme stratejisinin yoğun olarak uygulandığı 1960-1980 döneminin sonlarına yaklaşırken, bu strateji çerçevesinde önemli bir pozisyonda bulunmaktadır.

1973-1977 yılları arasında uygulan III. BYKP döneminde Türkiye çeşitli sorunlarla karşılaşmış ve IV. Plan bu sorunlardan edinilen tecrübenin etkisinde hazırlanmıştır. Dolayısıyla çerçevesinde ilk üç plana göre temel farklılıklar

¹⁵ IV.BYKP 1979:125

barındırmaktadır. III. Plan döneminde Türkiye'nin yaşadığı sorunlar, yatırımların dağılımı, ihracatta ki tıkanıklıklar, üretimde düşmeler ve enerji krizleri şeklinde özetlenebilir (Kurtuluş,2015:507-514). III. Plan döneminde farkına varılan en önemli sorun, sanayiye finansmanda önemli bir yere sahip olan para ve banka sistemidir (IV.BYKP, 1979: 201). Dolayısıyla IV. Planda bankalar sistemi ve sanayileşmenin finansmanı sorunları öncelikli bir hal almıştır. Uğur Eser'in ifadesiyle 1960'ların sonlarından itibaren ertelenen sorunlar 3. Plan döneminde büyüyerek tekrardan tezahür etmiş, bu ise ithal ikameci sanayileşme stratejisinin mevcut yapısal durum ile sermaye birikiminin sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir (Eser,1993:63).

1974 krizi sebebiyle dünyadaki olumsuz hava, Türkiye'de yabancı para rezervlerinin azalmasına ve ihtiyaç duyulan kaynakların kısa vadeli borçlanma yoluyla temin edilmesine yol açmıştır. Bu durum mali sistemin ithal ikameci sanayileşme stratejisinin mevcut çerçevesi içerisinde yetersizliğini ortaya çıkarmıştır (IV.BYKP,1979:203). Bununla birlikte ara ve yatırım malları üretimine yönelik üretim artışının hedeflendiği bir dönemden geçildiği için, bu dönemde, önceki ikame dönemleriyle karşılaştırıldığında daha fazla kaynak ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. En önemli paydaş olarak, devletin sorumluluklarının kaynak oluşturma bağlamında bu şekilde büyümesi, rezervlerin azalması, kötü dünya konjonktürü, ve düşük üretim gibi olumsuz gelişmeler ile birleşince III. Plan dönemi planlama anlayışının yozlaştığı bir dönem olmuştur. Bu durum IV. Plan döneminde planlama anlayışının ve çerçevesinin yeni bir boyutta ele alınmasını gerektirmiştir. IV. Planın ifadesiyle, yeni dönemde ithalatı ikame etmekten ziyade(veya en az onun kadar önemli) birincil olarak döviz gelirlerinde artışlar kaydedileceği (ihracat) yeni bir çerçevenin oluşturulması esas amaçtır (IV.BYKP, 1979:20).

Haldun Güllalp, planı çerçevesindeki değişikliği ve 1980'lerdeki dönüşüme giden süreci şöyle ifade etmiştir:

1970'lerde yurt içi pazarın merkezi konumunu muhafaza etmesine rağmen, öncelikli olarak döviz tıkanıklığının üstesinde gelinmeye çalışılması bunun bir göstergesi olabilir. Yurt içi piyasalar önemini koruduğu müddetçe, döviz tıkanıklığına iki türlü çözüm önerilebilir. İlk olarak daha fazla döviz kazandıran faaliyetlere yönelmektir. Diğer bir önlem ise döviz kaybını azaltan önlemleri

uygulamaya koymak, yani ithal ikamesini daha yüksek düzeyde uygulamaktır. 1970'lerde her iki yol da denenmiş fakat sonuçlar istenildiği gibi olmamıştır. Dolayısıyla 70'ler içe dönük birikim sürecinden dışa dönük birikim sürecine geçiş aşaması olarak değerlendirilebilir (Gülalp,1983: 61-62).

Gülalp, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulama alanının III. planda da ifade vurgulandığı gibi döviz kısıtına tabi olduğunu ifade etmiş ve ithal ikamesi sürdürülecekse, çerçevesinde ihracata yönelik değişikliklerin kaçınılmaz olduğunu ve bir anlamda 1980'lere doğru yaşanacak değişiklikleri işaret etmiştir. Zira IV. Plan hedefleri içerisinde bu dönüşümün izlerine rastlanmaktadır.

IV. Plan, bu çalışmanın tarihsel aralığında kısmen yer almış olsa da, bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, Türkiye'nin sanayileşme perspektifinde önemli bir değişim ve kırılma aşaması olan 1980 yılını kapsamaması, plan hedefleri bağlamında değerlendirildiğinde dönüşümün çerçevesini ve 1980 yılından sonra yaşanan gelişmeler ile karşılaştırma yapabilme imkânı sunabilmesi bakımından önemlidir.

Tablo12: İmalat Sanayi Yatırımları (1978 Fiyatlarıyla, Milyon TL)¹⁶

	III. Plan Dönemi				IV. Plan Dönemi	
	Plan Hedefi		Gerçekleşme		Plan Hedefi	
Sektörler	Değer	Yüzde (%)	Değer	Yüzde (%)	Değer	Yüzde (%)
Tüketim Malları	56 628	16,6	71 636	26,8	55 000	12,7
Ara Malları	210 132	61,4	160 270	60,0	308 900	81,5
-Kâğıt	16 575	4,9	10 330	3,9	27 000	6,2
-Kimya	15 015	4,4	13 590	5,1	12 800	3,0
-Petrol Ürünleri	26 325	7,7	24 094	9,0	16 300	3,8

¹⁶ IV. BYKP, 1979:238

Tablo 12'nin Devamı						
-Demir Çelik	60 060	17,6	40 386	15,1	112 600	26,0
-Demir Dışı Metaller	29 055	8,5	12 772	4,8	27 200	6,3
Yatırım Malları	75 270	22,0	35 430	13,2	21 000	4,9
Toplam	342 030	100,0	267 336	100,0	432 300	100,0

Yukarıdaki tablo III. Plan'ın hedef ve gerçekleştirmelerini IV. Planın hedefleri ile birlikte göstermektedir. İmalat sanayide III. Plan döneminde hedeften sapmalar ara ve yatırım mallarında hemen göze çarpmaktadır. III. Plan döneminde ara ve yatırım mallarında daha yoğun yatırımlar hedeflenmiş fakat bunlar gerçekleşmemiştir. IV. Plan döneminde ise çerçeve ara malları ekseninde değişmiştir. Yukarıdaki tabloda yapılacak 432 300 TL'lik yatırımın %81'ni ara mallarına tahsis edilmesi hedeflenmiştir.

3.2.1960-1980 İTHAL İKAMESİ VE UYGULAMALARI

Genel itibariyle 1960 ile 1980 arasını kapsayan planlı sanayileşme/kalkınma döneminde ekonomi politikalarının uygulanışı, düzenlenen beşer yıllık kalkınma planlarının hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Planlar esas olarak kaynakların nasıl dağılacakını, yani kaynakların yönünü belirlemiştir. Kaynakların, özellikle de kıt faktör olan sermaye kaynaklarının nasıl kullanılacağı, planların hedeflediği gelişmelerin başarısını önemli ölçüde etkileyeceği açıktır.

Kamu kesiminin yükümlülükleri ve kaynak toplamada yaşadığı güçlükler, kamunun Merkez Bankasına bağımlılığını arttırmakta ve kaynakların yetersiz kalması, bütçeden kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılması gereken kaynakların aktarılamaması anlamına gelmektedir. Bu konuda Merkez Bankasından sağlanan kaynakların kredi şeklinde değil de sübvansiyon şeklinde dağıtılması, mal ve hizmet arzını aşan sürekli bir parasal genişleme anlamına gelmektedir (IV.BYKP, 1979:100).

Para politikası konusunda Merkez Bankasının (MB) ve özel kesime ait bankaların kullandığı krediler önem taşımaktadır. Dolaşımdaki para miktarı 1962 yılında 4,5 milyar liradan 1967’de 8,7 ve 1972 ile 1977 yıllarında sırasıyla 16 ve 63 milyar seviyesinde gerçekleşmiştir. Plan dönemlerine göre bir ayrıma gittiğimizde ise dolaşımdaki para, 1963-1967 arasında %93,3 1968-1972 arasında %83,9 ve 1973-1977 arasında %249 oranında artış göstermiştir (Kepenek ve Yentürk,2007:158).

Merkez bankasının açtığı kredilere baktığımızda, ilk planın kapsadığı 1963-1967 yılları arasında %38, ikinci plan dönemi olan 1968-1972 yılları arasında %92 ve 1973-1977 yılları arasında %528,9 oranından artmıştır. Bu genişlemenin sebebi TCMB Yasası’nın cari bütçe ödemelerinin %15’ine kadar hazine kısa vadeli avans verebilmesine izin vermesidir (Kepenek ve Yentürk, 2007:164). Bunun yanında Merkez Bankasının kaynaklarına sık başvurulmasının bir diğer sebebi, kamu gelirlerinin yükseltilememesinden kaynaklanmaktadır. Devlet tarım kesimini vergilendirip bu kesimden sanayi kesimine kaynak aktarma tercihinin kullanmamıştır. Merkez bankası özellikle kamu kesiminin açıklarını finanse etme görevini üstlenmiştir. Tarım ürünlerini, fiyat garantisi anlamına gelen taban fiyat uygulaması ile satın alan kamu işletmeleri aldıkları bu ürünleri piyasa fiyatının altına özel sektöre, ucuz girdi sağlayıp karlılığın artırılması amacıyla satılmıştır.

Tablo13: Banka Kredilerinin 1962-1978 Arasındaki Dağılımı (%)¹⁷

		1962	1963-1967	1968-1972	1973-1977	1978
Özel Kesim	-Tarım	18,8	22,0	22,0	21,5	16,8
	-Sanayi	3,2	3,8	5,1	3,9	4,5
	-Esnaf	1,8	2,1	2,9	3,3	4,7
	-Konut	10,9	9,5	5,9	2,8	2,4
	-Ticaret	51,2	49,0	54,8	58,3	62,5
Kamu Kesimi		14,0	14,8	9,3	10,0	9,3
Milyar TL		14,4	85,0	196,6	726,0	294,4

¹⁷ Kepenek ve Yentürk,2007:163

Banka kredilerinin 3 plan dönemini kapsayan gelişimini gösteren yukarıdaki tablo özel kesim kredilerinin geleneksel üretim kesimi ve değişim (ticaret) kesiminde yoğunlaştığı görülmektedir. Tarım kesiminde yoğunlaşması, tarım ürünlerinin yurtiçi imalat sanayisinde girdi olarak kullanılması sonucu talebinin canlı olması ve yüksek destekleme fiyatları sebebiyle karlılığının istikrarlı olmasından gelmektedir. Özel kesim kredilerinin ticaret kesiminde yoğunlaşması ise üretimin değil de ticaretin daha risksiz kabul edilmesi olabilir.

Devletin elinde bulunan kaynakların ekonomik hayata hangi yollardan aktarıldığı sermaye birikimini etkiler. 1960-1980 yılları arasında uygulanan dışa kapalı ithal ikameci sanayileşme modelinde, maliye politikası üretim, enflasyon ve işsizlik gibi kronikleşmiş sorunların giderilmesinde etkin bir araç olarak kabul edilebilir.

Planların ayırdığı dönemler itibariyle, her planda birincil amaçlar arasında kamu gelirlerinin arttırılması ifade edilmiştir. 1960-1980 yılları arasındaki 20 yıllık sürede vergi yükü, uygulanacak planlara kaynak sağlamak için arttırılmıştır. 1960 ve 1970'lerin başında dolaylı vergilerin artışını ön gören yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yakıt ve tüketim malları üzerindeki vergilerde artışa gidilmiş, yurt dışına yapılan seyahatlere döviz tasarrufu için ekstra vergiler konulmuştur. İthalata damga resmi ve motorlu kara taşıtlarına ek vergiler getirilmiştir. Kamu çalışanlarının maaşları konusunda kaynak ihtiyacının karşılanması için Finansman Yasası çıkartılmıştır. Bunu müteakip belli malların satışından vergi alınmış ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren müesseselerin cirosunun esas alındığı vergilemeye gidilmiştir. Kara yollarında kullanılan araçların el değiştirmesinden alınan vasıta edinme vergisi ve gayrimenkul değer artışını esas alan vergi bu dönemde alınmıştır. Yine spor toto vergisi de bu dönemde alınmaya başlanan vergilerdendir (Kepenek ve Yentürk,2007:165-166). III. Plan dönemi sonu itibariyle kamu gelirlerindeki vergi türlerinin payı aşağıdaki gibidir.

Tablo14: 1973-1977 vergi gelirlerinin dağılımı (%)¹⁸

	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1972-1977 Ortalaması
Dolaysız	39,4	41,1	42,0	42,1	42,8	43,4	42,4
Dolaylı	56,5	55,5	54,5	54,5	53,9	53,4	54,2
Servet	4,1	3,4	3,5	3,4	3,3	3,2	3,4

Bu dönemde kamu yatırımlarının temel kısıtını kamu teşebbüslerinin açıkları oluşturmaktadır. Zira para politikasından bahsederken, bu teşebbüslerin ürünlerini maliyetinin altında satmalarından dolayı sürekli görev zararı açıklamalarının devlet bütçesi üzerinde ciddi bir yük oluşturduğu belirtilmişti. Neredeyse hazırlanan her planda kamunun yapacakları yatırımların %50'ye yakını kamu teşebbüsleri için ayrılan yatırımlar oluşturmaktaydı. Aşağıdaki tablo bunu özetler niteliktedir.

Tablo 15: 1963-1977 Yılları Arasında Kamu Yatırım Harcamalarında KİT'lerin Yeri (Cari Fiyatlar, Milyon TL)¹⁹

Yıllar	Toplam Kamu Yatırımları	KİT'lere Yapılan Yatırımlar	Yüzde
1963	4 754	1591	33,5
1964	5 427	1831	33,7
1965	6 080	2115	34,8
1966	7855	2928	37,3
1967	9004	3057	34,0
Toplam	33120	11522	34,8
1968	11156	3839	34,4
1969	12763	4810	37,7

¹⁸ IV. BYKP, 1979:91

¹⁹ Saybaşı,1986:87 ve IV.BYKP, 1979:127

Tablo 15'in Devamı			
1970	14442	6173	42,7
1971	16229	7241	44,7
1972	20202	10673	52,8
Toplam	74792	32742	43,8
1973	25078	12879	51,4
1974	35039	17070	48,7
195	53788	28369	52,7
1976	75227	37992	50,5
1977	105910	51089	48,2
Toplam	295042	147399	50,0

Planlama dönemi boyunca siyasi iktidarların kamuya istihdamı arttırması, hem kamu hizmetlerinin merkezi yönünün planlı dönemde de korunduğunu hem de bütçe üzerine artı bir yük bindiğini açıkça ortaya koymaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2007:167). Bu kesimin tüketim eğiliminin yüksekliği düşünüldüğünde şüphesiz bu şekilde bir istihdam artışının, içe yönelik tüketim malları üretimi aşamasında olan bir ülke için pazar oluşturma potansiyeli de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte kamu harcamalarının önemsiz sayılamayacak bir kesimi olan transfer harcamaları da planlama dönemi boyunca %20'ler civarında seyretmiştir. Öte yandan tüketim eğilimi yüksek olan bu kesim ile ilgili olarak bu dönemde gerçekleştirilenler “popülizm” olarak kabul edilmiştir. Bu kavrama dayanak olarak Türkiye'deki, iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişme göstermesi, reel ücret artışları ve sınıflar arası çatışmanın 70'lerin sonuna kadar yerini ittifaka bırakması gibi gelişmeler gösterilmektedir (Tuna,2006:129-130).

Ülkenin dış ticaret politikası, uluslararası uzmanlaşma ve iş birliğinin getirilerinden, izin verdiği ölçüde azami düzeyde faydalanmak ilke olarak kabul edilmekle birlikte, kalkınmaya çalışan bir ülke olarak dış ticaret politikasının,

bugünü esas alarak statik bir karşılaştırmalı maliyet analizine göre düzenlenmesinin yanlış olduğu ilan edilip uygulamaya konulan 1963 tarihli I. Beş Yıllık Kalkınma Planında ifade edilmiştir (I.BYKP, 1963:41). Kolayca anlaşılacağı gibi karşılaştırmalı maliyet analizi uzun dönemde elde edilmesi muhtemel kazançlara göre hesaba katılmıştır. Ekonominin, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı alanlarda üretim yapacağı ve bu ekonomik faaliyetlerin belirli bir plan dâhilinde uluslararası maliyet üstünlüğü elde edinceye kadar dış rekabetten korunacağı da ayrıca belirtilmiştir. Bu anlayışla ithalat listelere bağlanmıştır. Planlanmış ithalatın listelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo16: Tahsisli (Kota), Liberasyon ve Anlaşmalı İthalat Listeleri²⁰

Yıllar	Liberasyon		Tahsisli		Anlaşmalı		Toplam \$ (Milyon)
	\$(Milyon)	%	\$(Milyon)	%	\$(Milyon)	%	
1963	262	57	132	28	63	13	457
1964	239	49	169	35	70	14	479
1965	247	52	159	33	69	14	475
1966	293	48	217	35	94	15	604
1967	326	51	196	31	105	16	627
1968	361	53	202	30	108	16	670
1969	344	53	189	29	104	16	638
1970	367	56	192	29	95	14	654
1971	556	60	265	29	105	11	926
1972	708	58	412	34	100	8	1220
1973	1161	55	479	23	78	4	1717
1974	2524	73	697	20	223	7	3443
1975	2919	69	1163	27	161	4	4243

²⁰ Seyidoğlu,1982: 53

1976	3320	73	1143	25	91	2	4554
1977	4062	77	1160	22	65	1	5287
1978	3201	79	784	19	64	2	4048
1979	3397	76	973	22	109	2	4479
1980	5550	81	1126	17	163	2	6839

Görüldüğü gibi ithalatta en büyük pay ticaretine izin verilmiş Liberasyon listesinden yapılan ithalatıdır. Bu pay 1980'e yaklaştıkça artmaktadır. Tahsisli (kota) ithalata baktığımızda toplam yapılan ithalatta bütün yıllar itibariyle ikinci sıradadır. Bu listeden yapılan ithalat ilk on yıl (1963-1972) ortalama % 31 oranında olup 1980'e yaklaştıkça azalmaktadır. Fakat tabloyu sadece bu yönü ile değerlendirmek korumanın kapsamının eksik değerlendirilmesine neden olacaktır. Yapılacak olan ithalatta yatırılması zorunlu olan teminatlara bakıldığında tablo biraz daha netleşecektir.

Tablo17: Liberasyon Listesinden Yapılan İthalatta Yatırılması Zorunlu Olan Teminatlar (İthalat Değerinin Yüzdesi olarak)²¹

Kota Devresi	İthalatçı Kotası	Sanayici Kotası
Birinci Plan Dönemi		
10	30	50
11	20	40
12	50	60
13-15	70	100
16	70,20 ²²	100
17	70,20,1 ²³	100
17-19	70,20,1	100,125 ²⁴
İkinci Plan Dönemi		
20-21	70,20,1	100,125
22-23	90,20,1	120,150
24	90,20	120,150,1
25	90,20	120,150
26-27	50	40,1

Tablo 14'ü yukarıdaki tablo ile birlikte değerlendirdiğimizde, liberasyon listesinden yapılan ithalatta teminat oranlarının caydırıcı özelliği hemen göze çarpacaktır. İlk plan döneminde değişim (ticaret) için yapılan ithalatta teminatlar ithalat bedelinin %70'ine kadar varmaktadır. Sanayicinin durumuna baktığımızda bu oran %125'e kadar çıkmaktadır. İthalatı zorlaştıran bu uygulamanın yanında ithalat miktarını etkileyecek olan önemli iki değişiklik daha vardır. Bunlardan birincisi

²¹ Alpar,1974:83

²² %20 Teminat oranı kimyevi gübreler içindir.

²³ %1 Teminat oranı kamu ve özel sektör yatırımları içindir.

²⁴ %125 Teminat oranı kara taşıtlar aksam ve yedek parçaları içindir.

yapılacak olan ithalatın belli bakanlıkların iznine tabi olmasıdır. İkincisi ise liberasyon listeleri hazırlanırken bir döviz tavanı hesaplanıp esas alınarak ithalat talebine kısıtlama getirilmiş olmasıdır (Alpar, 1974:77). Dolayısıyla bir bütün olarak ikinci plan dönemine baktığımızda (bu dönem, ithal ikamesi döneminin en önemli dönemi olarak değerlendirilebilir) teminat oranlarının hem sanayici için hem de tüccar için arttırıldığı ve ithalatın önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında zor olduğu görülmektedir.

2. Beş Yıllık Kalkınma Planında, birinci planda genel ifadelerle bahsedilen korucuyu dış ticaret politikası daha net ifadelerde karşılığını bulmuştur. İkinci plana göre; yeni kurulacak sanayi üretimi yapacak faaliyetlerin, kuruluş aşamasında yaşanacak zorluklar aşılincaya kadar, dış alım kısıtlamaları ve gümrük tarifeleri ile korunması sağlanacaktır (II.BKP:1968:370). Akabinde, belirlenen koruma süresinin bitimiyle tedricen gümrük tariflerinde gevşetmeler başlayacak, ithalat kısıtlamaları ortadan kaldırılacak ve nihayetinde liberasyona gidileceği ifade edilmiştir. 1973 yılından sonra liberasyon ve tahsisli ithalatın miktarların ve teminat oranlarına bakıldığında ikinci plan hedefleri doğrultusunda hareket edildiği görülmektedir.

Tablo18: Teminat Oranları 1973-1980 (%)²⁵

Yıllar	Liberasyon Listesi		Tahsisli İthalat (Kota) Listesi	
	1.Liste	2.Liste	İthalatçı	Sanayici
1973	50	20	20	5
1974	20	10	10	2,5
1975	20	10	10	2,5
1976	20	10	10	2,5
1977	20	10	10	2,5
1978	30	15	10	2,5
1979	25-40	25-40	40	2,5
1980	15-30	10-20	20	10

²⁵ Seyidoğlu, 1982:54

Yukarıdaki tablodan hem liberasyon hem kota listesi için teminat oranları 1980'e doğru esnetilmiş olduğu görülebilmektedir. Buna göre ikinci planın ifadesiyle dış ticarete tedricen bir gevşemeye gidileceği ifadesi III. ve IV. Plan dönemlerine karşılık bulunduğu görülmektedir. Yine aynı planda ileriki tarihlerde, karşılaştırmalı maliyet üstünlükleri elde edilmesi beklenmeyen faaliyetlerin kesinlikle bu geçici koruma sürecine dâhil edilmeyeceği belirtilmiştir. İthal edilecek ürünlere uygulanacak tarifelerin belirlenmesi, hammadde, mamul madde ve tüketim malları esasına göre belirlenmesi öngörülmüştür(II.BYKP:1968:122). Yani tarifelerde farklılaşmalarına gidilmesi söz konusudur. Bu tercihin, yerli üretim faaliyetlerini rekabet ortamına hazırlaması amacını taşıdığı öne sürülebilir.

Planların gidişatı ve ilk iki plandan elde edilen sonuçlarında göz önünde bulundurulması, dönemin siyasi şartları (1971 Askeri Müdahalesi) ve Türkiye'nin entegre olmayı düşündüğü uluslararası oluşumlar (Avrupa Ekonomi Topluluğu) III. BYKP'nın önemli belirleyicileridir. III. BYKP'nda ülkenin kalkınması meselesi, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması bağlamında değerlendirilmiştir. Bu planda otarşik bir yapının esas hedef olmadığı, nihai hedefin mukayeseli üstünlüklere sahip bir sanayi üretim faaliyetleri bütünü oluşturmak olduğu tekrardan ifade edilmiştir. Planlama döneminin ilk iki planı, sağladığı gümrük tarife ve kotalarıyla sanayi faaliyetlerinde montajcılığa neden olmuştur. Üçüncü planda koruma araçlarının üretken faaliyetleri teşvik etmesi için daha rasyonel kullanılması önerilmiştir. Bu yol ile montaj faaliyetlerin imalat sanayilerine dönüştürülmesi hedeflenmiştir (III.BYKP:1973:123).

1960-1980 yılları arasında yaşanan aslında hızlı bir toplumsal dönüşümdür. Bu nedenle sosyal politikaların ekonomik boyutu, uygulanan iktisat politikaları başlığı altında ele alınmalıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 1950'lerde başlayan ve sonraları daha da şiddetlenen kırsal alanlardan şehirlere görülen göç hareketleri önemlidir. Her ne kadar bu dönemde iç ticaret hadleri tarımın lehine gelişme göstermiş olsa da (Boratav;2011:136) ikinci dünya savaşından sonra başlayan tarımda makineleşmeyle birlikte açığa çıkan işçilerin, kent alanlarına yönelmesi bu dönemde de hızla devam etmiştir. Göçün birincil etkisi gecekondulaşma olmuştur. Göç ile gelen kırsal kökenli bu bireylerin Türkiye'ye özgü olan özelliği, bunların topraksız olmayışlarıdır. Zira bunlar topraklarından, kiralamak (icare) gibi

uygulamalarla hala gelir elde etmekte olan bir kesimi oluşturmakta idiler. Dolayısıyla gecekondulaşma ile görülen iskân politikasındaki esneklik, bu kesimi hem gelişen sanayiye emek havuzu oluşturma (ikamet etmelerine izin verme ya da zorlaştırmama) hem de potansiyel tüketicileri pazara yakın tutma işlevi görmekte idi (Keyder,2015:195-200).

Üretim faaliyetinin girişimciler açısından kolaylaştırılması için emeğe ulaşılabilirlik ve hammadde olanaklarının yanında finansman ihtiyacının karşılanması da önemlidir. 1963 yılında İş Bankası, Vakıf Bank, Akbank, Garanti Bankası, Osmanlı Bankası ve Tarım Kredi Bankası ortak girişimi ile kurulan ve yatırım kredileriyle birlikte işletme sermayesi kredileri de veren Sınai Yatırım ve Kredi Bankasıdır (Öztürk, 2010:78).

Üretim kesimini ilgilendiren bir diğer politika ise TL'nin değeri, yani kur politikasıydı. Sanayi kesiminin üretimi büyük oranda, ithal ara ve yatırım mallarına bağımlı olması, TL'deki herhangi bir değer artışı, zaten sınırlı ihracat gelirleri düşünüldüğünde üretimin durması ile anlama gelmekteydi.

Tablo19: 1963- 1980 Arası Dolar Kuru²⁶

	Nominal Döviz Kuru	İç Fiyatlara İndirgenmiş Kurlar ²⁷	SGP
1963	9,00	9,00	9,00
1964	9,00	8,89	8,89
1965	9,00	8,23	8,31
1966	9,00	7,85	8,24
1967	9,00	7,29	7,73
1968	9,00	7,07	7,64
1969	9,00	6,59	7,39
1970	10,89	7,49	8,67

²⁶ Seyidoğlu,1982:120

²⁷ Nominal Döviz Kurlarının Toptan Fiyat Endeksi ile yazar tarafından düzenlenmesiyle elde edilmiştir.

1971	13,43	7,95	9,54
1972	14,00	7,02	8,85
1973	14,00	5,83	8,33
1974	13,83	4,44	7,54
1975	14,33	4,11	7,57
1976	15,70	3,96	7,67
1977	17,87	3,63	7,41
1978	24,19	3,22	7,09
1979	33,50	2,72	6,75
1980	73,66	4,75	13,44

İktisat politikası anlamında döviz kurunun planlı dönemde belirlenme şekli iradeye bağlı ve ithalat kesimine avantaj sağlayacak şekilde olmuştur. 1950'de ithal girdi kullanarak üretim yapan imalat sanayinin üretilen sanayi çıktısındaki payı %19 iken 1976 yılında %51 seviyesine ulaşmıştır (Öztürk, 2010: 86). Dolayısıyla etkinlikten uzak olması muhtemel üretim birimleri için en önemli kısıt dövizin fiyatıdır. Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi nominal döviz kuru 1970'lere kadar sabit 1 Dolar = 9,00 TL şeklinde belirlenmiştir. Ama fiyat artışlarının göz önünde bulundurulduğu ikinci sütunda 1969'daki kur 6,59 olarak hesaplanmıştır. 1970 yılında devalüasyona gidilmesiyle kurun değeri biraz düşürülmüş ise de bütün planlı dönem boyunca hem iç fiyatlara indirgenmiş kur hem de SGP'ye göre hesaplanan kur, nominal kurun hep altında kalmıştır.

1960'lar ve 1970'ler boyunca dış ticaret politikaları kambiyo kontrolleri, kotalar ve sabit döviz kurundan oluşmaktaydı. Bunlarla birlikte katlı kur uygulaması tercih edilmiş, bu yol ile kıt olan döviz, üretken yatırımlar için ihtiyaç duyulan ara malı ve yatırım malları söz konusu olduğunda düşük kur uygulanmıştır. Yani ithalatta lüks tüketim mallarına izin verilmemiştir. Dış ticarete ithalatı caydırıcı bir

diğer uygulama, ithalat işlemlerinde Merkez Bankasına yatırılması gereken karşılık oranlarının ara ve yatırım malları dışında yüksek tutulmuştur (Sağır, 2011:98).

Sanayinin teşviki, muhafazasından ibaret olmamıştır. Kaynakların geleneksel ve ticaret alanından üretim alanına kaydırılması için üretim kesimine, dolaylı kaynak aktarımları söz konusu olmuştur. Bu kaynak aktarım mekanizmalarından biri işçi ücretlerinin düşürülmesidir. Daha doğru bir ifade ile sınai katma değer içindeki işçi ücretlerinin payının azalması söz konusu olmuştur. Fakat bu, radikal bir şekilde olmamıştır. Boratav'ın sınai katma değerde ücretin payını gösteren tablosu üzerinden durum daha net okunabilir.

Tablo 20: İmalat Kesiminde Ücretler²⁸

Yıllar	Sınai Katma Değerde Ücretin Payı (%)
1963	31,3
1964	31,6
1965	27,5
1966	28,0
1967	25,5
1968	25,2
1969	25,2
1970	25,9
1971	25,5
1972	24,1
1973	27,1
1974	27,0
1975	28,7
1976	31,7

²⁸ Boratav, 2011:137

Dikkat edilirse, 1963 yılından itibaren katma değerden alınan pay düzenli bir şekilde 1973 yılına kadar azalmıştır. Bu durum işçilerin tüketim kalıplarının temel tüketim mallarından dayanıklı (sanayi) tüketim mallarına doğru kaydığı düşünüldüğünde reel ücretlerde azalma olarak kabul edilir. Ayrıca reel ücretler ithal ikameci sanayileşme stratejisinde talep unsuru olarak kabul edilirken, ancak üretim kesimleri ihracata yöneldiklerinde bir maliyet unsuru olarak değerlendirilir. Dolayısıyla reel ücretlerdeki bu azalışlar ihracata yönelmenin 70'ler itibariyle sinyallerini vermektedir.

Bu uygulama ile ilgili söylenebilecek bir diğer şey, sanayi kesiminde ücretlere giden payın düşmesi ile birlikte değerlendirildiğinde, 1970'lerin başında döviz sıkıntısının üretim kesimine yansımaları arasında tampon işlevi görmüş ve ithal ikameci sanayileşme stratejisinin devamlılığı sağlanabilmiştir (Gülalp, 1983:63).

Bir diğer kaynak aktarma mekanizması ise tarım ürünlerine taban fiyat uygulamasının getirilmesidir. Taban fiyat uygulamasıyla üretim kesimi, piyasa fiyatının altında bir fiyattan girdi temin edebilmekte (KİT'ler aracılığı ile) ve karlılığını arttırabilmektedir. Saybaşı'nın Kepenek'ten aktardığı aşağıdaki tablo durumu özetler niteliktedir.

Tablo 21: KİT'lerin Bazı Ürünlerinin Maliyet ve Fiyatları,1976 (TL/Ton)²⁹

Ürünler	Üretici KİT	Maliyeti	Fiyatı	Fark
Çimento	Çimento	419	415	-4
Gübre(Nitrojen)	Azot	1722	1822	-100
Gübre (Fosfor)	Azot	3165	2400	-765
Alüminyum	Etibank	31933	16392	-14541
Bakır	Etibank	35899	31488	-4411
Linyit	TKİ	556	126	-430

²⁹ Saybaşı, 1986:75

Tablo 21'in Devamı				
Maden Kömürü	TKİ	1053	227	-726
Kok Kömürü	TKİ	1328	435	-893
Kâğıt (1.Kalite)	SEKA	9987	9944	-43
Kâğıt (2.Kalite)	SEKA	8807	6854	-1953
Gazete Kâğıdı	SEKA	5437	5446	+9
Kâğıt	SEKA	4904	4726	-178
PVC	PETKİM	14031	12411	-1620
Südkostik ³⁰	PETKİM	2682	6989	-4297
Plastik	PETKİM	18004	18651	+647

Devletin, işletmeleri aracılığı ile yaptığı kaynak aktarımının yanında yatırımlarını hammadde, enerji ve ulaştırma gibi alanlarda yoğunlaştırması da bu alanlarda kıtlık ve aksaklıkların yaşanmasıyla üretimin kesintiye uğramasını engellemeye yönelik girişimler olarak değerlendirilebilir.

3.3.İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME POLİTİKALARININ SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ SONUÇLARI

1970'lerin sonlarına yaklaşırken ithal ikameci sanayileşme stratejisinde fiilen yaşanan yumuşama 1980 yılında çok bilindik bir olay olan 24 Ocak Kararları ile resmiyete kavuşmuştur. Bu stratejinin sanayi sektörüne kazandırdıkları, genel olarak ekonominin dönüşümünü ifade etmesi bakımından önemlidir. Fakat dönüşümün yaklaşık 30 yıllık bir süreye yayılıyor olması ve eldeki verilerin tek bir fiyat endeksi ile hesaplanmamış olması, daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için bizi sonuçları her bir dönemin gerçekleştirmelerini ayrı ayrı ele almaya itmektir. Aşağıdaki tablo ilk plan dönemini kapsayan gerçekleştirmeleri sunmaktadır.

³⁰ Sıvı halde bulunan, şeffaf çok kuvvetli bazik madde.(<http://www.kostik.gen.tr>) Erişim Tarihi:16.06.2016

Tablo 22:1962-1966 Yılları Arasında Üretimdeki Gerçekleşmeler (1965 Fiyatlarıyla Milyon TL)³¹

Sektörler	1962	1963	1964	1965	1966	1962-1966 Endeksi	Ortalama Artış
Tarım	22121,7	23813,7	23813,7	23053,0	25035,5	113,2	3,3
Sanayi	8093,5	9 716,3	10551,9	11491,0	12628,6	140,4	8,9
İnşaat	3 052,6	3240,0	3 505,7	33716,0	4 050,4	132,7	7,3
Ticaret	4 918,7	5 280,0	5 739,4	6 129,0	6 595,5	134,1	7,6
Ulaştırma	3 491,3	3786,3	4 024,8	4 306,5	4 668,2	133,7	7,5
Konut	1835	1960,6	2 107,7	2 295,3	2 490,4	135,7	8,0
GSMH	61882,8	66648,8	69910,3	73127,1	79536,7	128,5	6,5

İlk plan dönemi sonunda milli hâsıla 1965 fiyatlarıyla yıllık olarak yaklaşık %6,5 artmıştır. Hiçbir sektörde küçülmenin görülmediği bu dönemde sanayi üretimi 1962 yılına göre yıllık ortalama %9 artış ile toplamda %40,4'lük bir büyüme göstermiştir. Bu büyüme diğer sektörler ile karşılaştırıldığında en yüksek orandır ve dolayısıyla %6,5'lik milli hasıla büyüme hızına en fazla katkıyı sağlayan alt sektör olmuştur.

Türkiye'nin sanayi sektöründe yapılmak istenen dönüşüm, çıktının niteliğindeki değişikliği de hedeflemekteydi. Bu dönüşüm dayanıksız tüketim mallarından, daha fazla katma değer içeren, ileri ve geri bağlantıları yüksek ve teknoloji yoğun ara ve yatırım mallarına doğru geçişi ifade etmekteydi. Aşağıdaki tablo ilk iki plan dönemini kapsayan sanayi sektöründeki çıktının alt sektörler bağlamında özetini sunmaktadır.

³¹ II.BYKP, 1968:10

Tablo23: İmalat Sanayi Alt Sektörlerindeki Gelişmeler 1962-67 Gerçekleşmeler (%)³²

İmalat Sanayi Alt Sektörleri	1962		1967	
Tüketim malları	100,0		100,0	
Gıda+İçki+Tütün	69,8	62,3	65,6	52,9
Dokuma Sanayi	30,2		34,4	
Ara Malları	100,0		100,0	
Kimya+Petro-Kimya+Gübre	15,9		14,6	
Demir-Çelik	11,1	27,8	19,9	35,4
Petrol Ürünleri	25,6		22,0	
Diğerleri	49,4		43,5	
Yatırım Malları	100,0		100,0	
Madeni Eşya	34,3		27,9	
Makine İmalat	14,8	9,9	20,1	11,7
Elektrikli Makine ve Elektronik	10,1		12,8	
Taşıt Sanayi	36,6		31,7	
Tarım Alet ve Makineleri	3,9		7,5	
Toplam		100,0		100,0

İlk plan dönemine başlarken sanayi sektöründeki üretimin %62,3 tüketim mallarından oluşmakta ve bunun %70'e yakını Gıda, İçki ve Tütün alt sektörlerinden kaynaklanmaktadır. Ara malları alt sektörüne baktığımızda toplam sanayi üretimindeki payı %27,8'dir ve önemli bir bölümü petrol ürünlerinden kaynaklanmaktadır. Yatırım mallarında ise en büyük pay taşıt sanayine ait iken toplam sanayi üretiminde yatırım mallarının payı %10 bile değildir. İlk plan tamamlandığında tüketim malları sanayinin toplam sanayi üretimindeki yeri diğer iki

³² III. BYKP 1973:13-15

alt sektörün lehine azalmıştır. Sırasıyla ara malları ve yatırım mallarının sanayi üretimindeki yeri %35,4 ve %11,7'ye yükselmiştir.

Tablo24: Sektörlerin GSMH'a oranı 1963-1980 (Sabit Fiyatlarla)³³

	1963	1968	1972	1977	1980
1-Tarım	34,61	33,03	27,93	22,79	24,15
2-Sanayi	17,06	17,13	18,06	21,25	20,49
3-Hizmetler	48,31	49,82	54,0	55,95	55,35

Yukarıdaki tablo, 1960-1980 dönemi boyunca GSMH'da sanayi sektörünün görece ağırlığının arttığını, buna karşılık tarım sektörünün azaldığını göstermektedir. Hizmetler sektörünün ise kendisine hizmet edeceği sanayi üretimindeki artışa paralel bir seyir izlediği çıkarımında bulunmak yanlış olmayacaktır.

³³ TUİK, 2012

Tablo25: İmalat Sanayi Alt Sektörlerindeki Gelişmeler 1972-77 Gerçekleşmeler (%)³⁴

İmalat Sanayi Alt Sektörleri	1972		1977	
Tüketim malları	100,0	53,2	100,0	49,0
Gıda+İçki+Tütün	73,0		74,6	
Dokuma Sanayi	27,0		25,4	
Ara Malları	100,0	33,9	100,0	37,7
Kimya+Petro-Kimya+Gübre	18,8		16,4	
Demir-Çelik	18,1		12,5	
Petrol Ürünleri	24,0		23,6	
Diğerleri	39,1		47,5	
Yatırım Malları	100,0	12,9	100,0	13,3
Madeni Eşya	19,0		17,6	
Elektriksiz Makineler	17,6		15,5	
Tarım Alet ve Makineleri	11,7		9,0	
Elektrikli Makineler	15,1		19,8	
Ulaşım Araçları	36,6		38,1	
Toplam		100,0		100,0

1972 yılına gelindiğinde imalat sanayi alt sektörlerinde tüketim mallarının ağırlığı hemen göze çarpmaktadır. %53,2 ile tüketim malları üretimin en büyük payını oluşturmaktadır. Ara malları alt sektörlerine bakıldığında genel olarak kimya sanayi ile demir çelik sanayi hemen hemen aynı oranı paylaşmakta ve ara malları üretiminin %18'lik kısmını üretmektedir. Kimya ve demir-çelik sektöründeki %18'lik üretim 1967 yılı ile karşılaştırıldığında, demir çelik sektörü için oransal olarak bir düşüş kimya sektörü için ise bir artış anlamına gelmektedir.

³⁴ IV. BYKP, 1979: 14-16

Petrol ürünlerinde ise 1967 yılına göre 1972 yılında sadece 2 puanlık bir artış yaşanmıştır. Yatırım malları alt sektöründe ise 1967 yılında yaklaşık %28'lik paya sahip madeni eşya üretimi 1972 yılında bu alt sektörün üretiminden %19'luk bir pay olarak yaklaşık 10 puanlık oransal bir düşüş göstermiştir. Tarım alet ve makinelerinde 1967 yılına göre 4 puanlık artış görülürken ulaşım araçları /taşıtlarının oranı aynı kalmıştır. Toplam ara ve yatırım mallarının tüm üretime yaptıkları katkı ise sırasıyla %33,9 ve 12,9'dur.

1977 yılı itibariyle tüketim malları üretiminin toplam üretime yaptığı katkı %50'nin altına düşmüştür. Gıda, içki ve tütünün üretime yaptığı katkı artarken dokuma sektörünün oranı düşmüştür. Ara malları üretimi ise toplam imalat sanayi üretiminde %37,7'lik bir pay almıştır. Bu, oransal olarak 1972 yılına göre yaklaşık 4 puanlık bir artıştır. Yatırım malları %13 seviyesini muhafaza etmiştir. 1962'den 1977 yılına kadar olan süreçte sanayinin, toplam katma değerden aldığı pay sürekli artarken sanayi sektörün en önemli alt dalı olan imalat sanayi üretiminde de ara mallı üretiminde oransal olarak bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu arada Tunca'ya göre gıda, içki, tütün, metal ve madeni ürün alt sektörleri ikamenin görüldüğü en önemli sektörlerdir (Tunca, 1981:32).

Tablo 26: Büyük ve Küçük İmalat İşletmelerinin Payı (1000 TL, 1970)³⁵

		İşletme Sayısı		İstihdam	Katma Değer	
		Sayı	Yüzde	Sayı	TL	Yüzde
Gıda	B	1186	6,6	77948	3 614 434	84,1
	K	16843	93,4	42083	582 133	15,9
İçki	B	69	8,6	10038	1 064 656	94,3
	K	734	91,4	2202	36 679	5,7
Tütün	B	35	100,0	34758	2 794 122	100,0
	K	-	0,0	-	-	0,0

³⁵ Tekeli ve Diğ, 1976:7

Tablo 26'nın Devamı						
Dokuma	B	927	10,6	130404	3 930 730	91,3
	K	7839	89,4	18245	251 423	8,7
Giyim Ayakkabı	B	112	0,2	5594	137 973	20,0
	K	51941	99,1	80342	741 605	0,0
Ağaç-Mantar Mamulleri	B	152	0,9	9036	268 199	41,5
	K	16983	99,1	33205	333 533	59,5
Mobilya ve Mefruşat	B	106	1,7	2791	60 729	27,0
	K	6045	98,3	13566	158 596	73,0
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	B	64	13,4	12217	741 878	92,5
	K	413	86,6	1387	23 842	7,5
Basım ve Yayın	B	189	07,6	9769	529 154	83,0
	K	2284	92,4	6042	89 684	17,0
Deri ve Kürk	B	92	02,0	2729	80 606	57,8
	K	4398	98,0	7177	66 617	42,2
Lastik ve Plastik	B	105	08,7	8770	493 979	92,8
	K	1102	91,3	2247	29 857	7,2
Kimya	B	262	30,1	30621	1 876 355	94,2
	K	608	69,9	1974	55 350	6,8
Petrol ve Kömür Ürünleri	B	10	100,0	2162	4 331 362	100,0
	K	-	0,0	-	-	0,0
Metal Dışı Madenler	B	318	6,5	36831	1 489 856	87,6
	K	4599	93,5	9833	120 379	12,4
Metal Ana Sanayi	B	160	88,4	31081	3 029 771	99,7
	K	21	11,6	137	4 666	0,3

Tablo 26'nın Devamı						
Madeni Eşya	B	362	1,4	33720	1 240 411	66,2
	K	26121	98,6	49594	548 911	33,8
Makine	B	217	5,0	20673	1 149 079	89,4
	K	4113	95,0	9802	112 077	10,6
Elektrik Makineleri	B	132	2,9	9961	390 726	77,2
	K	4384	97,1	7527	108 218	22,8
Ulaşım Araçları	B	151	1,0	33049	880 831	79,1
	K	4986	99,0	30049	332 029	20,9
Diğer	B	202	2,8	8478	444 705	50,3
	K	7034	97,2	11423	172 245	49,7
Toplam	B	4851	2,8	510630	28 549 556	84,0
	K	170448	97,2	326835	3 769 644	16,0

Sanayileşme çabası içerisinde olan bir ülke olarak Türkiye, bütün koruma ve teşviklerini ileriki tarihlerde dışa açılma ve rekabet gücü elde etme hedefiyle uygulamıştır. Dolayısıyla büyük ölçekli kuruluşların, maliyet avantajı sağlayacağından, gelişmelerine izin verilmiştir. Bu tutum, tekelci yapıların ortaya çıkmasını ve herhangi bir sektörde ürünün büyük bir kısmının sadece bir veya birkaç üretici tarafından üretilmesinin yolunu açmıştır. Yukarıdaki tablo bu resmi ortaya koyması bakımından önemlidir. 1970 yılında 10'dan fazla işçi çalıştıran işletmelerin büyük işletme sayıldığı tabloda toplam imalat sanayi çıktısının %84'ünü büyük işletmelerin ürettiği kalan %16'nın ise küçük işletmeler tarafından üretildiği görülmektedir.

Tüketim (giyim ve mobilya alt sektörleri hariç) , ara ve yatırım malları alt sektörlerinin tümünde büyük ölçekli işletmeler baskın görülmektedir. Bununla birlikte büyük ölçekli işletmeler, toplam çıktının %88'ini üretmektedir. Çıktı üzerinde böyle bir hâkimiyetin olması ülke ölçeğinde büyük sermayelerin oluştuğunu

göstermektedir (Ercan ve Tuna,2007:378). Bu durum Güralp'in bir bütün olarak 1970'lerin, büyük sanayicilerin peyda olduğu dönem olarak nitelendirmesi ve büyük sanayilerin teşvik edilmesi ile birlikte tekelleşmenin önünün açıldığı tespiti ile örtüşmektedir (Güralp, 1983: 63). Öztürk de 1960 ve 1970'lerde büyük sermaye gruplarının oluşumunun tohumlarının atıldığını kabul etmiş ve bu büyük sanayici sermaye gruplarının, 1960'lara kadar biriken ticaret sermayesinin üretim formunda örgütlenişi olduğunu vurgulamıştır (Öztürk, 2010:83).

Büyük ölçekli sanayi kuruluşların oluşup gelişmesinde devletin, hem dış ticaret politikası araçlarını bu kuruluşların lehine kullanması hem de bu işletmelerin ihtiyaç duyduğu girdileri ve ara mallarını kendisi üretip düşük fiyatlar özel sektörün kullanımına sunması oldukça belirleyici olmuştur. Büyük ölçekli ve hakimiyet alanı geniş kuruluşların oluşmasında devletin rolünün yanında, sermayeler arası rekabetin az olması da önemli olmuştur (Tuna,2011:119). Aşağıdaki tablo planlı dönem boyunca imalat sanayinin üretiminde ki kamu ve özel sektörün paylarını göstermektedir.

Tablo 27: İmalat Sanayinin Alt Sektörlerinde İstihdam ve Üretimde Kamu ve Özel Kesimin Payları³⁶

Alt Sektörler		1963		1970		1976	
		L	Q	L	Q	L	Q
Gıda	K	41,4	33,51	44,9	34,6	47,52	34,64
	Ö	58,6	66,49	55,1	65,4	52,48	65,36
İçki	K	85,8	89,3	49,7	70,7	51,28	65,92
	Ö	14,2	10,7	50,3	29,3	48,72	34,08
Tütün	K	74,8	76,9	83,1	90,6	89,19	88,45
	Ö	25,2	23,1	16,9	9,4	10,81	11,5
Dokuma	K	31,8	24,8	23,0	18,4	21,85	14,55
	Ö	68,2	75,2	77,0	81,0	78,15	85,45

³⁶ Tekeli ve Diğ.,1976:4-5

Tablo 27'nin Devamı							
Giyim Ayakkabı	K	78,8	73,3	42,4	24,7	2,8	2,01
	Ö	21,3	24,7	57,6	75,3	97,2	97,99
Ağaç-Mantar Mamulleri	K	59,6	55,6	44,94	30,96	44,78	29,46
	Ö	40,4	44,4	55,06	69,04	55,22	70,54
Mobilya ve Mefruşat	K	-	-	3,36	1,21	38,4	26,89
	Ö	100,0	100,0	96,64	98,79	61,6	73,11
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	K	92,1	91,3	75,57	70,47	74,65	68,93
	Ö	7,9	8,7	24,43	29,53	25,35	31,07
Basım ve Yayın	K	17,7	10,5	14,75	5,9	20,12	10,61
	Ö	82,3	89,5	85,25	94,1	79,88	89,39
Kimya	K	38,9	30,3	22,1	17,48	28,70	23,47
	Ö	61,1	69,7	77,9	82,52	71,30	76,53
Petrol ve Kömür Ürünleri	K	100,0	-	91,43	99,2	56,09	90,95
	Ö	-	-	8,57	0,8	43,91	9,45
Metal Dışı Madenler	K	28,8	37,7	23,07	24,73	20,70	19,31
	Ö	71,2	62,3	76,93	75,27	79,30	80,69
Metal Ana Sanayi	K	83,4	85,8	70,27	73,53	66,94	41,18
	Ö	16,6	14,2	29,73	26,47	33,06	58,82
Madeni Eşya	K	44,7	38,3	22,70	19,38	3,7	2,69
	Ö	55,3	61,7	77,30	80,62	96,3	97,31
Makine	K	23,0	26,1	20,23	19,7	30,85	23,97
	Ö	77,0	73,9	79,77	80,3	69,15	76,03

Tablo 27'nin Devamı							
Elektrik Makineleri	K	2,3	0,9	2,53	0,77	9,05	1,76
	Ö	97,7	99,1	97,47	99,23	90,95	98,24
Ulaşım Araçları	K	87,7	60,0	61,38	33,6	41,08	12,69
	Ö	12,3	40,0	38,62	66,4	58,92	87,31
Toplam	K	44,1	44,2	36,79	42,19	35,88	35,03
	Ö	55,9	55,8	63,21	57,81	64,12	64,97

Sanayi sektöründe yaşanan dönüşümün ortaya konması bakımından büyük ölçekli sanayi yapılarının ağırlığının artması önemli bir göstergedir. Büyük- küçük ölçekli işletme ayrımını, kamu-özel ayrımı ile birlikte okuduğumuzda tablonun daha da netleşeceği kanaatindeyiz. Yukarıdaki tabloda, dokuma sanayinde özel sektörün baskın olduğu görülse de dayanıksız tüketim mallarında kamunun ağırlığının olduğu söylenebilir. Bu arada dikkat çekilmesi gereken iki alt sektör, giyim-ayakkabı ve ağaç mamulleridir. Bu sektörler 1963 yılında kamu ağırlıklı iken, 1976 yılına gelindiğinde tamamen özel sektörün hâkimiyetine girmiştir. Ara mallarında ise bazı alt sektörlerde kamunun bazılarında ise özel sektörün ağırlığı görülmekle birlikte 1976'ya doğru çıktıdan alınan payın özel sektörün lehine arttığı söylenebilir.

Yatırım mallarına gelince, bu sektör belki de üzerinden durulması gereken en önemli alt sektördür. Tüketim ve ara malları alt sektörleri, ileri geri bağlantıların az olduğu, nihai ürünü elde etmek yatırım mallarıyla karşılaştırıldığında daha az süre isteyen ve daha az aşamalı sektörler olduğundan, katma değeri görece daha düşüktür. Dolayısıyla özel girişimci, daha fazla sermaye birikimini tüketim ve ara mallarında değil, yatırım malları alt sektöründe yapabilir. Yukarıdaki tabloda ara ve yatırım malları alt sektörleri kamu ve özel sektör arasında paylaşılmışken, yatırım malları alt sektörünü tamamen özel kesim domine etmektedir.

Özel sektör üretim sonrası aşamalar olan, dağıtım ve hizmet aşamalarında da baskın hale gelerek ulus çapında hakimiyetini pekiştirmiştir. Özel kesim üretim öncesi aşamalarla (girdi temini) bütünleşemese de (bu rolü kitler aracılığıyla devlet üstlenmiştir) üretim aşamasının dağıtım ve hizmet aşamalarıyla bütünleşmesi tekelci yapıların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Kepenek, 1983).

Sonuç olarak 1960-1980 yılları arasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinde sanayi alt sektörlerinde yatırım ve ara mallarında üretim malları aleyhine artışlar yaşanmıştır. Çıktının niteliksel değişimini gösteren bu dönüşüm, gittikçe daha fazla büyük işletmelerin kontrolünde gerçekleşmiş ya da bu dönüşüm süreci içerisinde bu büyük işletmeler yeşermiştir. Bunun yanında, dönem sonuna yaklaştıkça çıktı miktarı üzerinde özel sektör lehine bir büyüme söz konusu olmuştur. Bütün bunları Türkiye'nin bugünü ile değerlendirdiğimizde, günümüz egemen sermaye gruplarının oluşması ağırlıklı olarak bu dönemdeki gelişmelerin sonucudur denilebilir (Ercan ve Tuna,2007:384).

SONUÇ

Her bir gelişmekte olan ÷lkede olduğu gibi T÷rkiye’de de kalkınmanın yolunun sanayileşmeden ve teknoloji üretiminden geçtiği hemen her zaman dile getirilen bir şey olmuştur. Öyle ki çoğu zaman sanayileşme ve kalkınma aynı olgulara atıfta bulunmak için kullanılagelmiştir. T÷rkiye de girdiği bu sanayileşme ve kalkınma çabası içersinde pek çok deneyim yaşamıştır. Bu çalışmada T÷rkiye’nin sanayileşme deneyimlerinden 1960-1980 yılları arasındaki gelişmeler ele alınmıştır. 1960-1980 döneminde iktisat politikası anlamında yapılanlar, bu döneme kadar yapılan birikime uygunluk göstermektedir. Zira ikinci dünya savaşına dahil olunmaması ve savaşın bitişinden 1960’lı yıllara kadar ılımlı küresel konjonktür sayesinde yurt içinde birikmiş ticari sermayenin, üretim yönünde kanalize olma ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç 1960’lara kadar düzensiz bir şekilde karşılanmaya çalışılmışsa da başarılamamış ve 1963 yılında planlama çerçevesi altında giderilmeye çalışılmıştır.

Ucuz döviz kuru politikası, ithal ürünlere kota tahsisi ve ithalata uygulanan yüksek teminat oranları gibi uygulamalara baktığımızda bu dönemin, ithal ikamesinin uygulandığı dönem olarak adlandırılmasını hak ettiği söylenebilir. Bunun yanında devletin sanayileşme çabasında durduğu nokta, daha doğrusu kalkınma planları ile deklare ettiği niyeti, toplumu bütün unsurları ile bu çabaya dâhil etme noktasındadır. Devletin eğitim sisteminden iskân politikasına (gecekonduľařmaya göz yumulması), fon piyasalarındaki uygulamalardan (yeni türeyen sanayici kesiminin banka ortaklıklarıyla kredi problemlerini çözebilmesi), kamu iktisadi

teşebbüslerin fiyatlama politikalarına kadar birçok uygulamada, sanayileşmenin nihai ve vazgeçilmez hedef olduğu açıkça okunabilmektedir.

Kabaca ilk üç kalkınma planına denk gelen ithal ikameci sanayileşme stratejisinde ilk önce kolay aşama olan dayanıklı tüketim mallarında üretim artışı ardından sırasıyla ara ve yatırım mallarının çıktısındaki ağırlıklarının artırılması hedeflenmişse de ara ve özellikle de yatırım mallarında istenilen sonuçlar alınamamıştır. Sanayinin 1963 yılında milli hâsılaya oranı % 17 dolaylarındayken 1977 yılında bu oran %21'e yükselmiştir. Bu orana bakarak sanayinin ülke ekonomisinde görece olarak arttığı söylenebilir.

Sanayinin ülke ekonomisindeki görece ağırlığındaki artışın niteliği, bu artışa ara ve yatırım mallarının katkılarına bakarak görülebilir. 1962-1977 yılları arasına baktığımızda imalat sanayi üretiminde tüketim malları hep baskın konumda kalmıştır. Belirtmek gerekir ki imalat sanayi üretiminde 1962 yılında 1970'lerin sonlarına doğru tüketim mallarının ağırlığı ara ve yatırım mallarının lehine azalmıştır. 1962 yılında ara mallarının toplam imalat sanayi çıktısındaki payı %27 iken 1977 yılında %37,7 olmuştur. Ara mallarındaki bu önemli değişmeye karşın yatırım mallarındaki değişim daha ılımlı olmuştur. 1962 yılın %10 olan yatırım mallarının toplam imalat sanayi çıktısındaki oranı 1977 yılında %13 olmuştur. Bu anlamda sanayi sektöründe, kalkınma planları çerçevesinde hedeflenen değişmelerin tam olarak gerçekleşmediği çıkarımının doğruluk payı olsa da sanayi üretiminin niteliğindeki değişmelerin başlangıç yılları olması dolayısıyla bu dönemdeki gelişmelerin tarihsel anlamda Türkiye'nin sanayileşme ve kalkınma çabasında önemli bir aşamaya denk geldiği sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Fakat kalkınma planları hedefleri bağlamında değerlendirdiğimizde, dışa bağımlılığın azaltılmasının yolu yatırım mallarının toplam üretim içindeki payının artırılmasından geçtiğinden, bu hedefe ulaşmada başarılı olunamamıştır (Kepenek,1983).

Türkiye'nin sanayileşme perspektifinde 1960-1980 yılları arasında uygulanan politikaları değerlendirdiğimizde varılacak bir başka sonuç kamu sektörünün dayanıksız tüketim, hammadde ve ara malları üretimi sınırlarında kaldığıdır. Kamu, dayanıksız tüketim mallarını ve hammaddeyi düşük fiyatlayarak özel sektörün

karlılığını arttıracak pozisyonda kalmış ara malları üreterek özel sektörün ihtiyaç duyduğu ara mallarında kıtlık yaşanmamasını sağlamaya çalışmıştır. Bu durum ara mallarının fiyatlarının artmasını önleyeceğinden yine özel sektörün karlılığını arttıran bir uygulama olmuştur. Dolayısıyla bu dönem, kamudan özel sektöre dolaylı yollarla kaynak aktarımının görüldüğü yıllar olmuştur.

Tekel yapıları altında yeni bir sanayici-iş adamı sınıfının oluşması da yine bu dönemde uygulanan politikaların sonuçları arasındadır. İmalat sanayinin neredeyse bütün alt sektörlerinde büyük olarak kabul edilen işletmelerin, çıktının büyük bir bölümünü ürettiği bir üretim kompozisyonun bu dönemde oluştuğu görülmektedir. Daha önce ticaretini yaptığı ürünün, yurt içi pazarın korunması ve parafiskal politikalarla genişlemesi sonucu, üreticisi olmaya yönelen kesim, bu yeni iş adamı-sanayici kesimine tekabül eder.

Sonuç olarak 1960 ve 1970’li yıllar, sanayi üretiminde artışların yaşandığı, artışla kalmayıp üretimin niteliğinin değiştiği ve ülkenin bütün fonksiyonlarıyla sanayileşme ve kalkınmaya odaklandığı yıllar olmuştur. Bununla birlikte hem dolaylı hem de doğrudan kaynak aktarımı yoluyla özel sektörün ulusal ölçekte sağlıklı bir şekilde üretim kapasitesini ve kontrol gücünü arttırdığı, ileriki tarihlerde karşımıza büyük sermaye kuruluşları olarak çıkacak olan yapıların oluştuğu dönem olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ü.(2006). Türkiye’de Planlama Deneyimine DPT Üzerinden Bakmak. *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*. (1.Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aker, E. Z. (1999) *Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayileşme Sorunları ve Kapitülasyonlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü ,
- Alexander, R.J. (1967). The İmport-Substitution Strategy of Economic Development. *Jurnal of Economic Issues* Vol:1, No:4,
- Alpar, C. (1974).Türkiye’nin Planlı Dönemde İmalat Sanayinin Koruyucu Dış Ticaret Politikası. Ankara: Milletlerarası Politik ve Ekonomik İlişkiler Enstitüsü Yayınları
- Altıntaş, M. (1978). İçe Yönelik Sanayileşme Politikası. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Altunyaldız, Z. (1992) Türkiye’de *Sanayi Sektöründe Devlet Yardımları ve Avrupa Topluluğu Uygulaması*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü
- Arslan, H. (1982) *Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme Teşebbüsleri 1838-1876*, Bilim Uzmanlığı Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Avcıoğlu, D. (1969). Türkiye’nin Tarihi (Dün-Bugün-Yarın). (3.Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi
- Balassa B.(1980), The Process of İndustrial Development andAlternative Development Strategies, İnternational Finance Section, Princeton University, Department of Economcs, Princeton, New Jersey.
- URL: https://www.princeton.edu/~ies/IES_Essays/E141.pdf

Balıkçioğlu M.(2003), *Resmi Dolarizasyon ve Olası Türkiye Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bhagwati J.N.(1958). International Trade and Economic Expansion. The American Economic Review, Vol. 48, No. 5 (Dec., 1958), pp. 941-953

URL: <http://www.jstor.org/stable/1808157>

Bhagwati, J.N., Krueger, A.O. and Snape, R.H.(1987) The Multilateral Trade Negotiations and Developing-Country Interests. World Bank Economic Review. Vol:1 No:4 pp 539-547

URL: <http://www.jstor.org/stable/3989899>

Bhagwati J.N.(1988), Export- Promoting Trade Strategy, The World Bank Research Observer, Vol:3 No:1,

URL: <http://www.jstor.org/stable/3986522>

Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi*. (15. Baskı). Ankara: İmge Yayınevi.

Cillov, H. (1952) *Türkiye’de Sanayi Sayımları*, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:13 Sayı:1-4

Cillov, H. (1954) *Türkiye’de Sanayi İstatistikleri*, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:16 Sayı:1-4

Çiftçi Ö.(2001), *Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demokrat Parti Programı, 1946

URL: <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB>

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)(1963) *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl (1963-1967)*, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)(1967) *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)(1973) *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)(1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*. Ankara

Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Kalkınma Bakanlığı, 2012

Emmioğlu, K. (2013) *Türkiye’nin Sanayileşme Serüveni* (1.Baskı). Ankara: Elips Kitap

Engels C. (2009), Exchange Rate Policies, Federal Reserve Bank Of Dallas, Staff Papers,

URL: <http://www.bis.org/repofficepubl/arpresearch200908.4.pdf>

Ercan, F. ve Tuna, Ş.G. (2007). *İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960'lerden Günümüze Bakış*. Türkiye'de Kapitalizmin Güncel Sorunları. (1.Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.

Ercan, F. (2011). *Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme*. (2. Baskı). İstanbul: Sav Yayınları.

Ergül Ö.(2012), *Sermaye Kontrolleri: Uygulanışı, Etkinliği ve Türkiye Üzerine Yorumlar*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü,

Ertüzün, T. (1976). İthal İkamesi ve Sınırları. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt:36, Sayı1-4.

Eser, U. (1993). Türkiye'de Sanayileşme. Ankara: İmge Yayıncılık

Göç, E. (2010) *Tanzimat Dönemi ve Sanayileşme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Gök A.(2006), Alternatif Döviz Kuru Sistemleri, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 21, Sayı 1.

Gökmen A.(2013), Tarife ve Tarife Dışı Engeller: Uluslar arası Ticaret Uygulamaları, Ayırt Edici Özellikler ve Türkiye, Ekonomi Bilimleri Dergisi,Cilt:5 No:1

Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. Ankara: Yurt Yayınevi

Green, J.C. (1981), The New Protectionism, Northwestern Journal Of International Law and Business Volume:3, Issue:1

URL:

<http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/nwjilb3&div=6&id=&page=>

GübeY.(1990),İnternational Trade and Economic Development: İmport Sbstitution Versus Export Promotion. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.

Gül, M. (1989) *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Hammouda H.B.&Oulmane N. &Sadni-Jallab B. (2015), Theİmpact Of The Multifiber Agreement Phase Out On Trade In North Africa Countries: A Prospective Analysis,

URL:<https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/2549.pdf>Erişim
Tarihi:25.02.2016

Han, E. (1978) *Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi*, Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları

Hirschman, A. O. (1968). “The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America”*The Quarterly Journal of Economics*, 1-32.

URL:http://www.jstor.org/stable/pdf/1882243.pdf?_seq=1464955451569Erişim
Tarihi:29.02.2016

Hsing, C.C.(1958). Capital Formation in Underdeveloped Countries. University of Ottawa. Master Thesis.

URL:<https://www.ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/21724/1/EC55595.PDF>

İpekçi, V. (2012). *II.Abdülhamit Dönemi İstanbul Sanayii*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kalaycıoğlu, S. (1991). Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon. (1.Basım). İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kalkınma Bakanlığı,(2012). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010)*

Karaalp, A.İ. (1994) *Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayileşme Politikaları (Türkiye Deneyi)*,Bilal Ofset, Denizli

Karasoy A.(1996), Para Kurulu Sisteminin Uygulanması, Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tebliğ No:9622

Kartal, Z.(2008), GATT ve Uruguay Raund: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:25, Sayı:2.

Kazgan G.(1988).*Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. (2. Baskı) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kazgan, G. (2009) *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. (4.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y. (1983). Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde (c.7 1759-1796). İstanbul: İletişim Yayınları

Kepenek, Y. ve Yentürk N. (2007). Türkiye Ekonomisi.(20. Basım). İstanbul: Remzi Kitapevi

Keyder, Ç. (2015). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçbay, A. (1994) Türk Ekonomisi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Kip, M. (1975). İthalat İkamesi (Az Gelişmiş Ülkeler İçin Bir Sanayileşme Politikası). Ankara:Devlet Yatırım Bankası
- Korum, U. (1977). Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No: 408.
- Kurtoğlu, R. (2015). Türkiye Ekonomisi. (1.Baskı).Ankara: Orion Kitapevi
- Laursen, F. (2005). Japonya. *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* içinde (s.58-64). 2.Cilt. Kitap Yayınevi. Editör: Desmond Dinan. Çeviren: Hale Akay.
- E-Kaynak, URL: <https://books.google.com.tr/books?isbn=9758704656>
- Manisalı, E. (1980) *Cumhuriyet'in Atatürk Döneminde Sanayileşme Politikası ve Sanayide Gelişmeler, Boğaziçi Üniversitesi 10-11 Kasım Uluslararası Atatürk Konferansı*
- Mishkin F.S.(2014), Para Politikası Stratejisi. Ankara: Efil Yayınevi,(Çeviri Editörleri: Ömer Faruk Çolak, Alparslan Zengin)
- Myrdal, G. (1957). The Drift Towards Regional Economic İnequalities in a Country. *Economic Theory and Under developed Region*.
- URL:[http://duncankennedy.net/documents/Is-Pal/Second Syllabus/G.%20Myrdal,%20Economic%20Theory%20and%20Underdeveloped%20Regions.pdf](http://duncankennedy.net/documents/Is-Pal/Second%20Syllabus/G.%20Myrdal,%20Economic%20Theory%20and%20Underdeveloped%20Regions.pdf)
- OECD, (1964). Turkey, Paris
- URL:http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey-1964_eco_surveys-tur-1964-en
- OECD, (1969). Economic Surveys: Turkey, Paris
- URL:<http://www.oecdbookshop.org/browse.asp?pid=title-detail&lang=en&ds=&ISBN=9789264141216>
- Oğuz P. (2004),Uluslar arası Ticarete Korumacılığın Kaldırılmasının İç ve Dış Piyasalarda Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2004-46
- Ökçün, G. (1984). *Osmanlı Sanayi, 1913-1915 Sanayi İstatistikleri*. İstanbul:Hil Yayın
- Önsoy, R. (1988) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özçam M.(2004), Döviz Kuru Politikaları ve Türkiye'de Döviz Kuru Oynaklığının Etkileşimleri, Sermaye Piyasaları Kurulu Araştırma Raporu, Araştırma Dairesi

- Özer, İ. (1977) *Sanayileşmenin Sorunları ve Teşviki Politikası*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı, No:184
- Öztürk, Ö. (2010). *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları*.(1.Baskı). İstanbul: Sav Yayınları
- Pakdemirli, E. (2002). *Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Büyüklükleri 1923-2002*. Ankara: *TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği)*.
- Pamukoğlu, G. (1990). *Import-Substitution Industrialization in Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Massachusetts Institute of Technology.
- Parasız İ. (2002), *Enflasyon,Kriz,Ayarlamalar- Dünya’da ve Türkiye’de Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunları- Ezgi Kitapevi*.
- Prebisch, R. (1950). *The Economic Development of Latin America and It’s Principal Problems*. United Nations Department of EconomicAffairs.
- URL: <http://archivo.cepal.org/pdfs/cdPrebisch/002.pdf>
- Ricardo D.(2007), *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Belge Yayınları, (Çeviren: Tayfun ERTAN)
- Sağır, H. (2011). *İthal İkameci Sanayileşme ve İhracata Dönük Büyüme Stratejileri. Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saybaşı, K. (1986). *Türkiye’de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*. (1.Baskı). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (1982). *Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*. Ankara:Turhan Kitapevi.
- Seyidoğlu H. (2009),*Uluslararası İktisat- Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, 17. Baskı, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, M. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt:28 Sayı:46
- Serin, N. (1965) *Industrialization Policy of Turkey*. Review of the Faculty of Political Sciences, University of Ankara, Cilt:20 Sayı:2
- Sönmez S. (2005), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm-Sömürgecilikten Küreselleşmeye* (2. Baskı). Ankara: İmge Kitapevi
- Srinivasan T.N. &Bhagwati J.N. (1999), *Outward- Orientationand Development: Are Revisionists Right?*,Yale University, Economich Growth Center, Paper No:8269

URL: http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp806.pdf

Şener, S. (2007) Osmanlı Sanayileşme Sürecin ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt:9 Sayı:3.

Tekeli, İ., İlkin, S., Aksoy, A. ve Kepenek, Y. (1976). Türkiye’de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma. İstanbul: Maya Matbaası

Tören, T. (2007). Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması. (1. Basım).İstanbul: Sav Yayınları.

TUIK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2012). İstatistik Göstergeler 1923-2011. Ankara: TUIK Matbaası.

Tuna, Ş.G. (2006). Türkiye’de 1960’lı Yıllar: Popülizm mi? Sınıf Mücadeleleri mi? *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*. (1.Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.

Tuna, Ş.G. (2011). Türkiye’de Kapitalizmin ve Fetişizmin İnşa Süreci. İstanbul: SAV Yayınları.

Tunca, Z. (1981). Türkiye İmalat Sanayisinde İthal İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları

Tuncer S.(1994), Korumacılık Teori ve Uygulama, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Sayı:36.

Turan T. (2008), Maliye Politikası Araçlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir literatür incelemesi, Sayıştay Dergisi, Sayı:69.

Türk İ. (2001),Maliye Politikası- *Amaçlar,Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri*. Ankara: Turhan Kitap Evi.

Ünaldı, G. (1990).Policies of İmport Substitution and Export Promotion Industrialization: Comparative Study, Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

Yılmaz, M. (2004). *Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Açısından Sübvansiyonlar ve Telif Edici Tedbir Soruşturması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

Yörük,S., Dikici,A., ve Uysal, A. (2002). Bilgi Toplumu ve Türkiye’de Mesleki Eğitim. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2), 299-312.

URL: <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt12/sayi2/299-312.pdf>

Quataert, D. (2011) *Ottoman Manufacturing in the age of Industrial Revolution* İstanbul: İletişim Yayınları (Çeviren: Tansel Güney).

6224 Sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu (1954). Resmi Gazete, 8610. 18.Ocak. 1954

URL:

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8610.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8610.pdf>

